

**ВІТАЛІЙ
ЧИГИРИН**

КВІТЕНЬ

РОМАН

LEP
MIT
BRILAR

ВІТАЛІЙ ЧИГИРИН

КВІТЕНЬ

РОМАН

ДЕРЖАВНЕ ЛІТЕРАТУРНЕ ВИДАВНИЦТВО

Київ 1937

РОЗДІЛ І

Як лягали спати, небо було сухе й чисте, чумацький шлях курів молочним пилом і миготливі зірки іскрилися в фіалковому склепінні ночі, як живі; земля спрагло дихала кріпкими запахами полиню і білої акації, з Дніпра доносило дух лугової трави; легкий вітрець шелестів крилатим листям стрімкого явора коло хати, як і вдень, і ніщо не вказувало на зміну погоди. Та серед ночі знічев'я знялася буря, загуркотів громохкий грім, запалахкотіли кривулясті знаки сліпучої блискавки, випав рясний, ливний дощ.

Євтихій прокинувся одразу, як тільки загуркотів грім; зраділий довгожданому шелестінню животної зливи, він довго не міг заснути, хоч як намагався. З голови не виходили радісні думки і сподівання плідного врожаю: якраз вчасний дощ; ще б посушило з тиждень, і пропали б озимі посіви, довелося б переорювати на ярину, танули б трудодні, як сніг у березні,—хай йому!—і саме тоді, коли жити стало краще й веселіше... Євтихій знав, що думки його не самотні, в його уяві проходили чіткі картини великої радості, що опановує оце зараз

людей усього села, — та хіба тільки однієї Добро-
виці, — всієї області, краю! Він яскраво уявляв собі
кожного односільця, як той по-своєму, і разом
однаково, прислухається до дощу, а завтра, ледве
засіріє, побіжить на грядку копати землю, дивитися,
чи глибоко промочив дощ. І хоч злива як з відра,
йому все здаватиметься, що вологи малувато, якби
ще було годин три поперішило, отоді може й ви-
стачило б...

Проте дощу таки хватить і найненажерливішому,
ось уже годин дві ле, та рясний і крупний, аж шибки
дзвенять, — вистачить до самісіньких жнив. Ого піде
рости посадка, — берізки геть чисто пов'ялені, листя
в дудочки згортаються, глянеш на них — і серце од-
жало заходиться. Завтра треба сходити неодмінно
поглянути. Думки Євтихіїві в'язалися повільніше,
зачіпалися одна за одну, обривалися й перетворю-
валися на нові — він міцніше притиснувся до гаря-
чого тіла сонної дружини, потім прикрив їй ноги
рядом і заплющив очі. Рожевою пеленою здорового
сну вкривало людину дощове світання.

Коли Євтихій прокинувся вдруге, надворі вже
починало сіріти. Трое хатніх вікон клали на долівку
бузкові квадрати тьмяного світла, учуднювали речі
хатнього вжитку; стіл бовванів серед хати волохатою
химерою, здавалося, він ось-ось зірветься з місця
і побіжить простовіч на високий мисник, що пере-
лякано мерехтить білими очима тарілок і низькими

колонками чашок. Світляні зайчики спливали по
нікелю Юрасевого ліжка — мабуть, перебирав колюче
віття кущуватого терену під вікном уранішній віт-
рець. Надворі вже тихо, видно, дощ перестав, бо
починають озиватися птахи. Лунко забив крилами
в повітці горластий півень і різким криком оповістив
ранок. У сусідському дворі закрикала спросоння
качка і затихла, і може на її поклик враз обізався
солодким свистом десь зовсім недалеко розгонистий
соловейко.

Євтихій помацав рукою по ліжку, але воно було
порожнє, дружини вже не було в хаті: видно, по-
рається коло корови.

„Ач, дивачка, пожаліла будити!“

Він дістав під подушкою сірники, потім щось згадав
і, підійшовши до столу, тихо, щоб не збудити дитину,
крутнув вимикач. Хату залило яскраве світло, —
миттю пострункішав стіл і мисник вже заспокоєно
засяяв чистим посудом.

— Ти диви, виходить, млин працює! — здивувався
вголос Євтихій.

— А працює, — зовсім не сонним голосом обізався
з свого ліжка Юрась. — Раз світло є, значить працює.

— Ти вже прокинувся? — загорілося ніжністю Євти-
хіїве лице. — Такий хороший татів синок...

Він підійшов до ліжка і, узявшись за блискучі
бильця, нахилився над сином.

— Чого це ти так рано? Щось приснилось?

— Приснилось, — серйозно одказав кучерявий хлопчик і підвівся в ліжку. Весь рожевий зі сну, він сидів на постелі в одній сорочечці, опецькуватий і свіжий, віяло від нього кріпким здоров'ям і ростищою силою.

Євтихій дивився на малого й не міг намиливатися, велика любов до цього хлоп'яти спливала на язик найніжнішими іменами, які тільки міг вигадати; жінки немає в хаті, то можна висловити досхочу свої солодкі почуття, хоч хай як звучать вони по-дитячому, ніхто не чує, а син зрозуміє з голу любов молодого батька. При дружині Євтихій поводився з сином стримано, навіть трохи строго, хоч і теплилася в його очах найніжніша посмішка; він згадував своє дитинство і батька — так чисто той вівся з ним на людях і тільки на самоті, не боючись впасти в смішну сентиментальність, найніжнішими словами виказував свої почуття.

— Що ж синкові сьогодні снилося? — питає Євтихій малого, що замріяно сидів в ліжку, видно, весь ще в рожевих мареннях сна. — Що снилося дорогому такому, га?

— Метелик снився. Великий! Як уся вулиця.

— Як це, як уся вулиця?

— Ну, як хата. Ог здоровий, отакий! — показав хлопець руками і зробив урочисте лице, від чого його рожеві губи склалися в дудочку. — Я ще такого й не бачив.

— Та таких і я не бачив, синочку, хай йому. Страшний, мабуть?

— Не. Тільки волохатий. — Хлопець щось подумав, поворушив губами і раптом запитав:

— А з чого метелик, тату?

— Як — з чого?.. — зніжковів Євтихій. — Ну, там, з червячка, чи з личинки якоїсь...

Сказати по правді, то він таки й забув, що вперед буває — метелик, чи червячок, хай йому!

Але Юрка батькова відповідь не задовольнила.

— Ні, то я знаю, що з червячка. От корова чи кінь з м'яса, свиня з сала, а з чого метелик?

— А, — зрадив Євтихій, — це я знаю. Метелик із зелені й води, їсть листя і п'є росу. О, сьогодні вони нап'ються, дощ, Юрасю, випав уночі. От дощ! Тепер кавунів тобі наросте, як... як ціла вулиця! — скористався він синовим порівнянням.

— Як хата кавунів буде?

— Ні, більше. Як сто хат. Ось поїдем на степ, я тобі покажу, скільки засаджено. І краю не видно, усе баштан і баштан.

— І все наш? — допитувався Юрко.

— Усе наш, синку, колгоспний.

— Колгоспний? — прошепотів хлопець, і раптом його думки перескочили:

— А мама де?

— Коло корови. Я ось піду до неї, молока принесу.

— І кішці принесеш?

— І тобі й кішці стане. Сам посидиш у хаті?

— Посиджу, — розважливо сказав хлопець. — А кошенията вже дивляться, тату? Покажи.

Євтихій поліз на піч і дістав перісте кошени. Головате й мале, воно тицькалося сліпою мордочкою йому в руку і жалібно пищало.

— Це, синочку, сліпе. Вже скоро дивитиметься. Ось, бачиш?

— Ні, ні, ти поклади сюди. На піл.

Кошеня підводило важку голову і, не в силі тримати її довго, падало на передні ноги, смішно вертячи смугнастим хвостиком. Попеляста кішка перелякано світила з печі круглими очима і розпачливо мурчала, а коли Євтихій поклав кошени на піл, вона вигнулася високим горбом, раптом стрибнувши з печі, легко скопила кошени в зуби і понесла назад у своє кубло.

— Йому не боляче? — скривився хлопець з жалю до кошениати. — Вона його не кусає?

— Ні, синку, киця його любить. Як я тебе. А хіба я тебе коли зобіжав?

— А зобіжав, — невблаганно суворо одказав хлопець. — Хто на мене кричав, коли я чашку розбив?

— То ж я жартома, Юрку. Хіба ти не бачив, що то жартома? — виправдувався засоромлений Євтихій.

— Бачив, — ясно посміхнувся малий і знову ліг у ліжко. Його таки кріпко хилило на сон.

— Ти ж почекай, доки я повернусь. Не спи, я швидко.

За якусь мить Євтихій повернувся з чашкою теплого парного молока.

— Це тобі мама послала...

Хлопець звично випив уранішню норму і впав у постіль вже майже зовсім сонний.

— Ну, тепер спи!

Євтихій поцілував сина в лоб, поставив чашку, підперезав ремінцем верхню сорочку і вийшов з хати.

— Красота! — широко потягнувся він на порозі і радісно відчув, як гаряче переливається в його сильному тілі буйна кров, як молодо стигнуть м'язи в грудях, в руках, в усій істоті. Щастя плідного життя підкотило йому під серце, заповонило голову, п'янило мозок. Земля на дворі парувала запашним туманом, кріпко пахнула любистком, бузком і м'ятою, вікопомними пахощами материнського купелю. Рубіновими вогниками блищала роса на зеленому шпоріші двору, гоголіла в холодних краплях гаряча заграва багряного неба на сході. Сонце ще не сходило, а вже пломеніло золотом верхів'я стрункого явора коло хати, легко рожевіла східна стіна і слалися мерехтливе червонасте проміння над синьою смугою колгоспного лісу. Дзвінко цикало об відро молоко в загороді, десь недалеко музикально свистіла іволга, мабуть спросоння різко закричав тонкоголосий дятел, заколисливо, ніби дмухав у порожню пляшку, співав одуд, на його ритмічне вут-вут-вут лунко відповідала одноманітним куку-

ванням зозуля і дзвінкий жайворонок високо над городом кував свою розгонисту пісню. Птахи готувалися зустрічати життєдайне сонце.

Тиха краса фіалкового ранку глибоко зворушила Євтихія. Він стояв на порозі хати, як зачарований, і широко розкритими очима ніби вперше вбирав у себе яскраві фарби, неповторні лінії, мінливі світотіні, повними грудьми вдихав уранішні запахи, і на серці йому було незвичайно солодко й легко, сила й мужність сповнювали його істоту, він мимохить весь стискувався у великій напрузі, ніби збираючись відбивати напад лютого ворога.

Порушила Євтихіїв захват Оксана; вона почула, як клацнули сінешні двері, і чекала, що ось-ось чоловік увійде в загороду, допоможе одігнати теля, а він не йде та й не йде, і що він тільки там і робить, аж дивно, вбіг, молока з відра набрав і знову в хату подався і не сказав нічого — мабуть, боявся Юрася одного залишити. А це десь ходить...

— Євтихію! — голосно гукнула жінка. — Іди оджени Кучеряву. А то ж ніяк не дає дойти...

— Іду, йду, — заспішив Євтихій і, прочинивши двері, увійшов у загороду. В ніс йому війнуло спорзним духом коровні — сумішшю запахів молока, випарів вогкої шерсті, кізяка і ще чогось невловимого, як кріпки, незнайомі ліки. Первістка одразу

простягла до нього свою лису морду і лизнула полу сорочки шорстким язиком.

— Хліба хочеш? Коли ж забувся, хай іншим разом.

Сите рожеве теля заходило то з одного боку корови, то з другого, тицькало гарячим ротом у тепле вим'я, заважало Оксані дойти. Євтихій взяв його за ошийник, одвів убік і почухав під горлянку. Теля слухняно витягло голову і заспокоїлось, розмагнічено вигнувши хвіст.

— А воно таки кучеряве, — сказав Євтихій про теля, перебираючи між пагорками ріжок рожеву кільцювату шерсть. — Як наш Юрась.

— І таке й вигадав! — незадоволено протягла Оксана. — То таки дитина, а то теля... І нащо б я його будила так рано? Не сором тобі...

— Сам устав. Каже — метелик приснився, великий, як уся вулиця. Такий дивак. А вчора узяв газету і побачив у заголовку великі літери. Каже: тату, а яка це буква, що з димком? І показує на маленьке „б“. А воно ж справді хвостик з нього, ніби димок курить...

— Рано йому ще букви знати. Дитині й п'яти літ нема, а він з буквами. Припускай, — підвелася Оксана з низького стільчика, приймаючи відро. — Хай ссе тепер.

— Ти все бурчиш, — жартівливо сказав Євтихій і пустив теля. Воно підтюпцем побігло до матері

і, штовхнувши у вим'я, почало жадібно ссати, смачно цикаючи язиком.

Молоде подружжя стояло в паркій коровні серед імлистих випарів, мовчки милуючись на свою корову. Первісткою її прозвали не тільки через перше теля, а й тому, що вона взагалі перша корова в цьому подвір'ї. Дід Євтихіїв тут жив, батько жив, а корови не мали, і тільки торік, на Жовтневі свята, преміювали молоде подружжя телицею за чесну роботу в колгоспі. Скільки було радості в сім'ї, коли привели струнку перісту тварину в нову загороду! Більш як по десять разів на день навідувались до неї Євтихій, Оксана і Юрко. Носили хліба, свіжої трави, а то й зерна, крадькома один від одного. Та ще більша радість була, коли Первістка привела теля, і Оксана вийшла її уперше доїти. Євтихій стояв тоді біля загороди з Юрком на руках, а Оксана, вся червона од збудження, сиділа в ясному мареві сонячного дня під молодю коровою, спритними пальцями стискувала рожеві дійки великого вимені, сліпуче молоко дзвінко бриніло в нову дійницю, і це дзвеніння видавалося молодому колгоспникові найкращою музикою: це ж по ньому тужили цілі покоління Євтихієвого роду, борсалися в зрадливому житті на віжках у миродакуркуля, марно плекали надію доп'ястися корови, і тільки йому дісталось здійснити це одвічне бажання. Ось вона, сита корова, струнка й дужа, стоїть

у загороді і щедро наливає дійницю молоком. Пий, Юрасю, досхочу, пий за весь рід наш, та рости великий і розумний, дорогий синочку, життя тепер настало таке, що жити б двісті літ і не старіти, тільки працєю чесно, а їсти й пити буде скільки хоч...

Мабуть, ті ж самі думки вирували і в Оксаниній голові, бо вона стояла серед загороди струнка й зосереджена, велике щастя струмилось з її василькових очей, ясних і тихих, як озерна вода. Євтихій дивився в них пильно-пильно, і невідома сила притягла його до дружини, він нагнув її русяву голову, одвів пасмо хвилястого волосся з лиця і пристрасно поцілував у напіврозкритий гарячий рот.

— От тобі й на! Вигадав,— ніби сварилася Оксана, міцно притискуючись до широких чоловікових грудей.— Серед білого дня... І не сором...

— Люблю,— жагуче шепотів, не слухаючи її, Євтихій.— Тебе люблю, Юрка люблю, роботу люблю!

Він обняв дружину за стан, підняв над землею і, вдруге поцілувавши в губи, поставив на ноги:

— Он як люблю!

Здригаючись од раптового збудження, він розправив руки, як крила, ніби збираючись летіти, як у парубочих снах, і вже по-діловому сказав:

— Ну, я піду на посадку.

— Іди,— тихо сказала Оксана і з повним відром у руках довго стояла коло порога, пильно дивлячись мужеві вслід. З її великих василькових очей по-

вільно спливали дві крупні сльозини, — сльозини солодкого щастя.

А Євтихій розмашисто йшов через росяну леваду, простуючи до синьої смуги лісу, і як тільки він зійшов на вигорілий пагорбок старої, може ще скіфської, могили, од нього враз простелася химерна довгонога тінь. Ізза колгоспного лісу урочисто й розгонисто викотилося велике жовтогаряче сонце.

РОЗДІЛ II

Над самою водою, на тонкій гіллячці сушого дерева сидів чорний дрозд. Він легко позіхав маленьким дзьобиком, і сильна пісня лилася з його пухнастих грудей. Може, він співав про радість сонячного дня, про тиху красу лісного озерця, а може, пристрасною піснею висловлював свої гарячі почуття до молодії дроздики, що музикально пишала десь у лісовій гушині. Та раптом дрозд наструнчено замовк. У білястих хмарках голубого скла тихого озерця майнула хрещата тінь великого птаха. Дрозд скосив голову і, побачивши, що у вишині, проти озера таки, кружляє справжній шуліка, чорною крисою швидко стрибнув у густу папороть.

Шуліка спускався над лісом все нижче й нижче, плавкими кругами, густою спіраллю, він наближався до озерця. Хоч кметливий дрозд і наживав п'ятами,

проте гострі очі повітряного розбишаки добре помітили на хисткому рясті маленької заводі двох зозулястих горлиць. Жити б одній із них останню хвилину, — шуліка, химерно згорнувши крила, каменем падав на них, — та враз вибухнув постріл, за ним другий і третій; кібець, мов підстрелений, враз метнувся вгору, і тоді, не поспішаючи, ніби не показуючи, що злякався, рівно поплив над лісом.

— Як з ружжа! — захоплено сказала білява дівчинка. — От стріляє! Ану, дай я спробую...

— Ти не зумієш...

— Зумію, тільки дай.

Худорлявий хлопець ще раз спритно метнув довгим батоном, лунко ляснув і оддав його дівчині.

— Отак! Ану, спробуй. Тільки одійди вбік, щоб мене не оперезала.

— Чого там!

Дівчина одійшла вбік, кріпко стиснула коротке пужално, розгонисто замахнулася і вже в повітрі швидко сіпнула батіг. Голосна луна покотилася лісом, дівчина зашарілася і вже зовсім вміло раз за разом почала лунко ляскати батоном.

— Ого!..

Зніяковілий хлопець заздрісно дивився на білявчину спритність, йому, видно, не сподобалось, що дівчина так швидко опанувала високе мистецтво ляскання, і він строго наказав:

— Годі вже, давай сюди.

— А що? Чи вівця?— ляснула востаннє дівчина і віддала батіг. — А ти дражнишся...

— Ну да вівця, — виправдувався хлопець. — Раз кучерява, значить вівця... То доказуй далі.

— А корови нікуди не підуть?

— Куди їм дітсья? Он тріщать недалеко десь.

— Ні, я піду прижену, — наполягала дівчина. — Хай уже тирлуються, сонце глянь де... А то як підуть у посадку, то буде нам од дядьків...

Обтрусивши довгу сорочку, Оксана з підстрибом побігла в ліс на звук сухого потріскування гілок. Євтихій залишився один. Він сидів у високих заростях трав і замислено дивився на озеро. З голови йому не виходила страшна казка, яку не встигла через клятого шуліку доказати дівчина. Який же її кінець може бути? Невже так і залишиться сидіти царівна за сьома морями, за сьома замками? Чи знайдеться якийсь купець-молодець, що на килимі-самольоті перелетить моря і віщим словом одкриє сім замків, звільнить красавицю-царівну... І вже снувалися в голові хлопця рожеві мрії, — ну да, це ж він сам і в той молодець, — хлопець повільно злягав на густу траву, — це йому призначено долею звільнити царівну, а вона, мабуть, уся рожева й золота, як та жамка, що мати з базару приносила, коли ще жива була...

Підобідне сонце пекло нещадно, жарко парило траву, і вона заколисливо пахнула, п'янила хлоп-

цеві голову, надто коли збудив його хазяїн ще вдо-світа мішати коневі, потім товкти просо, а як зі-йшло сонце — корову на пашу гнати...

За кілька хвилин Євтихій міцно спав, забувши про царівну, про корови і про все на світі.

Оксана тим часом пригнала худобу до води. Скот напився, виляг на березі, важко зітхаючи од непере-травленої їжі, і тільки найстаріша корова так і за-лишилася стояти по коліна у воді, меланхолічно ремигаючи на сонці — видно, таки здорово допекло їй сонце!

— Ну, лежить, коли понажирались, — вголос ска-зала дівчина і побігла туди, де залишила хлопця.

Помітивши, що він лежить у траві, Оксана по-чала тихо підкрадатись, щоб підійти зненацька й злякати. Перебираючи руками рожеві смолки, шор-стку мігличку, легкі кульбаби й інші квіти й трави, вона непомітно підлазила до Євтихія, і тільки хо-тіла було гукнути, щоб налякати, як справжній крик безумного жаху вирвався з її уст.

— Не рухайся! — розпачливо крикнула дівчина, помітивши, що хлопець підводить голову. — Лежи, тряся тобі в живіт, лежи каменем!

Здивований несподіваною люттю, Євтихій знову одкинув голову і широко розкритими очима дивився на Оксану. А вона з страшною лайкою, ніби нама-гаючись враз висипати всі брудні слова, почуті за життя, схопила батіг і коротким пужалном копір-

снула йому живіт. І тільки тоді хлопець побачив, що з нього полетіло далеко в траву щось довге й блискуче, як стражників гарапник. Переляканий, він швидко скочив на рівні ноги.

— Гадюка!— пронизливо заверещала дівчина і раптом безсило осіла на землю. Худі плечі їй дрібно тремтіли і час од часу важко здригалися ніби од сильної гикавки; дівчина заходилася розпачливими слізьми.

Тим часом хлопець схопив палицю і кинувся в траву — туди, куди полетіла гадюка. За якусь хвилину він приніс її на палиці до дівчини і хоч весь був білий, як стіна, проте бадьоро сказав:

— Хіба ж це гадюка? Вуж,— докірливо кивав він головою.— Ех ти, пастух!

— А він тебе не вкусив?— схлипуючи, питала Оксана.

— Вуж укусив? Ось глянь!— Євтихій узяв вужа за шию і почав тріпати ним, як батогом. Вуж звивався в руді і загрозливо сичав, намагаючись укусити.

— Кинь, кинь к чорту!— заверещала дівчина, закриваючи лице руками.— Ну, кинь же,— знову зайшла вона захльобистим плачем.

Тільки тоді хлопець розмахнувся і з усієї сили кинув вужа в озеро. Лунко ляснула вода, вуж виринув на поверхню і, швидко водячи малою голівкою, поплив до берега.

— А ти злякалася,— сів коло Оксани Євтихій.— От дурненька! Та не плач. Я вже його закинув. То якби гадюка, ото страшно...— Хлопець тільки тепер це подумав і раптом зблід ще більше. На зазмаглому лобі виступили блискучі крапельки холодного поту.— Страшно!..— задокотів він зубами і мало не заплакав сам. Проте стримався і, щоб якось забутися, запропонував обідати.

Коли заспокоїлася й Оксана, дістали шаньки і почали їсти. Білявчина хазяйка дала сьогодні до хліба молодій цибулі і шматочок жовтого сала, а Євтихієва пекла плетені пироги з картоплею і укропом то й поклала півпирого на цілий день. Він одразу виїняв свій харч і, одломивши половину, віддав дівчині. Та, з свого боку, поклала йому три цибулини і, назначивши нігтем скільки, дала вкусити сала. Так і їли, заздрісно позираючи один на одного голонними очима, а коли скінчили, то зітхнули полегшено,— не наїлися, проте й апетит не дражнитиметься більше.

— Ну, кінчай розповідати казку,— попросив Євтихій, зав'язуючи порожню шаньку.— Що ж з царівною сталося?

— Нехай іншим разом,— відмовлялася Оксана.— Як мене ще й досі трусить, хай йому трясця!

— Ну, тоді знаєш що?— підвівся хлопець.— Скот лежить, ходім подивимось на голубенят. Може, вже вирости, так сьогодні й попечемо. Пішли?

— Ходім,— охоче згодилася дівчина, і вони пішли в ліс. Продиралися вузькою стежкою між тонким пруттям густої ліщини, поминули галявину білих ясенів, кушувати зарості вирубаних берестів і вільх і десь за півверстви від озера, вже без стежки, одному хлопцеві відомими путями, знайшли високий розложистий граб.

— Тут,— таємниче сказав хлопець.— Держись за дерево, а я стану тобі на плечі.

Коли він виліз на товсту гілляку, то витяг за собою і дівчину. Так лізли вони майже на вершину, доки дісталися хисткого голубиноного гнізда, складеного з тоненьких паличок. Прив'язані нитками до віття, у гнізді сиділо двоє голубенят. Вони були вже чималенькі, але пір'я ще лежало на них тоненьким пухом, і тільки на крильцях біліли товсті колодочки.

— Малі ще,— з жалем сказала Оксана, зазирнувши в гніздо.

— Таки малі,— згодився і Євтихій.— Нехай поростуть з тиждень.

Злізши з старого граба, діти обійшли ще з трое гнізд, але задалегідь припнуті голубенята всюди були однакові — їсти їх було явно рано.

Жалкуючи, що так повільно росте дичина, вони повернулися до озера. Йшли новою дорогою ще густішими заростями ліщини і молодого дубняка. Як прийшли й посідали, Оксана одразу почала чухатися.

— Ой, кліщі!— скрикнула вона раптом і, заковтивши сорочку, справді показала хлопцеві горіхового кліща, що з насолодою впився в м'який живіт.

Євтихій відразливо зморщився, скочив на ноги і зняв із себе сорочку. Йому тепер здавалося, що в нього все тіло всіяне клятими кліщами. Воно свербіло скрізь, особливо на спині і на голові, саме там, де не було видно. Від огиди на язик рясно спливала слина, хлопець плюнув і попросив дівчину:

— Ану, подивись у мене, щось свербить, хай йому!

Оксана уважно обдивилася спину, груди й голову, зняла кілька кліщів і добре витрусила сорочку.

— А штани?

— Штани я сам,— зніяковів хлопець.

Одійшовши за кущ, він витрусив штани і оглянув ноги. Тепер ніби трохи полегшало, вже не свербить так, мабуть, усіх поскидали, хай їм чорт! Де їх стільки береться на тій ліщині, клятих кліщів?

Коли він вийшов ізза куща, Оксана стояла в густій траві зовсім гола і люто трясла сорочкою. Худе тіло її стигло на сонці і сяяло, як білий віск. Хлопець глянув на нього, помітив пагорбки нерозвинених грудей і, раптом зашарівшись, відвернувся, ніби для того, щоб підняти шаньку.

— Іди, обдивися, чи не сидить де бісова гадь,— покликала дівчина.— Ач, який, я йому дивилася, а він...

Весь червоний, Євтихій підійшов, як заворожений, і похапливо оглянув худеньке тіло.

— Ніде нема...

— Добре дивись, а то як упнеться де, то буде мені...—Хлопець дивився ще раз і весь тремтів, сам не знаючи, що з ним діється. Скільки разів бачив він її голу-голісіньку, купалися разом у воді, борюкалися, і нічого. А тут—на тобі!—сором пече лице і трусить щось, як у лихоманці, аж чудно...

— Чого ти дрижиш?—ясно подивилася на нього Оксана.— Ніде нема?

— Нема,—тремтячим голосом відповів Євтихій і раптом рвучко обняв її за плечі.— Одягайся, тобі холодно, ти така худенька...

— Ото холодно,—одказала дівчина.— Така спека!

Вона глянула йому в вічі і раптом ніби щось і собі зрозуміла, зашарілася і швидко прикрила руками пагінки грудей.

— Одвернись, Євтихію, я одягнуся,—сказала тихо Оксана, і коли він одійшов убік, йому немов зненацька відкрило слух і зір, у вуха враз увірвалися звуки пташиних пісень, вуркотіння горлиць, жаб'яче кумкання і дзвонне гудіння лісу. В сяйві ясного дня серед розкішної природи все це спліталось в неповторну мелодію розбудженої молодості. У Євтихія швидко забилося серце, під груди підкотив солод-

кий клубок,—хотілося співати й плакати або зробити комусь щось несподівано хороше-хороше.

— Знаєш що?—сказав Євтихій.— Ти вже одяглася?

— Одяглася,—так само тихо відповіла Оксана. Вона глянула на нього великими прозорими очима. В них було тепер щось вдумливе, нове, ніби якась важлива думка стигла в кучерявій голові.

— Давай поодв'язуємо голубенят...

— Давай,—підскочила дівчина, немов це було її власне рішення.— Нехай собі живуть.

— А то скільки там того м'яса...

За кілька хвилин діти забрали свої шаньки і погнали худобу в ліс. Скінчилося тирлування, треба було напасати скот. Сонце звертало на полудень. Оксана завела пісню, і вона лунко задзвеніла в шелестливому диханні лісу.

Іще сонце не вставало

Ізза синьої гори,

А зза гаю вилітали

Гострокрилі соколи...

Євтихій хотів підхопити пісню й собі, але чомусь ніяк не міг вловити тону: із звичного альта голос раптом зривався на несподіваний бас. Він роблено закашлявся і замовк.

Оксана глянула на нього ясними очима і, ніби щось розуміючи, не переривала пісню, хоч і незвично було співати самій.

Ой то, браття, не соколи,
Ой то, браття, не орли,—
Ой то хлопці молодії
В бій на ворога пішли.

Далеко линула дзвінка пісня, відбивалася луною на озері і ще десь у лісі, а хлопець ішов за худобою з довгим батоном у руках, збуджений і тривожний. Що з ним таке сьогодні діється, самому розібрати важко...

А голубенятам таки не пощастило. Вже другого дня, коли Євтихій з Оксаною пішли їх одв'язувати, пташенята видалися їм зовсім дорослими голубами.

— А ситі,— не видержав Євтихій, зазирнувши в гніздо.— Ото, мабуть, смачні, їж з кісточками і не вдавишся.

І ця манлива гіпотеза вирішила долю малих пташенят. При мовчазній згоді голодної дівчини хлопець забрав їх з гнізда, і вже через півгодини вони тріскотіли в молодих зубах і смачно пахнули таки справжньою дичиною.

РОЗДІЛ III

Це озеро в лісі, воно нагнало Євтихієві повну голову думок і спогадів. Більше десяти років минуло з того часу, як він востаннє хряпнув малярською

ваною хвірткою куркульського двору. Де він тепер, клятий дядько, мабуть, давно дуба дав, а все про Італію мріяв, нібито в тій далекій теплій країні немає задухи. Ну, вона ж його й давила, немов знала кого. Як тільки кине було палити свій тютюнець, так і захиляється у важкому задушливому кашлі. І може саме через те ще лютіший був куркуль, за найменшу провину бив він Євтихія страшним боєм, кашляв і бив віжками, чортова наволоч, руки й зараз так і сверблять по жовтій пиці вдарити. Коли ж утік зарані, ще до ліквідації, десь на північ подався, ну, та ближче до Мурману буде, якщо доти не здох, випередивши весь свій поганий клас!

Євтихій дивився в прозоре озеро, і хоч вода була стояча, проте йому здавалося, ніби в ньому швидко пропливають яскраві картини гіркого дитинства і ранньої юності.

Так мало часу минуло—десять-дванадцять років; озеро стоїть, як і стояло; так само обступили його ясновзелена папороть і кущуваті деревця; як і тоді, на положистому схилі горить смолка, хитає пухнастою головою кульбаба і світять голубими очима над низинною стежкою пізні фіалки і, навіть чорний дрозд так само співає на сухій гіллячці—сліпуче сонце вибухає під ним у зеленкуватій воді; усе тут так, як було і тоді, коли гірко плакала Оксана, налякана вужем, коли Євтихій уперше відчув себе

парубком. Та великі зміни сталися за цей час на землі, в країні, в селі. І це озеро, і ліс цей, що безроздільно належав кільком куркулям, давно вже спільний, колгоспний, і Євтихія за ним доглядати поставлено. Вивірили його на роботі в колгоспі, скрізь він працював чесно, як на свою сім'ю, на Юрасика свого — і в конюшні і на степу, один час і свиней доглядав — добрі були свині тієї зими, сите сало їли колгоспники, і державі давали, — а це вже з рік як доглядає він ліс, восени і весною організує посадку нових дерев, прибирає сухостій, знімає лишайники і короїди, підв'язує, як де відчухнула буря, гілку, та й стежить, щоб не заліз хтонебудь у ліс з лихим наміром, з гострою сокирою.

Отак і сьогодні обходив Євтихій увесь ліс, побував на посадці: таки придавило молоді берізки трухлявою липою, ледве стяг, важке, хай йому абищо! Як скінчив роботу в лісі, вже й сонце з обіду звернуло, а ще ж у контору треба йти, дівчат щоб прислали полуниці збирати — уродило на галявині як з відра!

Глянувши ще раз на сонце, Євтихій рушив з лісу. Після ливного дощу весело шелестіли рясним листям дерева, блискали на чорних стовбурах сонячні зайчики, скісне проміння пронизувало найгустіші зарості, і купалися в ньому щасливі горлиці, сойки, дрозди і соловейки, легко стрибали з гілки на гілку верткі білочки. Розпустивши пишний золотавий хвіст,

вони сідали на високому дереві, складали передні лапки, як руки до танцю, і широко розкритими очима дивилися на людину, зовсім не жахаючись.

„Спіймати б таку Юрасикові, ото зрадів би!“ — подумав Євтихій і згадав, що сьогодні йому таки треба зайти до діда Лаврентія — американця. Радості Юрасеві буде не менше, як од білки!

Веселий і говіркий після довгої мовчанки в лісі Євтихій шумно розповідав голові колгоспу про стан посадки й наслідки бурі. Поламано небагато і одну стару липу зсікло громом та вивернуло пару молодих ясенів. Від такої грози можна було сподіватися гіршого. Зате посадка піде рости як з ружжа, — зелена та свіжа, аж пахтить. В одному місці короїд завівся був, ну, та ми його швидко ліквідували. Так, ніби все в порядку. А що вже полуниць наростло, як намистом галявину всипано, та великі полуниці, крупні — помидор, справжній помидор. Скажу тобі, Сергію, що тисячу добру вторгуємо, а може й більш. На завтра треба підрядити дівчат, нехай збирають. Добре?

— Гаразд, скажу бригадирові.

Голова колгоспу — Євтихійів приятель по вулиці і по армії — дуже поважав його за чесність, за гострий розум і щирість в роботі. Через те, як тільки вони зустрічалися, де б це не було, — в кон-

торі, на степену чи на вулиці, — розмова не було кінця. Проте сьогодні голова сидів мовчазний і навіть сумний. Євтихій аж стурбувався:

— Що це ти, Сергію, якийсь чудний сьогодні? Дома що сталося, чи на мене, може, сердишся? Так ніби ні за що...

— Не, що ти! — стрепенувся голова. — Таке й вигадаеш... Просто... втомився!

Євтихій уважно глянув на нього, помітив, що Сергій таки справді жовтий сьогодні, аж єирій.

— Лікуватися треба. І де воно взялася клята малярія, от причепилася до чоловіка й трусить! — І почав розвивати план посадки шовковиць на лишках городів.

— Червей розведемо, шовку буде, як прядива! Голова весь час згоджувався, проте своїх думок не подавав. Щось йому сьогодні не до діла, валить з ніг, — ну, чисто косить людину клята малярія!..

Тільки коли Євтихій зібрався вже йти, голова занепокоївся, хотів ніби щось сказати, тоді знову замовк, закашлявшись, як після дуже холодної води.

— Я до тебе сьогодні зайду, — вимовив він на решті.

— О, приходь, — зрадів Євтихій. — Оце ти добре надумав. А то живемо поблизу, а тільки на роботі і зустрічаємося. І хрещеник твій зрадіє. Бачив, який Юрко виріс?

— Бачив, — знову закашлявся Сергій і взявся за голову. Його таки починало трусити.

— То ти не барися. Тільки тут скінчиш, так і приходь, чуєш, Сергію? У мене, здається, і хіца є.

По дорозі Євтихій зайшов до діда Лаврентія і взяв у нього щеня. Було воно маленьке й слабе, щось трохи більше місяця мало. Ще як ходила золотоброва сука з важким животом, Євтихій договорився з дідом-американцем, що перше цуценя йому, хай хоч і одно народиться. Та привела сука не одно, а четверо, то ж спірки ніякої, бери хоч і трое — не шкода.

Євтихій вибрав рябого песика.

— Нехай росте на здоров'я, — сказав дід. — У роті чорно, значить злий буде, хоч тепер злих, мабуть, і не треба, усі в колгоспі, то може й злодій не буде.

Дід Лаврентій хоч і сам колгоспник, а любить ущипнути незлобиво й мирно. — Сказано, старий чоловік, вважай, життя своє по той бік щасливого віку, що тепер загорається, залишив, як не кажи, хоч і добрий ще сторож з нього!..

„Як же його назвати? — думав Євтихій дорогою про щеня. — Треба якось влучно вигадати. Хіба й цього перваком назвати? Перший же пес у подвір'ї. Скільки живу, не знаю і не чув, щоб у нас собака був. Якось дістав був щеня в дитинстві, то батько в річку викинув, — самого, каже, годувати нічим, а воно з собаками заводиться. Тьху, такі

прокляте життя було, хай пливе воно за водою і не повертається, щоб Юрко й не чув про нього ніколи ...“

— Здрастуй, Євтихійо, — лаконічно привітався зустрічний сусіда і, якимось чудно його оглянувши, пішов своєю дорогою.

— Здоров, — одказав Євтихій. — „Щось сьогодні люди дивні“, — зауважив він сам собі і знову повернувся до своїх думок.

„А воно таки добре мати у дворі хорошого пса. Якимось ніби привітніше стає, коли тут тобі собака, кішка, худоба, птиця росте, плодиться, наповнює землю. Тільки як його назвати, цього цуцика? Рябком?.. Хоча... нехай його, мабуть, Юрко хрестить. Як назве, так і буде, хоч хай там що“.

Євтихій входив у двір. Сонце вже явно хилилося на вечір. Західна стіна білої хати сяяла як золота. Високі мальви горіли в скісному промінні пишними квітками, і шибки на вікнах пламеніли, ніби в хаті був страшний пожар.

Євтихій швидко пройшов через двір, жалкуючи, що Юрко не вибіг зустрічати. З кошари до нього замукала періста корова. І чого це Оксана її в загороді держить? Якраз попасти б надвечір, — не жарко, — чим вона тільки й занята? Аж дивно!

Коли підійшов до порога, то помітив, що в хаті багато людей, і трохи занепокоївся. Під груди йому почало тиснути почуття невольної тривоги, навіть

страху, — так буває іноді перед далекою дорогою у невідомий край. Придержуючи рукою щеня, він другою відчинив двері і увійшов у хату. В око одразу впав пишно прибраний квітами стіл; вражений страшною несподіванкою, Євтихій якусь мить мовчки постояв на порозі, широко розкривши безумні очі. З них рясно струмилися й танули невольними ясні цяточки. Тоді Євтихій кумедно весь хитнувся і, впустивши цуценя, важко осів на долівку. Перелякане щеня пронизливо заскеміло і, підібгавши задню ніжку, пошкандибало під піч.

В хаті було тихо; тільки за вікном байдуже шелестів дрібним листям високий явір, та десь на леваді захльобисто бив соловейко. Оксана лежала на полу і скляним поглядом дивилася в стелю. Євтихій увійшов і шумно впав, скошений жахним нещастям, а вона й не ворухнулася, — видно, не доходило до її свідомості все, що діялося в хаті. І то було найстрашніше, оця закам'яніла непорушність при одкритих очах, — хоч к'ятаки клади... Горенько мое, так ударило жінку прямисінько в серце! Жаліслива сусідка, ледве стримуючи плач, мочила утиральник у відрі і прикладала до Оксаниного лоба, але це мало помагало. Як принесли мертвого Юрка з річки, то як упала вона, так і лежить, хоч ти їй що роби, аж страшно... Лікаря покликати, чи що?

Опам'ятавшись тим часом, тітка Ганна кинулася до Євтихія. Витягши в нього зза пояса сокиру,

вона набрала повний рот води і щедро бризнула зомлілому чоловікові просто в лице.

Євтихій прийшов до пам'яті, здивовано озирнувся навколо, не розуміючи, де це він і що з ним сталося, потім помітив сонячні зайчики на непорушному Юрковому лиці і, враз збагнувши все, скочив на ноги. Якусь мить він мовчки стояв коло столу, високий і блідий, аж страшний, мов п'яний. Тоді схопив на миснику тарілки, горшки, полумиски і з диким ревінням почав трошити об долівку.

Він кидав їх на землю й у вікна, шибки розліталися на маленькі скалки, скло й череп'я сипалося під ноги переляканим жінкам; вони збилися в тісний гурт коло полу, ніби загороджували Оксану, і з несподіванки не знали, що діяти. Нарешті тітка Ганна опам'яталася, підійшла ззаду і вчепилася Євтихієві в руки. Але він вибухнув лютою лайкою і далеко одкинув від себе жінку; тихо лаючись, тітка Ганна одійшла до гурту і разом з усіма почала з болем стежити, як у лютому горі людина нівечить своє добро.

Щось фантастичне було в цій незвичайній картині: непорушна жінка на полу, мертва дитина на столі, вся в сонячному сяйві, і високий чоловік, що в жажному трансі бігає по хаті, ніби танцює з своєю химерною тінню, яку кладе скісне проміння,— танцює жажний танок і гупає всім, чим тільки можна кинути...

В розбиті шибки линуть кріпкі запахи полиню, кучерявої м'яти і красолі, змішуються з духом троянд, що квітчають кучеряву головку мертвої дитини; від збитої пилюги здіймається імліста курява, вона плаває по хаті, окутує постать збожеволілого чоловіка, і здається, що коли б не розбиті вікна, нічим було б дихати в цій великій хаті, виссало з неї свіже повітря люте горе, випило разом із життям білявого хлопчика.

Хто знає, чим скінчилася б уся ця історія. Може, Євтихій, побивши всі речі, знайшов би сокиру чи сірники, та рипнули сінешні двері і в кімнату швидко увійшов Сергій. Побачивши розгром, він сильно стис Євтихія за руки і посадив на лаву.

— Тобі що, останній день жити? — закричав він задихано і раптом розлютився. — Хочеш, щоб по морді дав? Гей, ви, сороки, збилися там, ідіть помагайте тримати.

Тепер уже всі гуртом держали нещасного чоловіка, а він з піною на устах стогнав, як поранений звір, і кляв усе на світі і того, хто цей світ вигидав,— бог чи хто там,— є ж щось таке, що закрутило цю прокляту землю — завалиться їй, раз таку дитину взято! — в господа бога, Христа, душу мати...

Євтихій давно покінчив з релігією, ще до армії, але тут ніби знову повірив: треба ж було в чомусь персоніфікувати своє непоправне горе, і він вдруге

знайшов бога, в ньому він поєднав зрадливу долю, своє страшне нещастя і ту незбагненну „річ в собі“, про яку колись говорив політрук, і він кляв цього бога страшною лайкою, погрожуючи знищити хату, подвір'я й себе,— хай іде усе пропадом, раз немає більше Юрасика, дорогого сина, рідного хлопчика, найрозумнішої дитини в цілому світі!

Та за кілька хвилин, знесилений горем і безпорадною люттю, Євтихій почав потроху стихати.

— Цей викричиться,— сказала тітка Ганна.— А от з Оксаною горе справжнє. Лежить як брус і не ворухнеться. Хоч би заплакала, усе легше стало б.

Жінки знову обступили Оксану; безпорадні щось зробити, вони вдвадцятьє кляли сліпу долю,— щоб їй повилазило, як вона забрала одну дитину в батьків! У другого й не забере, коли їх дванадцятьє, так ні ж, сюди прийшла,— лихо, та й годі. Сказано, птиця од себе не улетить, а чоловік од горя, от!

Коло Євтихія залишився тільки один Сергій. Він обняв його за голову і втішав, як малого. Від незвичних ніжних слів Сергій ніяковів і червонів,— ще цих жінок повна хата,— але дружні слова допомагали, вони проникали в загорьоване серце, полегшували давлучий біль. Євтихій слухав друга і помітно стихав, тільки важко схлипував, як дитина. Трохи опам'ятавшись, він помітив на полу Оксану, згадав про неї, і важке горе наполягло на чоловіка з новою силою. Хитаючись, Євтихій підійшов до полу,

впав головою на жінчині груди і гірко, по дитячому заголосив:

— Оксано, чуєш, Оксано, немає вже нашого Юрасика, немає синочка дорогого...

І диво дивне, жінки полегшено зітхнули— Оксана таки почула чоловікову муку, вона немов ожила, якось чудно стрепенулася, обхопила Євтихієву голову, і вони заридали вже вдвох. Проте плач цей був легший; обнявшись, вони ніби підтримували один одного в лютому горі, і хоч жаль за сином бритвою різав серце, прокидалася якась невловима надія, незбагненна гаряча думка й бажання жити.

— Тепер буде легше,— знову сказала тітка Ганна, ніби читаючи в серцях.— Хай виплачуться. Розходьтєся, жінки, а ти, Сергію, залишся. Завтра його ховатимемо, чи коли?

— Завтра.

— То завтра, молодиці, приходьтє, а зараз ідіть. Горе, як і любов, воно не терпить свідків.

Жінки поволі розходилися.

Тітка Ганна одкликкала голову колгоспу набік.

— Ти, Сергію, забери Євтихія, хай у тебе ночує, а то ще з собою утне щось. Дай чарку горілки і поклади спати. А я тут з Оксаною залишусь. Добре?— запитала вона пошепки.

— Гаразд,— одказав Сергій і почав збирати черепки.— Та нагодуйте щеня, бач, вищить!..

Надворі вже зовсім смеркало. Сонце сховалось за обрієм; речі втратили свої тіні, і тільки верхів'тя явора ще пломеніло розпеченим шпилем. Звивалася над ним жовтогаряча гава і розпачливо каркала, мов по мертвому, а може на дощ. Явір найперший зустрівач сонце, він останній його виряджав.

РОЗДІЛ IV

Прокинувся Євтихій на світанні в Сергієвій клуні і довго не міг добрати, де це він і чого спить не в своїй хаті. З голови не виходив химерний сон, що цілу ніч марився в різних варіантах. Один з них, може, останній, Євтихій пам'ятав цілком ясно, він вривався в пам'ять чіткою картиною, прекрасною й страшною. Снилось, ніби дзвінкого морозяного ранку на підмерзлому снігу сидить голий-голісінський Юрко, а перед ним просто з снігу виростає висока мальва, густо всіяна яскравими квітками. Вона стоїть незаймана й свіжа на лютому морозі,—в таку пору замерзають телята у череві корів,—яснозеленим стовбуром підносить рожеві квіти до зеленкуватого неба і зовсім не зважає на холод. Та ось із малинового сходу дихнув легкий вітрець, і квіти на стрункій мальві почали ясно осипатися; крихкі пелюстки крупними рожевими сльозами спадали на білий сніг, а голий

Юрко—і як тільки він не замерзне!—збирає їх і складає один в один, як малесенький посуд. Євтихій бачить усю цю страшну картину, і серце у нього німіє з жаху, що простудиться, ну, зовсім замерзне дитина, і хто її тільки й випустив на сніг, та ще голу, бодай би йому добра не було! Хоче простягти руки і взяти Юрка—ось-ось він, ну тільки витягти пальці—і дістане,—але Юрко одсувається далі й далі, він уже далеко на голубому обрії, сидить з пелюстками в руках, і вони горять в морозяному бринінні ранку, як запечена кров...

Здається, саме на цьому Євтихій прокинувся. Вийнявши спід серця замілилу руку, він якийсь час лежав нерухомо, спостерігаючи говірку ластівку, що неспокійно метушилася і щебетала на крокві; видно, їй притьмом було треба стрибнути в своє гніздо, а людина заважала,—ще помітить кубелечко і зруйнує. Ні, краще посиджу трохи й почекаю!

Євтихій дивився на стрімку пташку, думав про її неспокій, виводив якісь свої паралелі й асоціації і, згадавши про нелоправне горе, тихо застогнав. Сергій почув і підвівся.

— Ранок?

— Ранок,—прошепотів Євтихій, і з очей його рясно полилися сльози.—Перший ранок без Юрка.

— Що ж поробиш, Євтихю. Не в нашій волі зарадити лихові. А запобігти йому можна було.—Сергій обережно натякнув на те, що Оксана не

віддала сина в ясла.— Тепер треба бути мужнім. Ти ще молодий, життя попереду. Адже хіба мало дітей помирає од різних хвороб і нещасних випадків! Звісно, це велике горе. І будемо з ним боротися... Знаєш, десь років за сотню, а може й більше, коли вмре дитина, про це знатиме увесь світ. Усі газети писатимуть. Радіо говоритиме, збиратимуться з'їзди професорів, обговорюватимуть, чому саме вмерла така то й така дитина. Бо тоді смерть дитини виглядатиме антиприродним явищем, буде знищено всі передумови до цього. Соціальних хвороб не буде, умови життя сприятимуть здоров'ю й силі, догляд за дітьми, медичний і виховний, буде блискучий, умиратиме людина тільки своєю природною смертю, проживши довгий вік, і ця смерть, може, буде навіть приємною, не дарма помирають дуже ветхі люди здебільшого посміхаючись...

Сергій спросоння говорив повільно, ніби марив у півсні. Не натруджена денною роботою уява снувала яскраві картини щасливого життя, що має увінчати звитяжні прагнення нашої країни. Ці картини в маренні голови колгоспу виглядали часом досить наївно, проте вони доходили до Євтихієвої свідомості, горе його стихало, хоч час од часу і вибухало з новою силою; мовляв, що мені до того, що буде колись, а зараз глупа смерть забрала найкращого, найздоровшого хлопчика в селі, любого синочка.

Коли Сергій скінчив фантазувати, стишений Євтихій попросив у нього коня, щоб поїхати в містечко.

— Можна. Тільки як же похорон?— здивувався голова колгоспу.— Хіба ти не будеш?

— Ховатимемо завтра,— одказав Євтихій.

— То я попереджу комсорга; бо на сьогодні готуються. Прийдуть піонери...

Друзі підвелися з постелі і пішли до колодязя вмиватись.

„Як там Оксана?— ворухнулося в Євтихіївй голові, і глибока ніжність до нещасної дружини підкотила йому під груди.— Треба було коло неї лишитися, коли ж затяг Сергій. Подумати тільки, яке лихо впало на нашу голову! Чи думав я про це в лісі або йдучи з цуцням...“

Євтихій запряг на колгоспному дворі коня і під'їхав до своєї хати. Тітка Ганна посипала коло порога курчатам, а коло вікон порався Нестір Бирка— вставляв побиті шибки. Ще вчора увечері загадав йому голова колгоспу: „Треба вставити, незручно, люди на похорон прийдуть, а вікна дірками світять“...

Хоч уже було й не дуже рано,— сонце підбилося височенько,— проте Оксана ще тільки доїла корову. Коли Євтихій увійшов у загороду, вона поставила дійницю і враз захлинулася розпачливими сльозми. Одна ніч минула з дня Юркової смерті, але, видно,

дуже вже жажна була ця ніч, великий слід залишила вона на зблідлому обличчі молодичі. Було воно тепер сіре, виснажене слізьми, мов роками довгого важкого життя, на лобі й коло рота лягли значкі риси гіркої скорботи. І може цей вигляд дружини ще більше пригнітив Євтихія. Він хотів був вимовити якісь бадьорі слова втіхи, але груди давлучо стиснуло, нічим стало дихати, він почервонів, одвернувся і, вимовивши після важкої напруги: „в містечко їду“, подався із загороди. Вслід йому неслося розпачливе голосіння нещасної дружини.

— То чого в містечко?—видно, підслухувала тітка Ганна.— Може, за батюшкою таки їдеш?

— Ні,— коротко одказав Євтихій, ховаючи лице, і рушив до воза. Серед двору він був спинився, якась невловима думка переслідувала його: „Чи не забув чого найпотрібнішого? Тільки ж, здається, нічого і не треба, може... а Юрко, Юрасику, дорогий сину, навіщо ж ти нас так нагло покинув!“ Причитуючи в думках, Євтихій сів на воза і натяг віжки. І вже коли кінь рушив, крикнула з усієї сили тітка Ганна:

— То ти ж заскоч на кладовище, візьми земельки, чуєш, Євтихію! Як не хочеш привезти батюшку, то нехай вони хоч земельку освятять, могилу запечатають. Щоб заїхав же!

— Заїде якраз,— засміявся крізь зуби Нестір Бирка, примірюючи скло.— Дитина в сельбуді хре-

щена, то з сельбуду її й запечатають, без вашого попа ...

В селі вже давно не було свого попа, не було його і в ближніх селах, та й потреби в ньому не відчувалося, хібащо якась бабуся згадає, як от тітка Ганна, коли хрестити або ховати кого треба. На весь район вважай один тільки піп і лишився в містечковій старовинній церкві. Отож, коли помирав хто в селах, рідко викликали попа. Вигадали портативніший засіб: брали з кладовища землі в мішечок, піп святив її водохресною чи якоюсь іншою водою, і тією земелькою десь за тридцять верств посипали — „печатали“ — свіжу могилку. І хоч Юрасика ще й не поховали, запаслива тітка Ганна не забула, нагадала, щоб одним заходом і землі од батюшки для печаті привезти, раз уже їде підвода в район, а що земля та не з могилки, це не так важно, однаково печать буде неповноцінна: дитя нехрещене, та все ж краще, ніж зовсім по-бусурменському, от!

Та Євтихій їхав у містечко не за попом і не за свяченою земелькою. Його переслідувало інше бажання, і таке, що перед ним благочестя тітки Ганни видавалося смішною химерою.

Багато разів бував у цьому древньому містечку Євтихій, а такої тривоги, в'їжджаючи в нього, він

ще не відчував ні разу. Був він тут зовсім малим хлоп'ям, приїздив з покійним батьком на базар, — мале містечко було тоді повітовим містом з судом, з справником, монастирем і тюремним замком, що сотні років стоїть серед містечка найголовнішою спорудою. Сунули в суд на розправу і на богомілля, а то й просто на базар прочани з усіх усюд, особливо в неділю, і містечко видавалося малому хлопцеві справжнім городом, приплюсклі двоповерхові крамниці виглядали найбільшими будівлями в світі, а що вже замок тюремний серед містечка, то він зовсім пригнічував малого хлопця своєю грізною величчю і урочистою тасмничістю.

Після того — за довгі роки наймитування в куркулів — не доводилося Євтихіїві побувати в своєму містечку. Якось так вийшло, що приїхав він до нього вже тільки після армії, побувавши у справді великих містах. І — диво дивне — став Євтихій серед площі і очам своїм не повірив: десь поділося справжнє місто, замість нього залишилася зменшена копія, ніби в ящику, що стояв у деннаметі, з маленькими будинками, деревцями, річками і селами. Немов точно таке, як і було, а надто вже мале!

Миші стіл, мабуть, здається таким величезним, як людині найбільший дім, а ніжка стола — як три телеграфних стовпи, дитина теж по-інакшому уявляє собі речі, що її оточують. Отож і Євтихій, вирішивши фізично, та ще побувавши у великих горо-

дах, тільки тоді побачив справжню величину містечка і його споруд. Проте будівля колишнього тюремного замку і тепер височиться над містечком; правда, пофарбована вона привітніше і грізний мур навколо неї знято — не лишилося й сліду од страшної огорожі; стоять навколо будинку стрімкі явори, і в будівлі цій розташована районна колгоспна школа. Вчився в ній і Євтихій, та вважай чверть дорослих людей району за п'ять років тут побувало.

Містечко починалося мостом, що перед ним ось уже років з двадцять продає насіння стара бабуся. Переїхати новий міст через древню річку — і містечко перед подорожнім як намальоване. Під високою камінною горою колгоспна школа і райвиконком, трохи далі в довгому малиновому будинку райпартком і комсомол; а навколо них по схилах гори аж до річки потяглися невеличкі будинки з хмеляними верандами, з шпоришевими дворами, затишні й привітні. На горі стародавня каланча, — немає людини в містечку, що пам'ятала б, коли саме будували цю круглу споруду; не чули, щоб про це розповідали діди; стоїть вона з сивих давен і чітко видзвонює години, хоч хай там що, буря, чи сніг, чи найлютіша спека. Гора ця і каланча найперша прикраса тихого містечка над рікою, ними пишається воно перед іншими, собі подібними, селищами, бо справді добре зберегло пам'ять давніх віків.

Вийшовши за міст, Євтихій захвилювався ще більше, ніби йому щось підказувало, що діло його не увінчається успіхом.

Розпрігши на толоці коня серед інших підвід і підкинувши йому сіна, Євтихій пішов на колишню Дворянську вулицю шукати потрібну установу.

З трепетом розглядав він будівлі по сторонах вулиці і, коли побачив вітрину з фотокартками відчиненою, зрадів, ніби зустрів найкращого друга.

Та хоч вітрина й була відкрита — сама фотографія стояла замкнена великим висячим замком і вже, мабуть, давненько: сіре павутиння, припорошене пилом з курної вулиці, висіло на іржавому засуві.

Євтихій підійшов до будинку, безпорадно потупцяв на місці, подивився то в один бік шляху, то в другий, і вирішив зайти з двору: може, хід звідти, а тут тільки вивіска?

Двері з двору у будинок справді були. Євтихій підійшов до них і несміливо постукав. На його стукіт за дверима тонко забрехала собака, затим почувалася чиясь легка хода і двері відчинилися. В лице Євтихієві війнуло запахом смаженої цибулі і риби — в роті йому набігла слина, він тільки тепер згадав, що з учорашнього снідання ще й досі нічого не їв.

— Вам кого треба? — не дуже люб'язно запитала сухенька молодиця, незадоволено чмихаючи носиком.

Видно, вона залишила на сковороді рибу і турбувалася, щоб не згоріла.

— Я з села приїхав. Більш як двадцять верстов. Дитина в мене втонула... — розгубився Євтихій. — Так щоб на карточку зняти.

— Фотографа немає, — коротко одказала жінка. — На дачі. Прийдіть через п'ять днів. — І не вслухуючись в Євтихієві пояснення, вона швидко закрила двері.

Похнюпивши голову, Євтихій пішов до свого воза. Від невдачі він засумував ще більше. Враз заболіли ноги, тіло пройняла м'ясна втома, ніби увесь час з села до містечка він не їхав, а йшов пішки. Апетит, що виник був через смачні запахи з хати, знову згас, голову заповонила порожня байдужість: хай буде як є — значить, не судилося...

В такому бездумному настрої він почав запрягати коня, і справа його не ладилася ніяк: то дугу не з того боку затяв, то вона зсунулася, коли зайшов натягати гуза з другого боку, то ще щось там не клеїлось, ніби чоловік уперше за хомут узявся.

— Що, товаришу, невдача якась? — привітно озвався од сусіднього воза широкоплечий чоловік. — Дай допоможу.

Незнайомий підійшов до Євтихія, і вони вдвох швидко запрягли буланого.

— Ви з якого села будете?

— З Добровиці, — одказав Євтихій і на повторне

запитання привітного дядька, в якій справі йому не поталанило, трохи червоніючи розповів своє горе.

Широкоплечий чоловік уважно вислухав, щось подумав і раптом згадав:

— Почекай. Таки є ще один фотограф у містечку. Ти, товаришу, заїдь ось туди за рік, там буде редакція райгазети. В ній неодмінно є зньомущик. Ще недавно приїжджав у наше село. Так ти сходи й попроси. На таке діло вони не повинні відмовити.

В пориві хорошої доброзичливості дядько перейшов на „ти“. Видно, до його серця дійшли високі почуття великої батьківської любові.

Подякувавши, Євтихій поїхав до редакції, але й там його чекала невдача.

— Фотограф зараз на районі, у іншій смузі сіл, далеко од Добровиці, та й не займається такими справами редакція, даремно ви говорите про гроші, ми грошей не потребуємо...

Очкастий секретар редакції з чисто „літературною“ вимовою — видно, з недавніх канцеляристів — не зрозумів Євтихієвого бажання. Він здивовано знизував плечима і весь час спішив звільнитися від одвідувача, щоб скоріше розповісти товаришам черговий анекдот. Як же, каже, у вас є фіті-апарат, у мене вмерла дитина, то чи не можна зняти на карточку? Знайшов фото-похоронне бюро!

Вже на степу, дорогою до свого села, Євтихій подумав, що краще було звернутися в редакції не

до того очканя, а до рудої жінки, що сиділа біля вікна, малюючи якусь картину. Може, вона згодилася б поїхати та намалювати, — ну, не можу ж я так закопати Юрасика, не можу й край, хай хоч що; і чого воно не вигадують такої масті, щоб узяти, намазати тіло — і дитина лежить як жива? Воскресити не можна, то хоч би мертвого схоронити як вигадали!

І пристрасне бажання зберегти образ дорогого сина породило в Євтихієвій голові нову химерну думку. Усвідомивши її цілком ясно, він рішуче струснув віжками і вже швидше погнав буланого до села. Сонце хилилося на захід, надходив вечір, плоскові могили золотого степу бралися бузковою імлою, а курний шлях до села гадючився серед пшениць і жита ще багатьма кілометрами довгої луті.

РОЗДІЛ V

Ясного вересневого ранку 1919 року добровицькі партизани обстріляли денікінський пароплав. Їх було небагато, смілих заводіяк, всього сім чоловік, але при одній автоматичній рушниці і шести обрізах вони наробили такого шелесту з придніпрянських кущів, що перелякана команда „Верного“ після недовгого роздумування викинула білий прапорець і привернула до крутого берега. Коли пароплав

зовсім став, випускаючи пару, то партизани побачили з своїх кущів, як з люка першого класу швидко виринула на палубу вертка постать в бузковій шинелі з блискучими погонами, перескочила через поруччя і, вийнявши з кишені револьвер, випалила собі в чисто виголену голову. Та командир „Верного“ помилився. Поціливши собі в голову, він не поцілив упасти за борт, а, сіпнувшись назад, на весь зріст простягся на краю іржавої палуби.

— Кидай зброю! — гукнув тоді найсміливіший партизан Махтей Когут і, вискочивши з кущів, заліг перед пароплавом і навів свій говіркий автомат просто на вихід з „Верного“.

— Отряд, на місці! Ік бою готовсь! — пригадував він уривки десь чутої команди, щоб більше налякати своїм „отрядом“ персонал „Верного“. — Кидай зброю, спускай похідні і виходь.

Точно по команді, один по одному почали виходити з пароплава розгублені денікінці. Було їх більше двадцяти чоловіка, а разом з матросами й капітаном вони склали на березі чималий гурт.

Оглянувши пароплав і забравши в мертвого командира папери, Махтей залишив коло пароплава двох партизанів, розпустив команду в світ божий, а денікінських солдатів повів з чотирма товаришами в чорний ліс, у штаб червоних повстанців.

До пароплава збирався народ. Просто з школи висипали на берег діти. Вони бродили понад берегом

і з цікавістю зазирали у таємничі віконця судна. Дехто намагався увійти в пароплав, але партизани, суворо вимахуючи обрізами, рішуче заборонили підходити до похіднів.

Надвечір у село повернувся, вже верхи, Махтей Когут, а з ним цілий загін повстанців. Вигнавши багатших дядьків у підводи, вони почали вивантажувати з пароплава зброю, кулі муки, ящики цигарок і цукерок.

Вивантажували весело, з сміхом і жартами, охочих носити вантаж знайшлося багато, і не тільки з партизанів. Надто старалися діти, які хоч і несвідомо, але стояли за своїх, а крім того їх приваблювала перспектива приховати якусь цукерку, хоч і страшно було мертвого командира на палубі. Євтихій носив і собі разом з іншими, — Махтей побачив його і, відкривши тесаком ящик з цукерками, сказав:

— Бери, сусідо, скільки влізе. І ви, хлопці, беріть. Їжте на здоров'я, а проклятих золотопогонників нехай черва їсть, як вони допекли нам, чортові сволочі, ніяк не хочуть з шиї трудящого чоловіка злазити!

Коли винесли з пароплава всю зброю і їстивне, бородатий партизан, що приїхав з Махтеєм — мабуть, командир — розпорядився:

— Офіцера знести з палуби в перший клас. Нехай іде на дно разом з усією посудиною.

— Може, не топити б пароплава, — обізвався хтось із стариків. — Шкода таку цяцьку нищити...

— А що ж з ним робити? Загорнути в папір та в кишеню покласти, чи білим гадам кидати? Нехай на ньому за кордон тікають?

— То ми його хоч на паливо розберем, — посмілішав дід, побачивши, що командирові і самому шкода топити судно.

— А трубками первак гнатимемо, — засміялися в гурті. — Ото діло!

— Ну, ви, самогонщики! — грізно крикнув бородань. — Ми ще до вас доберемось, покажемо, як хліб переводити. Одпихай, хлопці, та будемо палити. Гасом полили?

— Полив, — одказав Когут, вибігаючи з пароплава. — Тільки шкода, товаришу командир, там для дітей стільки тієї забавки пропадає, аж чорно. Дозвольте, нехай хлопчачки заберуть. Фарби там, зошити й олівці. Мабуть, віз отой спекулянт, що назвався кухарем.

— Нехай беруть, тільки швидко, — дозволив командир.

І весь натовп — діти, дорослі, старики і навіть баби — сипнув на пароплав, хто по східні, а хто й так просто, в брід.

За якусь мить всі повернулися звідти з оберемками зошитів, фарб і олівців, дехто таки ухитрився вломити шматок жовтої слухової труби, інші несли посуд з буфету, а найпожадливіші викидали на берег стільці і канапи.

— Годі, — об'явив суворий командир. — Орел мухи не бере! Киньте все й виходьте, зараз будемо палити. Меблю в воду, чуєте, ви? Спини сверблять? Хочете, щоб денікінці почухали, доки ми повернемось?

Очі до меблів не схильні були куштувати денікінських шомполів і слухняно покидали в воду стільці, шкодуючи, що завелися з ними: хоч би зошитів або фарб набрали, а то аж соромно з порожніми руками од пароплава йти. Вони хотіли знову кинути в середину судна, але було пізно.

— Палю, — рішуче сказав Махтей Когут і витяг сірники. — Тікайте ік бісовому батькові!

За якусь хвилину він вискочив на землю, і бородань звелів одпихати судно від берега.

Тесаками обрубали канати, разом усім миром одіпхнули судно, і „Верный“ поплив на бистрині все швидше і швидше.

За кілька хвилин він уже був далеченько од берега, чорний і страшний, весь укутаний клубками важкого диму; ще трохи — і пароплав враз вибухнув яскравим полум'ям і, як величезний факел зненависті, поплив за водою назустріч чорній навалі білої армії.

Другого дня все село почало малювати. Молодичі зривали фарби з акварельної палітри, замотували в тряпочку, товкли, тоді змішували з білком кра-

шанки та олією і рясно малювали коміни, підводили призьби, розцяцьковували віконниці. Хати зацвіли веселковими кольорами, і хоч ішли дощі й змивали прикраси, їх знову поновляли, як тільки наставала ясна година. Малювали не тільки хати, — швидко знайшлися спритні молодіці, що навчилися фарбувати полотно, розмальовувати вуставки й рукави — нова мода заходила на селі, і дівки з сусідніх хуторів щедро понесли крашанки й масло добровицьким художникам.

В школі найулюбленішим уроком стало малювання. Малювали на географії, на природознавстві і навіть на сухій арифметиці. Учителі самі немов захопилися фарбами і загадували дітям то комаху намалювати, то якогось метелика, то велику кольорову таблицю множення для малих.

Школа прикрасилася новими портретами вождів і письменників роботи скороспілих художників. І серед цих портретів чи не найкращим був Євтихіїв Тарас Шевченко в баранячій шапці, у кожусі, із товстими одвислими вусами.

А після школи хлопці вирізували собі з дерева шаблі й кинжали, рушниці й пістолети і, розмалювавши їх олійними фарбами, увечері розпочинали справжню війну. Ішли облогою вулиця на вулицю, куток на куток, і часто земля після бою фарбувалася вже не аквареллю, а справжньою живою кров'ю малих вояк.

Та ось заgrimіли десь зовсім недалеко гарматні вибухи.

З Кременчука сухопуттю понад Дніпром ішов денікінський полк для придушення правобережних повстанців.

Добровицькі хати враз втратили свої веселкові кольори, молодіці в один вечір, ніби змовившись, поздирили фарби разом з глиною, — пройшли чутки, що кожному, в кого мальована хата, дадуть по сто шомполів.

Строкаті полотна довго варилися в казанах, щоб облізла клята фарба. І хто тільки надуумив їх брати? Чорти б забрали того Махтея, сам пішов з партизанами, а нас запачкав казна чим, трусись тепер з переляку!..

В дітей спішно одбиралися фарби, топилися в болотах, і багато було копанок на селі, де вода була зовсім червона, як кров.

Євтихій хотів і свої фарби знищити, та дуже вже стало шкода. А що мати найняла його в далеке село, а там про пароплав нічого й не знають, то він сховав їх разом із зошитами на горищі й пішов до куркуля починати свій трудовий шлях.

Так скінчилося його дитяче захоплення малюванням і згадав він про нього й про фарби тільки через багато років, у дні найлютішого горя своєї малої сім'ї.

РОЗДІЛ VI

Коли Оксана заснула, знесилена важким горем, Євтихій тихо, немов крадучись, устав з ліжка. У вікно світив ясний краєць місяця, і в його фосфоричному світлі чітко вирізьблювався дорогий профіль сина на завітчаному столі.

— Місяць — як часник! — одразу пригадалося Юркове визначення неповного світила. Євтихій ішов з ним увечері од кооперації, хлопечь мрійно дивився на небо, щось думав і несподіваними порівняннями характеризував зірки, зубок місяця, рухливі хмарки і вишневу заграву од призахіднього сонця. Були ці порівняння несподівано точні і неповторні, важко додуматися до них дорослій людині, тільки спостережливе око дитини могло помітити їх. Євтихій слухав синову мову і впізнавав у ній свої дитячі напівсвідомі відчуття оточення. Висловлені Юрком, вони набирали чіткої закінченості і ясної простоти.

Невимовно гордий з розумного сина, молодий батько захлинався почуттями любові й захоплення; йому здавалося, що розумнішої й вродливішої дитини не знайти в усьому селі, в усьому районі, в усьому світі.

І чим більша була його любов тоді, тим тяжче горе напосідало тепер, коли замість живого, рухливого і говіркого хлопця перед ним лежить тільки

мовчазне нерухоме тіло. І немає тієї сили в світі, що оживила б його, хоч би й віддав для цього Євтихій усю свою кров, усі свої м'язи, всю молодість.

Безсила лють, їдуча й млосна, опановувала всю його істоту; задиханий, він випив повний куваль холодної води і, підійшовши до столу, крутнув вимикач. На його щастя, млин працював і цієї ночі: хату заповонило яскраве електричне світло.

Євтихій тихенько взяв з постелі свою подушку і, обережно підвівши задубіле Юркове тіло, підклав її під нього так, щоб тіло було в напівлежачому стані. Підіймаючи обома руками, він притис до себе мертвого сина. До лиця доторкнулася його холодна щока — Євтихій здригнувся, і моторошний страх несподівано видавив на його чолі рясні краплі вазького поту. Йому раптом здалося, що це великий гріх — турбувати спокій мертвого сина, на пам'ять спливали найстрашніші жахи з дитячих казок і бабусиних забобонів, серце сильно билосся і стискалося. Заговори Юрко, як у тих містичних казках, — воно не витримало б і розірвалося, хоч як хотілося Євтихієві, щоб якимось чудесним чином оживити мертву дитину.

З трудом уклавши в потрібній позі неповоротке і чомусь непомірно важке тіло сина, Євтихій озирнувся по хаті, побачив на ліжку розчервонілу од сна дружину, невимовно рідну, помітив під полом рябе щеня, що безтурботно спало, витягши крихкі

ніжки, глянув на звичні речі хатнього вжитку, і швидко звільнився від забобонного жаху, що так раптом ухопив його за самісіньке серце.

Діставши в плетеному сундуці ще з вечора відшукані на горищі олівці і зошит товстого олександрійського паперу, Євтихій сів коло столу і почав пильно вдивлятися в скляне, дороге лице. Він дивився на нього довго, доки обличчя ожило, заграло густим рум'янцем і ніжними ямочками на щоках, — живий Юрась лежав перед Євтихієм. На якусь хвилину він забув про нещастя і захоплено почав переносити дорогі риси на папір.

Хоч Євтихій малював тільки в дитинстві, та й то в зв'язку з партизанськими фарбами, проте, спостерігаючи мальовничі явища природи, чи то пейзаж який, чи гурт вродливих, святково вдягнених людей, чи горду голову ситого коня, чи плавкий польот яструба або якоїсь іншої птиці, він завжди в своїй уяві виводив лініями і фарбами чіткі відбитки баченої краси, і йому часто здавалося, що візьми він олівець в руки — не важко буде передати все це на папері.

Та приводу взяти до рук рисувальний олівець після повернення з армії не було, і Євтихій, може, ще довго чекав би нагоди дізнатися, що вийде з його певності, коли б не страшне горе й поїздка до містечка з пристрасним бажанням зафіксувати дорогий йому образ.

І от цієї ночі, в неповторній обстанові, він чи не

вперше, будиши дорослою людиною, взяв до рук рисувальний олівець, одвойований партизаном Когутом. В молочному світлі електролампи напівлежить на столі мертвий син, спить на полу скудла дружина, за вікном захльобисто б'є соловейко і, може здивовано позирає на химерну хату, що серед гупої ночі одна на селі ясно горить малими віконцями, як кумедний пароплав, а Євтихій, як зачарований у солодкому захваті, виводить якісь лінії, обриси, намагається воскресити на папері образ живого сина. І тільки коли заніміють зовсім шкарубкі пальці, він спиняється, одставляє од себе рисунок і пильно дивиться на свою роботу. Тоді перегортає аркуш і на новому знову починає уперто водити олівцем, і дорого дала б тітка Ганна, щоб хоч одним оком глянути у той довгий зошит, — що він там черкає, той Євтихій, ворожить, чи що?

Вона вийшла надвір — вже горіла на сході світанкова зоря — і через город побачила, як пломеніють вікна в Євтихіївій хаті.

— Піти поглянути, — вирішила стара, — щоб часом чого не накоїли в лютому горі. Ой, тяжко ж їм, тяжко, — зітхала вона дорогою і, перебрівши через городи до Євтихіївої хати, тихенько зазирає у вікно.

Те, що вона побачила, перевищило всі її сподівання. Як же, мертва дитина сидить на столі як жива, а він очей з неї не зводить та все черкає,

та все черкає, як малохольний, ну, їй-бо, самошеший...

Тітка Ганна в глибокому подиві припала до шибки і аж задубіла од моторошної тривоги.

А Євтихій тим часом, може, вдесьте перегортав аркуш і все малював, малював, уже зовсім не почувачи пальців. Коли скінчив свою роботу над останнім аркушем, далеко одсторонив його од себе, пильно вивчаючи очима. І диво дивне! Тітка Ганна мало не сплеснула руками: бий його сила божа, чи ти бачив таке в світі, га? Посміхається. Ну, їй-богу, посміхається, ач, як не заірже, тьху, свят, свят, свят! І це перед мертвою дитиною? Євтихій радісно посміхався посмішкою переможця.

— Здурів! Ну да, з глузду зсунувся,— вирішила тітка Ганна і перелякано шарахнулася од вікна.— Таки не видержав, сердешний.

Євтихій почув шерех за вікном і швидко закрив альбом. Зазирнувши в шибку і нікого не помітивши, він, проте, вирішив кінчати роботу.

Тихенько виїняв подушку спід Юрка, поклав його в позі звичайного мертвого — склавши руки на грудях — сховав альбом і, погасивши світло, ліг на постелі.

Та заснути він не міг. Перед очима, хоч вони були й закриті, весь час перегорталися сторінки альбома з усміхненими обличчями Юрка. Вони були зовсім живі, ці обличчя, і, не зважаючи на те, що

малював Євтихій олівцем, він бачив витвір своїх рук в ясному горінні живих фарб, синове лице рухалося, всміхалося, щось шепотіло, втішно мигаючи ніжними ямочками на рожевих щоках.

Коли Оксана прокинулася і підвелася на постелі, щоб вставати, Євтихій захропів, ніби в міцному сні. Жінка дбайливо прикрила йому ноги і тихо встала з полу. Вмившись над помийницею, вона взяла дійницю і вийшла з хати. Євтихій перевернувся на другий бік і через недовгий час таки міцно заснув без всяких сновидь, хоч перед сном він довго думав про Юрка і про пишну мальву на білому снігу.

Устав він з постелі розчулений і тихий, вже тоді, коли сонце підвелось над деревами, втративши рожеву молодість раннього сходу. В дворі цюкав сокирою Нестір Бірка,— мабуть, кінчав труну,— Оксани в хаті не було, все по хазяйству пораяється. Треба й собі вставати, аж сором, що так заснав, хоч, правда, сидів довго...

Згадавши про ніч, Євтихій кинувся до сундука і виїняв альбом, геть чисто списаний кічними малюнками. Та вчорашньої втіхи з них сьогодні не було, ніби в саяві ранкового сонця вони втратили найтонші риси, і саме ті, що робили малюнки живими.

Виглядали вони тепер трохи аж смішними, якесь дитяче вазькання олівцем: тут товсто—видно, сильно вже натиснув, а тут лінія нерівна,— мабуть, тремтіла рука. Чим більше він дивився на свої малюнки, тим гіршими вони йому здавались,— неоковирні і смішні. Жагучий сором гарячив щоки,— де ж пак, художник новий з'явився! З такими пальцями— як граблища— тільки олівцем і орудувати...

Спересердя Євтихій хотів розірвати зошит, але в снігах почувся чиїсь кроки, і він похапливо сховав його в сундучок.

У хату ввійшла Оксана з оберемком пахучої росяної лепехи.

— Уже запах є,— сумно сказала вона, розтрусюючи лепеху по долівці.— Треба було вчора поховати.

Від цих тихих слів дружини Євтихій знову почервонів.

— Встигнемо,— сказав він суворо, щоб приховати ніяковість, і почав одягатись. Та глянувши на дружину, він не витримав суворого тону. Надто вже жалюгідна Оксанина постать: ніби горе пронизало все її тіло, стоїть вона до нього спиною, а по плечах видно, як глибоко страждає і мучиться жінка втратою сина. Одягнувшись, Євтихій підійшов до неї ззаду, обняв за тремтливі плечі і міцно поцілував через голову в лоб.

У Оксани розчулено задрижала нижня губа, вона готова була знову вибухнути гірким голосінням і,

тільки почувши від Євтихія: „люди йдуть“, вона стрималася, здригаючись усім тілом і ковтаючи терпкий клубок, що нестерпно здавлював горлянку.

В хату увійшла тітка Ганна. Сторожко оглядаючи Євтихія допитливими очима, вона торохтіла про потребу швидше ховати, доки не припекло сонце. Тоді підійшла до столу і, закривши міцно рота, ніби од великого запаху, поправила Юркові руки.

— Що це у вас цілу ніч світилося?— звернулася вона до Оксани.— Не спали і цю ніч, чи що? От бідненька, не треба було мені таки вас залишати, а то уперся той Євтихій— ідіть та й ідіть...

— Ні, я спала,— щиро сказала Оксана.— Хіба, може, він уставав...

В хату сходилися люди. Десь далеко залунала, поволі наближаючись, пісня про юного барабанщика, що впав підтятий кулею в бою: то йшли піонери віддати останню почесь малому Юрасикові, що загинув від безглузлого випадку на п'ятому році прекрасного життя.

РОЗДІЛ VII

Поховали Юрка; на могилі поставили взжкий дубовий стовп з бляшаною зіркою зверху; стовп прибрали квітами, а могилку школярки обсадили лиснучим барвінком. І вже через тиждень барвінок

густо розрісся; дощ прибив землю, і здавалось, стоїть ця могила з давніх-давен, ніби тут ніколи й не ворушено землю. Тільки свіжо обтесаний дуб нагадував про те, що лихо в когось недавно, що ще, мабуть, не зажили рани в нагорьованому серці, а напис на ньому говорив і прізвище того, кого спобігло нещастя...

Євтихій майже щовечора ходив на могилку, крадькома од Оксани — кладовище якраз по дорозі в ліс. Бачили його таж люди і дивом дивувалися: ніхто ще в селі так не страждав за померлою дитиною, та ще за такою малою. Не інакше, як тронувся таки Євтихій, не дарма ото люди на селі гуторять, а жалко чоловіка, ой, як жалко, добрий роботяга був, ку-уди!

А з Євтихієм таки справді коїлось щось незрозуміле. Після смерті Юрка він зовсім змінився. Колись говіркий і розважливий, він тепер ходив мовчазний як тїнь, неголена борода костричилася цупкими колодочками і чорне волосся неохайно спадало на очі.

Завжди чепурний, він не звертав уваги на зовнішність, часто одна холоша штанів висіла тепер нижче за другу, а довга сорочка матлялась на вітрі без звичайного ремінця. І навіть у тому, як скособочився колись стрункий чоловік — іде, ніби в одній руді важке відро з водою носить — видно щось незвичайне для нормальної людини.

Чуть світ Євтихій ішов у ліс і повертався додому тільки вночі, після звичайних одвідин кладовища. Од горя і недоїдання він швидко схуд, і на блідому лиці ще більше костричилася його неохайна борода.

Поволі люди почали забувати про справжнього Євтихія і почали його приймати таким, як є, з усіма новими химерами. В їхньому ставленні до нього з'явилася якась вибачливість, що за нею ховалося почуття зверхності; все частіше й частіше Євтихія поблажливо ляскали по спині при небагатословних розмовах, і вже коли б він і хотів про щось поговорити, то співбесідник однаково поспішав: що, мовляв, говорити з ненормальною, хоч і симпатичною людиною!..

Така поведінка чоловіка не на жарт непокоїла Оксану.

Адже вона сама не менше любила Юрка, а може ще й більше, — сказано, материнське серце, — проте минають тижні, і горе, хоч яке воно велике, а в роботі забувається, що не кажи, а він як причинний на кладовище все ходить. Нема щоб на збори піти чи там у правління, люди вже сміються, за божевільного мають...

Якось допекли Оксані чужі плітки, — дійшли вони до неї у всій своїй базарній потворності, і жінка вирішила поговорити з чоловіком про все, що наболіло на серці. Євтихій вислухав уважно, але не

сказав нічого, і тільки тієї ночі майже до світання просидів на кладовищі.

Час ішов, дні змінювалися ночами, ясна година дощем, вітрами; спливали, як за водою, тижні, а Євтихій все ще не одходив. Знав він тільки свій ліс і кладовище, в домашнє господарство не втручався, з людьми майже не говорив, та й вони починали його уникати. Оксана, і та поволі починала звикати до цього. Вона волею-неволею ставала головою дому, ходила на степ заробляти трудовні, одвідувала всі колгоспні збори та наради і чимдалі частіше забувала навіть розповідати про них мовчазному чоловікові, а коли він вчасно не приносив загаданої води, то й кричала на покірного мужа, як і годиться справжній господарці.

Хто зна, чим би все це скінчилося, може, так і закаменів би Євтихій, сам повіривши у свою ненормальність, робив би в лісі чи деінде в колгоспі,— бо вже підносилося на правлінні питання, що ліс треба доручити комусь розумнішому, і хоч одказав тоді Сергій розумасі, що Євтихій йому в професори годиться, а все ж незручно — та на третьому місяці після Юркової смерті сталася подія, що одразу припинила всі химери горопашного чоловіка й повернула йому втрачений світ.

Якось уночі розніжена ласкою Оксана, між іншим, похвалилася чоловікові, що вона вагітна.

— Давно? — враз схопився на ліжкові Євтихій.

— Третій місяць. Ото перед Юрасевими похоронами, мабуть, зайшла, — відповіла жінка, здивована такою незвичайною рухливістю чоловіка.

— Що ж ти й досі мені не говорила? — весь затремтів Євтихій.

Оксанина звістка враз зробила його самим собою, він сидів на постелі знов мужній і широкоплечий, вираз чоловічої гідності мінився на його лиці.

Жінка хоч і не бачила в темряві, що робиться з чоловіком, але одразу відчула його перетворення, бо розгублено одказала:

— Та ти ж мовчав усе...

— От дурочка, — просто сказав Євтихій і владно обійняв її за стан. — Дивачка!

Невимовно радий звістці, він шепотів їй найніжніші слова гарячої ласки, як у перші місяці їхнього спільного життя. А Оксана заходила од глибокого сорому. Де ж, повірила людям і, замість допомогти чоловікові в горі, сама його топила, кричала на нього, таку радість ховала, думала, не зрозуміє, мовляв, байдуже йому до всього, аж воно...

— Я таки здорово дурна, — тихо вимовила вона, дивлячись у темну стелю. — Прости мене, Євтихію!

І коли б у хаті було видно, Євтихій побачив би, як з її великих очей викотилися дві великі сльозини. Він висушив би ці сльози гарячими поцілунками; безмірна вдячність і ніжність до дружини

наповняли всю його істоту; тепер, коли все минуло, він сам відчув, на краю якої прірви стояла його свідомість,—брр, аж страшно!—Євтихій здригнувся і ще міцніше притиснувся до дружини.

Другого дня Євтихій, тільки прокинувся, одразу дістав бритву і, добре наточивши її на оселку, чисто виголив своє заросле підборіддя. І з бородою ніби впала на діл вся його причинність — перед Оксаною стояв той самий Євтихій, що й до Юркової смерті, тільки блідіший на виду та з очима глибоко запалими під високим лобом.

Добре поснідавши (притуплений апетит враз збудила чарка настояної горілки), він пішов у ліс і в небувалою ретельністю підрубував усохле гілля, вивернуті корчі, маркирував галявину для посадки.

Того вечора на кладовище він не пішов.

„Мертвому мертве, а живому живе“, — подумав Євтихій і йому враз зробилося ніяково. Він глянув на свою поведінку очима односільців і відчув усю її химерність, хоч раніше йому було зовсім байдуже до того, що говорили на селі.

З лісу він пішов просто в контору колгоспу — справ накопичилось хто-зна скільки; добре, що за молотьбою правління було не до лісу, та й осінь надходить, треба шовковицю садити.

В конторі відбувалася нарада бригадирів. Коли Євтихій появився на порозі і голосно привітався, всі глянули на нього здивованими очима, як на мерця.

— Здоров, здоров, — одказав дехто тим поблажливим тоном, до якого вже почав був звикати Євтихій. — Давненько не заходив, давненько.

Та тепер цей зверхній тон різонув його слух як бритвою. Він хотів відповісти щось уїдливе й зле, але згадавши, що це нарада, стримався.

Сергій тим часом виліз ізза столу, міцно обняв друга і, уважно оглядаючи його, запитав:

— Видужав?

— Видужав, — весело сказав Євтихій і зашарівся. — Та я й не хворів, так щось набігло...

— Я ж казав, що він швидко прийде, — звернувся Сергій до бригадирів так, ніби розмова на нараді тільки й ішла, що про Євтихія. — Ну, будемо продовжувати. Слово має третя бригада. А ти, Євтихю, почекай, підемо разом...

Після наради Сергій пішов провозжати Євтихія аж додому. Про справи домовилися в конторі і дорогою, тож коло воріт голова колгоспу почав одразу прощатися.

— Ну, ні, — сказав Євтихій. — Це вже дзузьки. Я тебе не пушу. Ходім повечеряем, тоді й підеш. І так як ще на похоронах був, то більше й не заходив, друг називається...

— Жнива, що ж ти хочеш. А таки свиня я, що не зайшов... хоча й ти міг прийти.

— Ну, я, щитай, хворий був,—серйозно сказав Євтихій.— Тепер аж дивно.

— Я знав, що це мене. Хоч що мені не говорили.

— Ну, так пішли. Знаєш,—таємниче прошепотів Євтихій і весь загорівся тихою радістю,— скоро тобі знову в мене кумувати...

— Да?—зрадів Сергій.— Ну, за це ходім повечеряємо і навіть вип'ємо, якщо є.

— Є,—весело одказав Євтихій.— Оксана дістане.

Увійшли в двір. Під ноги Сергієві з лютим гавканням кинулося щеня.

— Ну, ну, ти, пішло вон! От кляте собача...

— Да, добра собака буде. Клята. Як же його звати?

— Тьху, чорт!—вдарив себе по лобі Євтихій.— Та воно ще й досі без імени бігає, я й забув про нього. Хіба, може, Оксана якось охрестила?

В хаті застали Оксану всю в сльозах. Вона сиділа коло столу під сліпучою грушею електролампи і, взявшись за голову, тихо плакала.

— Що з тобою?—стривожено кинувся Євтихій й враз зблід.

Його пронизала страшна думка.

— Може, повредилася?

— Ні.—витерла сльози жінка, вітаючись за руку

з Сергієм.— Так, Юрка згадала. Знайшла оцю книжку, аж він тут чисто як живий...

Вона вказала на розкритий альбом, що лежав на столі.

— Гляньте, Сергію, як вилитий. Ви ж пам'ятаєте Юрасика?

— Та кинь, Оксано, що ти показуєш?—Засоромлений як хлопець, спійманий на лихому, Євтихій схопив альбом.— І знайшла! Хотів порвати, та забув...

— Дай сюди, не будь маленьким. Ну, давай, подивлюся. Це ти малював?

Сергій рішуче потягнув до себе альбом.

— Що ти, мене соромишся?

— Та це ще од хвороби...

— Ну й добре. Дай я подивлюсь, я ж нікому не скажу.

Євтихій випустив зошит, і Сергій, сівши до столу, почав розглядати малюнки. Оксана й собі ще раз нахилилась над альбомом.

— А справді здорово!—захоплено глянув на Євтихія Сергій.— Ну, знаєш, як така хвороба, то ти вже краще хворій. Це ж, знаєш... Це ж художник з тебе непустяшний.

— Таке, вигадуй...

Євтихій підійшов до столу і собі глянув на малюнки. Тепер вони йому здалися зовсім чужими, ніби малював хтось інший, не він, і малював, да-

лебі, не погано; в цих малюнках то там, то тут схоплено найхарактерніші риси Юркового лица. Глянувши на око чи на рот, уявляєш собі хлопця як живого...

— Я тобі кажу, що це здорово, — серйозно говорив тим часом Сергій. — Це ж ти ніде й не вчився, а якби підкваліфікувався, то, їй-бо, хіба ж так малював би!

Оксана й собі захоплено дивилася на чоловіка, на його засоромлене лице, на великі руки, на шкарубкі пальці. Він розкривався перед нею зовсім новою, несподіваною стороною. І невловима тривога опановувала її.

— Коли ж це ти малював, що я не бачила?

— Уночі, як приїхав з містечка, — все ще розгублений, відповів Євтихій.

— Он воно що, — згадав Сергій, — тепер я розумію. Тож на селі говорили, що ти на чорній книзі кров'ю писав перед мертвяком. Видно, хтось підгледів, як ти малював...

— Тьху, собачої віри язика, — вибухла гнівом Оксана на плітки, що їм і сама почала була вірити. — Отакого наплещуть на людину!

— Ат, не зважай...

— А більше ти нічого не намалював? — допитувався Сергій. — Тільки по правді признайся.

— Нічого... хіба...

— Хіба що?

Євтихій завагався, якусь хвилину подумав, а тоді рішуче махнув рукою.

— Ну, та вже покажу. Тільки ж глядіть, нікому не розповідайте. Добре?

Він вийшов у хижку, дістав за кошелем ще більший альбом і вніс у хату.

— Ось, — показав він на аркуш. — Це мені снилося.

Сергій і Оксана кілька хвилин мовчки, як зачаровані, дивилися на картину. Євтихій стояв збоку і з незвичним тремтінням, трохи здалеку, дивився на свою роботу.

— Ух, холодно, — здригнулася Оксана. — А дитина гола.

— Да, — пильно подивився на Євтихія Сергій. — Тут нічого не скажеш. Що ж воно означає?

— Не знаю. Снилось мені таке. — Євтихій хотів узяти картину, але Сергій не дав.

— Почекай, дай ще раз подивитися.

Він знову втопив очі в рожевого хлопчика, що сидів на синюватому снігу в чому мати народила перед квіточю мальвою, яка виростала просто з снігу. Віяло од картини лютим холодом, і невідомо, що його викликало: чи холодна передранішня заграва, чи зеленкуватий колір неба, чи тонко зм'яльоване дитяче тіло на підмерзлому снігу.

— Що ж ти таке малюєш?.. Маячіння якесь, — закусив губи Сергій. — Аж неприємно!

— Де неприємно? Страшно! — додала Оксана. —
І хлопчик на Юрка схожий.

Євтихій взяв альбом.

— Це в лісі малював. Хотів озеро — не виходить.
Ось бачиш, скільки пробував? — Він перегорнув
щось з десять зіпсутих сторінок.

— А це вийшло. Днів шість малював, а тільки
тричі й змив. Розумієш, як живий сон перед очима
щодня. А намалював — пройшло.

Якусь хвилину всі трое мовчали, думаючи кож-
ний по-своєму про одно. Потім Оксана схопилася.

— Що ж я сиджу? Люди їсти хочуть, а я роз-
сілася. — І вона заметушилася коло печі.

— Де ж ти фарб дістав? — запитав після мов-
чанки Сергій. — У містечку?

— Ні, на горищі. І фарби, і зошити. Це ті, що
Махтей Когут одвоював. Пам'ятаєш, як „Верный“
розбили? А я у школі трохи малював.

— А, пам'ятаю. І збереглися ж, ти глянь.

Посідали вечеряти. Оксана поставила на стіл
гранчастий графинчик з настояною горілкою, і він
поволі почав порожніти. Друзі вже після першої
чарки розговорилися ще більше, згадували дитин-
ство, школу, епізоди з громадянської війни і місце-
вих героїв.

— А Когута я недавно зустрів, — розповідав Сер-
гій. — Був у центрі на зльоті, так і він прийшов.
Хто тут, каже, з енського району? Розшукав мене,

і признався, каже, що я теж, мовляв, із вашого
села. Довго розпитував про всіх наших дядьків,
звісно, про старіших. Нас він не знає, без нього
поросли. Старіє вже чоловік. А де саме працює,
то я й забуду. Пам'ятаю, що з картинами діло має,
керує цим ділом у всьому краї. От.

— Виходить, не даром у денікінців фарби одво-
ював, — зауважив Євтихій.

— Ти глянь, а й справді, — дивувався Сергій. —
Я ж добре пам'ятаю ці фарби, сам оберемок при-
ніс. Ще на такому вони картоні з вирізом для
пальця, а то в дудочках... Ну, та хіба вони мені
були потрібні? Так і позакидав десь, а хоч мати
потопили...

Довго точилася дружня розмова. Час минав не-
помітно. Коли заспівав перший півень, Сергій почав
збиратися додому:

— Чуть світ на степ треба. Молотьба!

Виряжати пішли і Євтихій, і Оксана.

На Сергія знову накинuloся рябе щеня, і так
люто, що Оксані довелося брати його на руки.

— Ну, то як же ви його охрестили? — жартував
Сергій. — Незручно ж собаці без імени жити. Ряб-
ком, чи що?

— Справді, стара, — звернувся Євтихій до дру-
жини. — Ти йому ще ніякої клички не дала?

— А ні. Як лізе — скажу пудзі, то він і одійде.
Та хай буде Рябком. Рябе ж?

— Ні, знаєш що?..—трохи аж урочисто сказав Євтихій, мабуть, з підпитку.— Прийшов він до нас у важкий день... то нехай буде Важко. От.

— Нехай Важко,—згодилася Оксана.

— Важко, Важко! Чого ж, і це кличка,— схвалив і Сергій.— Ну, бувайте! То ти ж, Євтихю, не чудуй більше і діла того не кидай, чуєш?

— Чую,—одказав Євтихій. Він міцно обняв друга, і вони на мить застигли так, облиті молочним сьйвом повного місяця. Зачарована прекрасним видовищем жінка змахнула з куточка ока сльозу зворушення,— до самого серця дійшло їй високе відчуження щирої чоловічої дружби.

РОЗДІЛ VIII

Як не ховався Євтихій з своєю химерною пристрастю до малювання, що так звічев'я народилася після несподіваної Юркової смерті, але проникливе око цікавих односільців підгледіло його скрізь. І в кущах перед озером у лісі, і в молодому сосняку, ба навіть у власній повітці. Де тільки він не з'являвся з незвичним зошитом, олівцем чи кисточкою, всюди його хтось та бачив, чи діти, чи сусіди, а як у неділю, то й так цікаві подивитися на Євтихіїв бзик. Хтось неодмінно до нього підходив, зазірав у альбом, заважав працювати.

Та після того, як його підбадьорив Сергій, Євтихій перестав уже й критися, однаково шила в мішку не утайш, та й що тут власне страшного, коли людина малює, хай бавиться чим хоче, аби робота була справна, а я ж дбаю про ліс як і раніше, коли не краще!

Вирішивши це, він, уже не криючись, ішов до лісу просто дорогою з альбомом і фарбами в руках і з сокирою за поясом. В лісі не сідав потай у кущах, а, скінчивши звичну роботу, обирав найзручніше місце і звідти змальовував краєвид, сине небо, вечірню заграву, гру світла, якесь цікаве дерево, найчастіше сухе, голе: воно чітко вирізьблялося на зелені лісу і непорушно стриміло крихкою верхівлею у голубому небі, як готова гравюра,— дивись і малюй.

І як тільки почав Євтихій виявляти свою пристрасть одверто, одразу й цікавих поменшало, більше часу для роботи лишилося, не треба вже було переривати малювання і згортати альбом, а як зазірне хто з малих, то й послати можна своєю дорогою, а дорослий сам довго не затримається.

Та хоч він і набрав попереднього вигляду, ходив чисто одягнений, завжди голений і на кладовище навідувався тільки раз, щоб змалювати Юркову могилу, але така вже інерція— з легкої руки тітки Ганни котилася селом слава про Євтихієве божевілля,— де ж, на старості літ— хіба ж то молодий,

як тридцять літ стукнуло? — та цяцькуванням зайнявся, як малий!

А коли дійшли чутки до діда Лаврентія, то він аж головою похитав.

— Чудася, — просторікував старий. — Такого, мабуть, і в Америці нема. Глянь, аж котрого стукнуло Правнука, га? У нього ж і прадід — Єрехтеєм звали — ще я, щитай, хлопчаком гуляв, так теж диваком був. Зате й у тюрмі сидів, а що вже горілку пив, то одведи господи.

Із безладної розповіді старого виходило, що й прадід Євтихій мав пристрасть до малювання, і що вона, ця пристрасть, його навіть до тюрми довела. Як саме, то про це Євтихій дізнався трохи пізніше. Та й ці плітки до нього не часто доходили. Оксана теж до них звикла, не звертала уваги, — аби для неї чоловік був хороший, а що інші про нього кажуть, то байдуже, ще навіть краще, чужі молодіці не зазіхатимуть, як раніше, хай їм абищо. Ото тільки побачать чорні брови, стрункий стан і широкі плечі, то вже й вішаються, просто сором...

Оксана з серцем згадувала Євтихієву прихильність до вродливих молодіць, і лічила дні, що залишались до пологів, хоч днів було ще багатенько; коли б тільки не почав у гречку стрибати, як до Юрка було. А то ж народився хлопець, і як одрізало, просто змінився чоловік.

Проте Євтихієві було не до молодіць. Правда,

він і раніше в гречку стрибав тільки в ревнивій Оксаниній уяві, але любив поговорити і пожартувати з вродливими жінками, неприховано милуючись красою лиця чи струнким станом. А тепер усю свою увагу він переніс на ліс, на величну природу, що його оточувала, і все малював, малював, використовуючи для цього кожную вільну хвилину. Заходило на осінь, година стояла суха й тиха, лісом літало біле павутиння, спливаючи просто з голубого неба. Сонце креслило свою щоденну путь нижче над деревами, і в його скісному промінні горів ярим золотом падолист, а чорні стовбурі дерев стриміли до неба у сонячному бринінні, як грубі мачти затонулих суден у прозорій воді. Одцвіли лісові трави, осипали животворяще сім'я і покірно засихали, ще й тепер паруючи прекрасними запахами плідної осені, терпкими й прямими, як мідне виноградне вино.

Час малювати пейзажі найкращий. Ніколи не горить стількома фарбами ліс, як восени, — червона, жовта, зелена, коричнева і неповторний колір голубого неба, — вони причаровують око не тільки нашого художника, молодого й зеленого в своєму творчому становленні, як соковитий пагінок крихкого дерева весною. Євтихій уявляв собі, як в цю пору, оце зараз, сидять десь у лісах серед такої ж краси справжні художники і смілою рукою переносять мінливі фарби золотої осені і навіть запахи її на папір чи полотно. І як жалюгідно виглядає

Євтихій із своєю мазною порівняно з справжніми митцями і їхніми картинами! Він ще не бачив тих художників, але цілком ясно уявляв собі їхні витвори. Ось вони! Євтихій брав шмат пейзажу, який тільки сягало око, обрамляв уявлюваними рамками, і перед ним горіла тиха краса барвистої осені.

І після таких думок Євтихій відчував, як порожньо стає в голові, меркли очі, з незграбних рук випадала кисть, безсила перенести на папір живі фарби — він уставав і ходив лісом лютий, аж чорний, лякаючи зустрічних безумним поглядом гарячкових очей.

Його дошкульно пекли муки розбурканої творчості, не підпертої потрібною кваліфікацією, і тільки після довгого ходіння, стомлений, він міг братися за кисть чи за олівець, щоб через деякий час знову кинути їх у безнадійному розпачі.

Чимдалі приступи таких страждань частішали. Все більш розходилися Євтихієві відчущання краси і вміння її передати. І головне — нікому було допомогти, нікому навіть порадити, як треба вчитися!

Не раз зарікався Євтихій брати до рук альбом; якось хотів навіть спалити всі малюнки і фарби, та не дала Оксана.

— Хай лежить. Як не хочеш, то дитина підросте, бавитиметься!

Але минав день, і він знову брався за своє, починав малювати, борючись з сумнівами і припливами творчого безсилля.

Одного разу Сергій повернувся з столиці й привіз Євтихієві новий альбом та пачку великих аркушів олександрійського паперу.

— Оце альбом тобі, а на папері намалюй для контори п'ять портретів. А то ти малюєш хто зна й що, — пожартував Сергій. — Хіба ж на снігу таки виросте рожа?

Зрадуваний увагою друга, Євтихій щиро взявся за роботу. Він дістав портрети вождів, прикріпив папір на аркуш дикту і почав запально працювати. Хоч він і малював із готових зразків, не бачивши оригіналу, проте намагався в кожний образ вождя вкласти своє відчущання його особи, це своє, не вловиме і разом помітне, таки грало в його портретах, вабило око, примушувало з увагою придивлятися до виразу лиця, шукати, де воно сховане те, що так оживляє картину.

Щось тижнів за півтора портрети були готові. Сергій забігав кілька разів навідуватись, як посувається справа, але Євтихій роботи не показував, доки не скінчив усієї.

— А паперу вистачить? Не попсував? — жартував Сергій.

— Ні, — посміхався Євтихій. — Пару аркушів зіпсував, а три ще й зайві.

Навіть коли зазірала на незакінчену роботу Оксана, і то Євтихій клав кисть і незадоволено морщився, намагаючись швидше залишитися самому.

І тільки коли портрети були цілком готові, Євтихій сам пішов у колгосп кликати Сергія.

— А чого ж ти не приніс сюди? Тут би й народ побачив,—сказав голова.

— Устигнуть. Може, воно таке, що й на стіну сором ліпить.—Євтихій почервонів, як школяр.—Тобі одному хочу показати спочатку.

— Ну, тоді зараз підемо,—згодився Сергій.—Та гляди, зіпсував мені папір, з трудоднів вивернемо.

Дома Євтихій улаштував цілу виставку. Закінчивши роботу, Оксани він уже не стидався і приколював портрети на стінах хати голками.

— Здорово!—сказав Сергій після деякої мовчанки.—Хоч кінь у наркома і непідкований, зате нарком як живий. І тут ось рука ніби не так трохи, проте лиця—ну, чисто як справжні! Я в кіно усе політбюро бачив.

Вивішені в конторі і заведені в рамки під склом Євтихіїві портрети справили на селі велике враження. На них ходили дивитись як на виставку, довго роздивлялися, і хоч односільці й висловлювали дрібні критичні зауваження, проте подив і повага до художника зростали з кожним днем. Навіть дід Лаврентій прийшов якось у неділю в контору і, мабуть, з півгодини роздивлявся на портрети підсліпуватими очима, хвалив масть наркомового коня, прицокуючи язиком од задоволення.

— Ну да ... ну да ж, отак і дядько Єрехтей малю-

вав, чистісінько. О, то бідовий був чоловік. А що вже п'яниця! Світ таких не видав. Навіть Америка!

Дід Лаврентій знову згадав Євтихієвого прадіда, і тут же таки докладно, хоч і не зовсім плавко, розповів, за що старий неборака потрапив у царську тюрму аж на цілих шість місяців.

Химерна пригода всіх розсмішила до того, що й сам дід Лаврентій не витримав, хоч він ніби й не говорив нічого смішного; його рожеве, порізане зморшками лице старої дитини розплилося, і він захлинувся голосним реготом.

РОЗДІЛ ІХ

Була субота, і Євтихій вирішив раніше покінчити свої справи в лісі, щоб ще за сонця повернутися додому. Оксана назагадувала десятки діл ще зранку: кізяки із загороди викидять—осінь, треба, щоб гній на городі був, а не на подвір'ї, та й корові мокро—мабуть, з самісінької весни не чистили загороду, аж сором! І телятник утеплити треба, швидко повіють сіверкі дніпрянські вітри,—таки неодмінно треба дочекатися холодів! За тим малюванням світу не бачиш, усе в ліс і дивишся, як би хутчіш втекти та сісти за свої зошити...

Євтихій ішов дорогою і весело всміхався на уявлюване буркотіння молодої дружини. Мила ж

вона і хороша, а вичитує щодня, щоб не забував домашньої роботи за малюванням, і—смішна така!— вона ще й досі ніяк не добере, чи добре те, що чоловік її малює, чи зле. Ніби, з одного боку, і хороше,— ач, картини в конторі висять, і люди їх хвалять, а голова колгоспу так той і не намилюється з Євтихія. Коли ж є і такі люди, що пристрась його божевільям пояснюють, кажуть, його й прадід такий чудний був, до тюрми домалювався, та й на хазяйстві значиться його малювання, зовсім одбивається од рук, усе на мене та й на мене, а в мене руки тільки одні, та ще й положеніе... Довівши нитку Оксаниних думок до цього місця, Євтихій трохи аж зніяковів. „Справді, свиня я, знаю тільки свій ліс і малювання, а весь двір і хату на неї поклав, нема, щоб пожаліти“.

Він яскраво уявив собі дружину так, як вона стояла вранці коло осяяної сонцем хати. Білява, з кучерявим плоскіним волоссям, заплетеним подівочому в одну косу, з великими блакитними очима й маленьким вишневим ротом на свіжому лиці, вона виглядала ще зовсім юною, і тільки високі роздвоені груди під легкою кохтиною та чітко окреслений живіт видавали в ній молодицю. Молода й росла стояла вона в золотому промінні ранку, вдивляючись мужеві вслід, і на її рожевому лиці не було вже знаків того важкого горя, що спіткало її кілька місяців тому. Усю свою любов вона пере-

несла тепер на маленьку істоту, що помітно росла і стигла під серцем, про неї одну були її думки і не було в них місця мертвому, горе сплило як важкий сон, і знов почалося щастя плідного існування.

За сім років спільного життя Євтихій вивчив дружину так, що міг безпомилково читати її думки, як по неписаній книзі, і часто насамоті він довго плів стрічку її думок, ніби забуваючи про свої, а коли в цей час підходила Оксана, вона, здавалося, одразу перебирала цю стрічку до своїх рук, бо говорила так, ніби незримо була присутня й сама нашіптувала Євтихієві свої думки. Може, це й було те, що зветься спорідненням людських душ, і може, саме це є вершиною розумної любові двох людських істот..

Євтихія опановував мрійний і розважливий настрій, знов, як і не раз насамоті, в голові з рожевої імлі літ впливали чіткі картини пережитої радості й горя, любові й зненависті, і в усіх цих картинах поруч нього завжди виростав рідний образ Оксани, що ніби з дитинства була призначена йому долею, мила й дорога... Він прискорив кроки, щоб швидше побачити рідне лице і дорогий округлий живіт, в якому росте нове життя, життя його, їхньої дитини. Велика любов до дружини наповнювала груди, вирувала в голові тисячами думок, зріло бажання зробити для неї щось безмірно дороге, незвичайне як подарунок новому життю, що врятувало його самого і покликало до незвичайної творчості.

У селі, біля килимарні, Євтихія спинила Наталка Цаподой, завідувачка майстерні. Побачивши його ще здалеку, вона очікувала коло паркана.

— А я хотіла оце до тебе додому йти. Здрастуй! Добре, що побачила.

— Здорова, — одказав Євтихій. — Чого ж, милості просимо. Заходь.

— Ні, ми вже тут побалакаємо. Заходь до нас, посидимо на призьбі, я тобі розповім про одне діло.

Євтихій згодився.

— Якщо недовго, то давай, бо сильно поспішаю. Діл дома — гора ціла!

— Ні, справа коротка, хоч і важлива, — сказала Наталка, сідаючи поруч Євтихія на призьбі. — Як тільки тобі її розповісти, з якого краю? Розумієш, весною в місті буде велика виставка. Вишивок там, килимів, іграшок різних, посуду тощо. Вроді усього того, що робить народ.

— Ну, розумію, — сказав Євтихій. — То при чім тут я?

— Ти, звісно, не при чому. Про тебе я згадала, як побачила в колгоспі портрети. Розумієш... — Наталка на якусь мить спинилася, ніби зважуючи, чи таки по тій адресі звернулася. — Розумієш, наша килимарня досі ткала килими за стандартними зразками, що їх надсилали з Килимсоюзу. А для виставки треба виткати щось інтересне і таке, щоб

ткав і малював простий колгоспник. Ну, щоб була народна творчість, розумієш?

— То ти хочеш, щоб я намалював? — догадався Євтихій. — Так?

— От-от, — зраділа Наталка, ніби Євтихій уже згодився. — Намалюй якусь інтересну картину, а я витчу. Ой, витчу ж! — гаряче заговорила жінка, помітивши в Євтихієвих очах нерішучість. — Й-бо, ніхто так не витче на всім світі. Я вже ночей не досплю, очей не пошкодную, а вже для виставки витчу так, як ніхто.

— Ти така. Я знаю, що ти витчеш. А тільки я не намалюю, от у чому біда. Хіба ж я гараздий, так, подумай сама? Та ще для виставки...

— Намалюєш, — пристрасно умовляла жінка. — Я знаю, що ти намалюєш. Бачила ж твої портрети. Та й допоможу я, ось побачиш. У малюванні я нічого не тямлю, зате в фарбах — перша порадиця. Та ми з тобою такий килим зробимо, що вождям у в Москві не соромно буде показувати. Ти тільки намалюй — і побачиш...

Євтихій спочатку був рішуче одмовився: і теми немає, та й кольори треба особливі, і пальці в нього не туди стоять. Куди йому, хіба мало в місті, а то у містечку художників? Крім того, це ж, мабуть, треба на полотні малювати, а він і на папері ледве дряпає. І полотна в нього немає, і фарб таких. Олійні фарби повисихали, а круглі тільки на папері

пишуть, розумієш? Акварель то,— на портретах бачила?

— Бачила,— говорила Наталка.— Фарби будуть яких захочеш. І полотно, і усе, що треба. І грошей союз дасть, як добре намалюєш, та ще й грошей може більше заробиш, як я. Дивак ти, од свого щастя одмовляєшся, ну да. Аби в городі, то кожний побіг би, тільки свисни, хіба мало їх, що прапори малюють? Але треба, щоб такий, як ми, був, розумієш, колгоспник, самоука вроді, от. Ну, згоден? То я завтра і за фарбами поїду.

Пристрасна Наталчина віра в успіх справи і настирливе умовляння таки вплинули на Євтихія, і він згодився спробувати: якщо вийде — вийде, а ні — то нехай не обіжається, коли й фарби зіпсую, і полотно замараю.

— Нічого, не зіпсуєш,— не журилася Наталка.— Я навідуватимусь, покажу, як і що. Трафарети наші подивисься, презнімати як. Це коли намалюєш, то треба ще одними рисками презняти картину на чистому полотні — під начиння кладеться. Розумієш?

— Ні чорта не розумію,— засміявся Євтихій.— Та вже раз узався — спробую. Ну, бувай!

— Бувай,— ласкаво світила маленькими карими очима метушлива Наталка.— Так ти над темою думай. Щоб уже, коли принесу фарби й полотно, ти мені розказав.

— Як надумаю, то чого ж, скажу!

Та Євтихій лукавив. Думка намалювати картину у нього визріла ще до того, а після розмови з Наталкою вона вже грала живими фарбами, і не на папері, а на великому барвистому килимі, виткана спиртною рукою досвідченої ткалі.

Але цією пригодою день Євтихія не закінчився. Субота приготувала йому ще одну зустріч. Не встиг він узятися за вила, щоб почати роботу в кошарі, як од хати до воріт з тонким гавканням кинувся Важко.

Цокнула хвіртка, і в двір увійшли дві жінки одягнені по-міському. Одну з них, місцеву вчительку, високу й худу, з великими чорними очима, він упізнав одразу, як тільки вийшов із загороди, а друга, нижча, була незнайома. Вона щось швидко говорила до щеняти, весь час поправляючи на голові буйне волосся, що пломеніло на сонці цвітом рясної кульбаби.

„Ну й рижа,— подумав Євтихій перше, що прийшло в голову.— Як самоварна мідь“.— Він поставив вила до плетеної стіни кошари і пішов назустріч несподіваним гостям.

— Пудзі, Важко,— крикнув він на щеня.— Пішло вон, кляте! Заходьте, Неоніло Никонівно...

— Що кляте, то кляте. Таке мале, а як тхір,— говорила вчителька.— Добра собака буде. Здрастуйте,

товаришу Шукайвода, я вам гостя привела. Знайтеся.

Євтихій простягнув велику руку.

— Дуже радий, — знайшовся він після деякого замішання. — Євтихій Шукайвода. (Так говорили хлопці, коли знайомилися з міськими дівчатами в армії).

— А моє прізвище Копиток, — сміливо сказала золотоволоса жінка, дивлячись Євтихієві просто в очі. — Ліда Копиток.

Вона оглядала його зеленкуватими очима. Євтихій помітив у них мінливі іскорки; чи то збуджена цікавість палахкотіла в них, чи росла прихована іронія з незграбного селяка, а чи, може, ще якісь почуття і думки виникали в ладно скроєної, поміському підтягнутої жінки.

Євтихій не витримував погляду її метушливих очей і, щоб приховати ніяковість, почав запрошувати гостей у хату.

Але жінки категорично відмовились.

— Отут на призьбі посидимо. Прекрасний вечір, а справа у нас коротка, — сказала Неоніла Ніконівна, сідаючи під хатою. — Ну, кажи, Лідо, що ти хотіла, раз притягла мене сюди.

— Скажу, — відказала товаришка, струшуючи шорстким волоссям, і Євтихій мимохить прислухався, чи не йде од нього металічне дзвеніння, як од густого жмуту золотих струн.

„Що ж у них за справа до мене може бути? Дивно... — майнула думка. — Мабуть, щось за малювання?“

Він запитливо дивився на гостей, особливо на незнайому. Та коли Євтихій придивився до неї ближче, йому здалося, що він уже її бачив десь, може, давно-давно, залишився в свідомості неясний образ, а тепер набирає фарб, оживає, стає разуче схожий на цю вертку жінку з дрібними рисами лиця, рівним носиком, малим ротом і метушливим поглядом зелених очей. „Ну да, десь я її зустрів“, — вирішив Євтихій, готовий слухати гостей. І золотоволоса жінка, видно, хотіла була починати розмову, власне, продовжувати, вона вже й рота розкрила, та, враз скопившись із призьби, занімала.

— Рубенс! — екзальтовано гукнула вона після паузи. — Справжній Рубенс! Ось кого вам треба малювати, чуєте, товаришу? Намалюйте її, як вона є і ваше ім'я залишиться у віках.

Євтихій здивовано підвівся з призьби і глянув туди, куди показувала товаришка Копиток.

Од горба з повним кошиком малинових помідорів ішла Оксана. У жовтавому мареві надвечір'я ставна молодиця з спокійним поглядом прозорих очей, що ніби прислухалися до великої таємниці життя, яка таїлася у неї під серцем, справді виглядала як яскравий, повнокровний образ плідної осені. І цей спокій вагітної жінки, і стрімкі груди, що споло-

ханими голубами рвалися спід білої сорочки, і ніжно опуклий живіт, разом із соковитими дарами землі в кошику, видавалися як спеціально задумані і майстерно підкреслені талановитим художником тонкі деталі прекрасної картини.

Навіть волоока вчителька підвелася з призьби і замилювалася картиною, що її помітило спостережливе око Ліди Копиток.

Оксана відчула, що це на неї так пильно дивляться незнайомі люди, і почервоніла. З ніяковості вона взяла кошик у ліву руку і трохи втягла живіт, який досі бережно несла спереду, як найдорожчу річ.

— Ви пробачте, — опам'яталася нарешті золотого волоса. — То ваша дружина? Ви їй потім розкажете, що наш інтерес до неї був чисто... художній. Добре? Щоб вона не образилася. Бо справді, я так на неї вирячилася, що й зніяковіти можна. Але яка прекрасна натура, ви помітили? Ні, ви неодмінно повинні намалювати свою дружину, і саме в такому освітленні і на такому тлі. Гороб, левада і синя смуга лісу.

Весь час гуторячи, жінка знов сіла на призьбу. Вона все ще була захоплена Оксаною і, смакуючи картину, сипала десятками незнайомих імен. Рубенс, Рембранд, Мікель Анджело, Васнецов, Репін — ці прізвища різали Євтихіїв слух, як грані нерозкритої таємниці.

— Та почекай ти, Лідо. Почни спочатку, бо това-

ришеві Шукайводі здається, що ти забалакуєшся, — жартувала вчителька. — Це художниця з нашого містечка, — пояснила вона. — Моя приятелька, приїхала на пару днів...

— А й справді, — спохопилась художниця. — Я й забула сказати свій фах. Тільки я більше педагог, ніж художниця. Викладаю малювання.

— То, може, ви й мене повчите? — вирвалося у Євтихія. Він аж затремтів у раптовому захваті, ніби знайшов щось безмірно дороге. — Ото добре було б!

— З охотою стану в пригоді, наскільки дозволять мої скромні знання, — урочисто промовила художниця і весело засміялась, показавши литий ряд маленьких білих зубів. — Я бачила ваші портрети і стільки про вас наслухалась, що вирішила неодмінно подивитися малюнки. Ледве умовила Нілу, щоб повела.

— Хіба така не умовить? — з робленою строгістю зауважила вчителька.

— Ну, ну, не сердься, Нілочко, бачиш, воно інтересно, товариш Шукайвода дуже цікава людина, тобто, я хотіла сказати, дуже інтересний художник, — спохопилася вона і раптом зауважила. — То чого ж ваша дружина не йде до нас, товаришу?..

— Вона в мене соромиться, — швидко сказав Євтихій, — та й робота.

Оксана поставила помідори в сіни і поралася по хазяйству, сторожко позираючи на несподіваних

гостей. Проте до гурту не підходила, хоч як їй кортіло дізнатися, про що вона так щебече, ота патлата міська пташка.

Художниця знову заговорила про портрети в конторі колгоспу. Вони їй дуже сподобалися, хоч і в змальованих постатях щось мужикувате, якась ніби навмисна стилізація під народ. А може, то не стилізація, а простий результат неповного оволодіння малюнком...

Вона щебетала, зовсім не зважаючи на свого слухача, говорила з ним як з товаришем по роботі, забувши про нижчий Євтихійів інтелект,— добра половина сказаного нею не доходила до його свідомості, хоч як він вслухався в незнайомі слова. Та про стилізацію Євтихій зрозумів. Виходить, вона спостерегла те, що він хотів підкреслити в портретах свого, але зрозуміла його теж по-своєму...

— То покажіть нам свої роботи. Ой, який він неввічливий,— жартівливо докоряла товаришка Копиток.— Та й темно скоро стане.

— Що там показувати,— одмовлявся Євтихій.— Нічого. Ото портрети, і більше нічого немає. Так, мазня одна.

— Ну, ну, покажіть, не прибіднюйтесь. Я ж, власне, за цим і прийшла, щоб подивитись. Невже ви не покажете?

Вона знову глибоко зазирнула йому в зіниці і дивилася так кілька секунд, химерно розширюючи очі.

Євтихій вирішив на цей раз не одводити погляду і з подивом спостерігав, як у неї все більшають і більшають зіниці,— здавалося, ще трохи — і вони зовсім закриють білки.

Нарешті вона не витримала і спустила вії.

— Принесіть же,— прошепотіла самими губами і застигла в раптовій задумі. Неоніла Никонівна здивовано спостерігала цю німу сцену і, як тільки Євтихій пішов у хату за малюнками, одразу зауважила:

— Що з тобою, Лідо? Хм, аж дивно...

— Нічого,— розгонисто засміялася художниця.— Йй-бо, нічого. А цей Євтихій, між іншим, дуже талановита людина.

— Так то так, але ти зважай на Рубенсову натуру. Як би вона за такі погляди лозиною нас не почастувала. Бачила, яким вовком дивиться?

— Ну, що ти, Нілочко, таке й вигадала! Просто в нього дуже гарні очі. Волохаті такі і коричневі, як маленькі звірки.

З хати вийшов Євтихій; жінки урвали шепіт. Художниця встала з місця і кинулась до альбома.

— Ану, давайте, давайте. Покажіть, що у вас там. Уй, я навіть хвилююсь.

Вона справді аж тремтіла од нетерплячки, ніби в цих ось чорних палітурках таїлося щось таке, од чого цілком залежала її доля.

„Просто чудно,— дивувався Євтихій у думках.— Чорт, а не жінка! І до всього їй діло...”

— Тільки не осудить, — сказав він уголос. — Ми ніде не вчилися, то так і малюємо.

— Малюєте, треба сказати, зовсім непогано, — серйозно сказала художниця, похапливо розглядаючи малюнки. — Надто коли все це самоуроком. Зовсім пристойні пейзажі. Кульгає, правда, рисунок, але помітна тонка спостережливість, підкреслено деталі, сці ось сухі дерева просто таки добре виписані. Тільки чого воно у вас усе наперед виступає? Страшно тісно на передньому плані... І через те не відчувається простору, ніби ліс ваш росте на горбі або на самісінькому обрії. Це неправильно. Треба більше відчувати перспективу, а то помітно, що ви вириваєте речі і виносите їх неодмінно наперед.

Євтихій слухав її зауваження так, ніби в задушливу спеку пожадливо пив холодну воду. Ну да ж, виходить, усе так просто. А я й сам помічав, що тут не все гаразд. Деревя, кожне само по собі, ніби й таке, як у природі, а на папері виглядають зовсім інакше. Значить, їх треба робити меншими, — ті, що ззаду. Таки здорово розуміється ця риза на картинах. У такої б повчитися, га?

Художниця тим часом говорила і говорила. Од графічних малюнків вона перейшла до акварелі. Тут їй подобався влучний добір фарб. Видно, що ловариш Шукайвода тонко відчуває тони, а це для художника головне. Проте орудує він ними, про-

бачте, ще невміло. Фарби знаходять одна на одну, часом вони кладуться дуже густо, — так, ніби розкрашено задалегідь готову картину.

— Взагалі акварелі вам ще не вдаються, — сказала вона. — Вони більше скидаються на проекти, — знаєте, як ото архітектори малюють хату або якусь іншу будівлю? Все в ній є, і фарбами розкрашена, а от мистецтва там немає. Отак і ви, виписуєте речі, а забуваєте про загальний тонус, освітлення, світотіні, а це багато важить. Гляньте на ту он повітку, це ж вона змалювана? — Євтихій кивнув головою на знак того, що повітка справді та. — Бачите, яка золота в неї західна стіна? І тінь од дерева на даху, і небо фіалкове. А вранці цей пейзаж зовсім інакше виглядатиме, вдень ще інакше. Французький художник Клод Моне малював одну скирту хліба уранці, опівдні, увечері, при місяці і в дощ. І хоч малював він її з одного місця, проте на картинах Моне ми бачимо справжні невеличкі поеми про цю скирту з зовсім різним звучанням. Та ж сама скирта в нього то царственно горда, то сентиментально задумлива, то скорботна. Інше освітлення і зовсім по-інакшому виглядає річ. Оцю інакшість і треба ловити на папір, бо без неї вийде малюнок, де буде точно розмічено речі, якими вони є, а художнього твору з цього не вийде...

Переглянувши всі малюнки в альбомі, товаришка Копиток труснула густим волоссям, уже зовсім

червоним на вечірньому сонці, і винувато посміхнулася.

— Я вам такого наговорила про ваші роботи, що ви мене ще й з двору виженете.

— Ні, що ви! — кинувся Євтихій, червоний од збудження. — Я б вас день і ніч слухав. Це ж саме те, що мені потрібно. А то гляне хтонебудь, похвалить, інший подивиться — скривиться, а чому і що — самі не розуміють. А тут все ясно, як на долоні... Та мені світ розкрився після ваших слів.

— Правда? — широко зраділа художниця. — Ну, то добре, якщо так. В тому, що ви самі помічаєте хиби малюнка, запорука вашого зростання. А тепер, — сказала вона офіційним тоном, — дозвольте подати вам кілька запитань.

— Будь ласка, скільки завгодно, — одказав Євтихій. — Починайте.

— Скільки вам років?

— Тридцять, одружений, православний...

— Що одружений — бачу, релігія не важна. Прошу відповідати тільки на конкретно поставлені питання, — жартівливо-строго наказала товаришка Копиток, блискаючи смішливими очима. — Освіта?

— Вчився в п'ятій групі трудової школи, а тоді порвалися материні чоботи...

— Мало... Коли почали малювати?

— Чотири місяці тому.

Євтихій згадав свої одвідини містечка і раптом

зауважив, що це ж вона, та сама жінка, що сиділа в редакції, в кімнаті очкастого секретаря і щось малювала.

„Ну да, вона. А я думаю, де я її бачив...“

— Не може бути, щоб тільки чотири місяці. Не повірю, хоч хай там що. Талант талантом, а щоб так малювати, треба мати практику, — рішуче сказала художниця. — Значить, ви малювали з дитинства.

— Пробував, — згадав Євтихій партизанські фарби і плакати в армії.

— Отож бачите, — переможно протягла художниця. — Я ж кажу, що так не може бути. Ну, і останнє запитання. Що ви читаете?

— Що попадеться, те й читаю. А загалом мало. Ну, „Позиції“ Кирила Іваненка читав, „Червоні поїзди“ Каноченка, „Вечір“ Мировського, підручник шовківництва...

Євтихій з натугою згадував прочитані за останні роки книжки — їх було не більше десятка. З багатьох він забув не тільки зміст, а навіть назву. Таки дуже мало прочитано, якимось чином випадає все. Та й книжок чорт-ма. А колись захльобувався в школі, всю бібліотеку перечитав, і шкільну, і вчителя Кіриванівського.

— Мало, — строго відзначила Ліда. — Це дуже погано, що ви мало читаете. Художник повинен знати всю класичну й сучасну літературу, вона зба-

гачує його фантазію, збуджує творчу думку. Треба читати щодня, більше, ніж малювати навіть. До того ж є велика спеціальна література з питань мистецтв, її треба неодмінно знати. Неписьменних і малописьменних художників у наш час не може бути. Картини дивляться і розуміють культурні, грамотні люди. А картини повинні вчити. Неписьменний художник не може вчити письменного глядача...

— Куди вже нам! — розпачливо махнув рукою Євтихій. Його власні сумніви тепер були чітко сформульовані цією химерною жінкою. Так воно і є. Темний як ніч, а й собі туди ж, малювати...

— Не куди нам, а вчитися треба, — починала обурюватися художниця, відчувши в розпачливому зауваженні Євтихія звичайне боягузтво перед труднощами. — От якби ви хотіли добрим ковалем бути, не бійсь, років десять вчилися б, а художником важче стати. Ви ще молодий, тільки вчитися. А талант у вас такий, що дай бог усякому.

Зачеплена за живе, художниця різко картала сільську інертність, що навіть за наших днів ще й досі часом засмоктує талановитих людей, які могли б дати хіба ж такі картини, — справжні шедеври мистецтва! Захопившись, вона говорила як на доповіді, з посиланнями на політичні промови, державні завдання і відомі з повсякденної преси приклади.

— Годі тобі, — втрутилася вчителька. — Як на

лекції... Темно вже, та й товаришеві Шукайводі, певно, працювати треба.

— А й справді, — кинулася художниця. — Тьху, от базіка! Вам треба було давно мене спинити, бо я як почну молоти, то й до ранку не перестану.

— Зате борошно добре виходить, — щиро сказав Євтихій. — Ви знаєте, я од ваших слів вдвоє порозумнішав. Правду кажу.

— Ну, вже й не перебільшуйте, — кокетливо засміялася художниця. — Без компліментів. — Вона підвелася з призьби. — Будемо йти, Нілочко.

— Ходім, — підвелася й учителька. — Засиділися...

— Почекайте, — згадав щось Євтихій. — Одну хвилину, — звернувся він до художниці. — Раз ви мене так розохотили, то я вам ще одну штуку покажу. Євтихій швидко пішов у хату і повернувся з великим аркушем паперу.

— Подивіться ще й це...

Художниця взяла аркуш, мовчки подивилася зблизька, тоді поставила на призьбу і одійшла на кілька кроків.

— Брр, дюдя, — наїжачилась вчителька. — Що це таке?

Євтихій допитливо дивився на молоду художницю.

— Це чие? — зрештою запитала вона.

— Моє, — одказав Євтихій, не розуміючи запитання.

— Ні, хто малював, я питаю?..

— Я, а то ж хто? — здивувався він ще більше. Художниця недовіриливо на нього подивилася, а тоді знову втопила погляд у картину.

— Ну, знаєте, це здорово! Страшно, але здорово, — вимовила вона по паузі. — Це справжня містерія. Яка закінченість фарб і ліній! Мороз по шкірі лізе. Як можна таке вигадати, не розумію.

Вона глянула на Євтихія, як на хворого.

— Це, скажу вам... містика якась.

— То мені приснилось, — ніяково посміхнувся Євтихій. — Горе в мене було велике, от воно і примарилось...

Він пішов виражати своїх гостей аж до школи. Жінки йшли мовчки, чи то не маючи про що говорити, чи ще й досі під впливом Євтихієвої картини.

Тільки вже коло самої школи художниця ніби прокинулася зі сну, струснула волоссям і коротко вимовила:

— Ну й ну...

Волосся її тепер було зовсім біле. Місяць лив на нього молочне сяйво, і жовтий цвіт кульбаби став достиглим срібним пухом.

— Що ну? — перепитав Євтихій, не дочекавшись продовження фрази.

— Нічого, — ухилилась од відповіді жінка і, щось подумавши, сказала: — Ви завтра вільні? То приходьте за мною і підемо подивимось природу ваших пейзажів. Добре?

— Добре, — зашарівся Євтихій, міцно стискаючи маленьку руку.

І вже коли хотів її випустити, раптом відчув новий рвучкий потиск м'яких пальців, але затримати їх у своїх не встиг.

Срібноволоса жінка була вже за хвірткою і, може десь од ганку, гукала:

— То приходьте неодмінно!

— Прийду, — гукнув Євтихій і чомусь згадав Оксану. Пекуча фарба залила йому лице, як після невірного злочину, він глибше насунув на голову кашкет і швидко подався додому.

Оксана чистила на завтра картоплю, сиділа на маленькому стільчику коло порога і, коли Євтихій увійшов у хату, навіть головою не повела, ніби він нікуди й не ходив.

— Нічого не треба зробити? — запитав Євтихій. — Усе позачиняно?

Оксана не відповіла.

РОЗДІЛ X

З сивих давен повелося в древньому роду Шукайвод давати старшим синам таке ім'я, що починалося б на літеру Є. Може, існувало щодо цього

якесь сімейне повір'я, легенда чи інший який забобон, невідомо,— до Євтихія вони не дійшли, так само, як не знав він і того, хто перший з прапрадідів почав цю химерну традицію. Що він добре пам'ятав, так це те, що прадіда його звали Єрехтей Єлізарович, а діда Євмен Єрехтеєвич... Самого Євтихія по-батькові кликали Єлісеєвич, отже давня традиція дійшла до нього у всій своїй наївній незайманості, і тільки він її поламав, назвавши першого сина Юрком.

Батько Євтихіїв — Єлісей Шукайвода — був із себе непоказний чоловік і чесний роботяга, яких багато скрізь, і на селі, і в місті. Все своє недовге життя прагнув він якось вибитися в люди, завести власне господарство, стягтися на корову і обробляти батькові півтори десятини самому, без клятого здавання в обробіток багатіям з половини, а то й за цілих три чверті. І були вже такі часи, що Єлісеєві починало здаватися, ніби він ось-ось схопить бога за бороду і здійнить свої давні бажання, але уїдли-вий дядько вчасно натягував віжки, обсмикував надто вже мрійливого злидаря, і горопашний чоловік знову йшов ристю, пристяжною шкапою, а то й корінним у його куркульському господарстві. Припинила задушливе борсання Єлісея на хазяйських віжках війна 1914 року, вона ж припинила двома роками пізніше і все його страшне життя, залишивши молоду жінку удовою, та ще й з малим сином.

І як не поталанить людині в житті, то не поталанить і в смерті — загинув Єлісей Шукайвода в безумних муках, захлинаючись власною кров'ю. Стояв він десь на позиціях на караулі, тиха ніч підморгувала йому мінливими зорями, нагадуючи Дніпро, стрімкі явори, Катерину, малого Євтихія.

Вітер не дихав, мовчали позиції і з руського і з германського боку, — тиша стояла така, що чув солдат, як росте на його годові давно стрижене волосся. І в цій тиші млосно заскиміла шальна куля з ворожої, а може й з нашої сторони; вона стукнула Єлісею в підсумок з патронами на солдатському ремені і страшний вибух оглушив небораку, вирвавши йому худий живіт.

Вже другого дня після безглуздої смерті солдата на місці вибуху знайшли товариші нову Єлісеєву фотокартку: бравий вояка стояв з смертною нудьгою в погляді, проте задьористо заломивши сиву шапку-затяганку з трикольоровою кокардою, — лише чоботи на ногах невідомо які, — одірвало уламком патрона солдатові не тільки живота в натурі, а й ноги на фотокартці, дбайливо підретушованій спритним фотографом із галицького містечка. Упізнали товариші Єлісея Шукайводу і одіслали портрет на далеку Україну, на тихі води, на ясні зорі: хай тішаться дружина й син — їхній хазяїн загинув смертю хоробрих.

Такий короткий літопис життя батька нашого ге-

роя. Трохи веселіше прожив свої сімдесят років Євтихіїв дід — Євмен Єрехтеєвич. Пройшли його літа на перехресті чотирьох доріг — два шляхи лягли повз його кузню у повітові міста, а два — у жваві ярмаркові села.

Був дід Євмен коваль, кузню свою немудру збудував за селом на шляху, щоб більший прибуток мати: тракт їздовий, в кого вісь зламається на возі, а в кого кінь розкується, от воно й заробіток ковалеві.

А там ще одна стаття прибутку появилася у Євмена Єрехтеєвича, і хоч була вона цілком секретна, проте зиску давала чи не більше, як сама кузня.

Завісилася у селі дівка, знеславлена писарем, і, як водиться, треба було поховати самогубцю на перехресті чотирьох доріг. А як іншого перехрестя близько села не було, то й поховали дівку коло Євменової кузні, забивши в могилу спочатку осикового пакола, а як строк вийшов, то й дубового хреста.

І хто не йшов, хто не їхав повз цього хреста, завжди клав щось на могилку самогубці — чи то хліба кусок, чи копійку, а багатші — то й більше, — так уже заведено з віків, — хоч щонебудь поклади, бо інакше добра не жди. І траплялися такі баби, що, не маючи чого на могилку кинути, одривали од сорочки рукава й залишали мертвій дівці і живому діду Євменові, — отак і йшли своєю дорогою з однією

рукою геть чисто голою, а з другою, як і належить, одягнутою в рукав.

Так і жив дід Євмен, черпаючи прибутки з двох джерел. Кузня і могила самогубці не сито, але й не голодно годували його самого і велику сім'ю на селі. Та додивився і тут багатий дядько — поставив поруч вбогого Євменового ковадла справжню кузню-фабрику, з найманими ковалями. Вони брали дешевше і робили краще за підсліпуватого дідка. Довелось йому згортатися, переходити цілком на утримання покійниці, але й воно тікало з рук, народ поїхав шляхами новий, менше вірити в забобони став, і вже багато було таких, що їдучи й не озиралися на скошений дубовий хрест.

Помер дід Євмен, проте, тихо й спокійно в рясному колі голодних дітей. На сімдесят першому році став він дуже слабнути, ноги переставали служити, весь час сльозилися очі і зовсім заклало вуха. Він лежав день і ніч на погребі, дивився в мінливе небо і чекав незбагненої смерті. Якось прийшов до нього молодший син Єлисей, саме в тому році, коли почалася війна.

Старий протер очі, упізнав його, гикнув і бадьоро сказав:

— Бачиш, гикаю. Значить, сьогодні не вмру!

І не встиг йому щось одказати син, як він, глибоко зітхнувши, бездиханний упав на зарослу бур'яном землю.

Проте, найцікавіший, мабуть, із Євтихіївих предків був його прадід Єрехтей Єлізарович Шукайвода, або Шукайводка, як дражили його сучасники, не дарма про нього так часто згадує дід Лаврентій ще й зараз, надто в зв'язку з новою Євтихіївою пристрасною.

Звали Єрехтея Шукайводкою через те, що для справжнього Шукайводи не вийшов він зростом—дуже вже малий був,—переказують, що в роки найбільшого свого мужського розквіту мав він вишину не більшу середнього зросту дванадцятирічного хлопчика. Через те його й кликали в зменшувальній формі ще з дитинства, а коли він дійшов кваліфікації та дорослого віку і почав смертно пиячити, ця назва закріпилася на все життя, бо іншого, крім „водки“, Єрехтей нічого не шукав і не питав.

Мав Єрехтей Єлізарович до свого малого зросту великого носа, того самого, що про нього казано: „ніс для празника ріс, а він його в будень носить“, та великий талант до малювання. Може, збудило цей нахил те, що все своє вільне од горілки життя він проводив з фарбами. Був Єрехтей з дитинства маляр,—як будували в Добровиці церкву, він злигався з малярами, то так і промалював усе своє життя.

Скільки парканів, скільки дахів перемалював він за своє життя! Аби поставити всі ці паркани в ряд, то тяглися б вони, може, до самої Гішпанії,

а дахами, зібравши до купи, можна було б накрити чи не цілу Сербію, он як!

Дід Єрехтей був схильний до узагальнень і завжди прикидав у голові колосальними мірилами, мабуть, одштовхуючись од протилежного—свого карликового зросту. Не рахував він тільки випитої горілки, бо од найповерховішого прикидання на нього сунула така злива цього зілля, що він не витримував і біг у шинок.

І хто бачив його у ці хвилини, той по великому червонастому носу і блискучих гарячкових очах бачив, що Шукайводка вже шукає водку.

Та не тільки парканами і дахами обмежувалася творча діяльність маляра Єрехтея Єлізаровича. Чимало носів, борід, вусів і очей підвів він церковним святим з дозволу і прямої вказівки старшого богомаза.

Маленький Шукайвода мав великий смак до фарб, бистре око й тверду руку: без циркуля він одним помахом виводив найрівніше коло, без лінійки—найстрункішу лінію. І може саме це викликало до нього загальну пошану сучасників. Не зважаючи на кумедну зовнішність,—і не може, а саме через це,—боялись його образити не тільки ділом, а й словом, бо вже другого дня обидчик красувався у найлюднішому місці на стіні чи на паркані в найнепристойнішій позі, намальований крейдою чи товстим столярним олівцем. Малював Єрехтей з разую-

чою схожістю, влучно підмічав саме такі деталі обличчя, які одразу виказували його власника, і найменша дитина, глянувши на малюнок, одразу вгадувала оригінал.

Великий талант полегшував малому малярові життя; він же, помножений на горілку, завдав йому і великого горя.

Якось у шинку зайшла мова за царя й за царицю. Кожне село мало свого брехунця, який напідпитку марив знатними полюбовницями, графинями, князівнами і царицями. Був він і в Добровиці. Через те в шинку часто відмінялося „височайше“ ім'я, та й не тільки з цього приводу.

Цього разу брехунець почав розповідати про те, як він їздив у Крим — чумакував ще з батьком, — і десь коло Кривого Рога зустрів царський поїзд. Для більшої ймовірності п'янений оповідач називав справжні назви сіл і містечок, і це гіпнотизувало немудрих слухачів, вони з охотою вірили в сласні розповіді, хоч протверезившись і озиралися на урядника, коли той світив на селі ситою потилицею.

— Да, так од'їхали ми дабе, даємо дорогу поїзду, — веде своєї оповідач, — аж у одній кареті розчиняється вікно, — цариця кличе мене до себе... Я, звісно, підтяг пояса...

Він зробив паузу, смакуючи свою уяву і ту тишу, яка настала в шинку, і тільки хотів був продовжу-

вати оповідання далі, як Єрехтей Шукайводка не витримав.

— Брешеш! — крикнув він, схопившись на весь свій маленький зріст. — Брешеш, як поганий пес. Минулого разу казав, що покоївка покликала в карету, а це вже цариця!

— Та нехай бреше. Хіба тобі не все одно? — загукали нетерплячі голоси. — Аби цікаво було слухати.

— Ні, не можу я брехню чути, — запалився маляр. — Аби хоч казав у одно. А то ж, гад, щоразу інакше...

Він аж почервонів увесь, а кінчик довгого носа пломенів, як пізніше розпечений вухналь на ковадлі горопашного сина.

— От я так бачив царя, — раптом заявив він, гордо випроставши вузькі груди.

П'яний гурт не витримав такого жарту і вибухнув розгонистим реготом. Надто вже смішним здавався цей малюток Єрехтей у своєму півнячому захваті.

— Туди з таким носом не пускають, — зневажливо зауважив брехунець, ображений, що його перебили в найцікавішому місці.

— Та й куций ти дуже.

— А от і був! — тонким голосом заверещав маляр. — І мед-пиво з царем-батюшкою пив, да! І зньомка в мене є та, де я й цар за одним столом. От!

Зрештою стомлені реготом чоловіки стихли, і Єрехтей розповів, що коли він фарбував у Петер-

бурзі собор, то зайшов цар Миколай перший і, побачивши, як він добре намалював Миколая-угодника, запросив його до себе снідати. Та ще й німця покликав з такою коробкою, щоб зняв усе це на карточку. І карточка ця є в Єрехтея,—хочете, так завтра принесу?

Другого дня Шукайводка карточку таки приніс. За столом на малюнку сидів він сам, Єрехтей, маленький, з довгим потворним носом. Для того, щоб було ймовірніше, він вирішив себе не шкодувати. В обнімку з ним сидів Миколай перший, великий, з нахабним лицем і тоненькими вусиками, підкрученими догори. Єрехтей дбайливо змалював царя з портрета на вічному календарі, але там не було царського палацу і обстанови, убога фантазія маляра посадила імператора за простий дерев'яний стіл у звичайній селянській хаті.

Проте картина мала успіх і пішла по руках. Знайшлися такі навіть, що й справді повірили, ніби Єрехтей Шукайводка з царем за одним столом сидів, та ще й обнімався, і слава його росла,—хіба мало де маляріві бувати доводиться, може, й справді до царських покоїв достукався?

Та достукалася карточка до урядника, а звідти до станового, і погнали Єрехтея за образу його імператорської величності в холодну тюрюгу.

Одначе смертний кінець йому там прийняти не судилося. Місяців через шість його з тюрми випу-

стили, і він, як і раніше, впереміжку з пияцтвом мазав фарбою паркани, двері, а найбільше церкви. В церкві, а не в тюрмі,—як тепер переказують,—і спіткала його смерть. На доброму підпитку Єрехтей фарбував церковну баню у найнебесніший колір, і якось уже так воно вийшло, ніби й прив'язаний був, а оступився,—і полетіла важка душа його на небо, а легке тіло вниз.

Така генеологія Євтихієвого роду до п'ятого коліна.

А що там далі творилося, невідомо навіть діду Лаврентію, а він же знає все як по писаному,—довгі сторінки літ лежать перед ним,—але й ці сторінки, як і все на світі, мають свої початки й кінці.

РОЗДІЛ XI

У неділю, коли на полі немає гарячої роботи, на селі обідають рано, десь так годині об одинадцятій, а то й о десятій. День вихідний, то треба поспати довше, відпочити, а тоді вже одразу пообідати та й іти куди треба, хоч і на цілий день, чи то в сільраду, чи в контору колгоспу, а то й так у кооператив, новини послухати, себе показати і людей побачити, бо за цілий тиждень на роботі тільки з своїми бригадниками і зустрічаєшся, а коли приятель в іншій працює, то ото й жди неділі, або

загальнобригадних зборів, бо поля в колгоспі скільки оком сягнеш, одна бригада тут працює, а друга за добрих десять верств,— де там зустрінешся, хібащо випадково здибавшся десь на стежках!

Та хоч день і був вихідний, проте Євтихій прокинувся на світанні— треба надолужити прогуляне вчора через несподіваних гостей, спокутувати провину перед дружиною. Коли Оксана прийшла до корови з дійницею, він уже кінчав вичищати загороду. Розкопирсаний вилами гній курів сизим димком, що круто звивався вгору. Ранок стояв тихий, як озерна вода, легкий морозець лелів на шпориші двору, танув на плетеній стіні кошари, бузкове небо було безхмарне, тільки низьке сонце струмилося над лісом крізь рожеві окуляри димної мли, обіцяючи паркий день.

Після легкої вчорашньої сварки Оксана ще й сьогодні була мовчазна та невдвоєлена. Увійшла в кошару, не сказала нічого Євтихію, сама одпустила Кучеряву і, коли підросле теля рвучко шарпнулося з рук, люто вдарила його вірьовкою,— може, вперше за все життя, бо теля, тицьнувши кілька разів у Первістчине вим'я, знову одвело голову й здивовано глянуло на хазяйку прекрасними очима.

„Не з тієї ноги встала,— хотів було сказати Євтихій, але, глянувши на Оксану, що незручно випросталася на низькому стільчику через свій ростущий живіт, стримався.— Ну да, це через нього,

через свій незручний стан нервує Оксана. Всі вони тоді лютують і плачуть без причини, а тут ще вродлива жінка у двір зайшла, от вона й приревнувала, дивачка... Як же, потрібен я їй, мов торішний сніг... Проте дивилася вона не мене справді чудно, як ненормальна.— Ще раз згадав Євтихій пристрасний погляд художниці.— Натуру, чи що, цікаву побачила?“

— Ще не чуть нічого?— сказав Євтихій, поклавши руку на живіт дружини, коли та встала од корови.— Не б'є телеграми, щоб зустрічали?

— Ні,— враз засвітилася мовчазна жінка.— Який ти скорий. А росте швидко...

Ця несподівана Євтихієва ласка змела з лиця дружини тіні смутку і невдоволення, очі їй одразу заясніли спокоем і тихою радістю, як учора, коли вона йшла з городу. Оксана з великою вдячністю глянула на чоловіка і ніби хотіла щось сказати, але терпкі почуття зворушливої ніжності підкотили під груди. Щоб стримати радісні сльози, знервована жінка швидко вийшла із загороди.

— Дивачка,— закохано прошепотів Євтихій.— Дивачка. Така дивачка,— твердив він, ніби в цьому слові знайшов висловлення своїх гарячих почуттів.— Їй-бо, дивачка!

Увійшов він у хату вже тоді, коли Оксана кінчала варити обід. Борщ був готовий, залишилося злпати ще кілька вареників, кинути в казан,— скиплять, і можна обідати.

— Доломогти? — сказав Євтихій, киваючи на тісто.— Чи вже мало?

Ліпити вареники було для нього любимою забавкою. Коли ще був живий Юрко, Євтихій виліплював для нього десятки найкумедніших фігур — коників, півнів, риб, жуків. Начинені сиром і розбухлі в окропі, скільки щирої радості приносили воїє малому синові і молодому батькові!

— Та вже ні з чого ліпити, — одказала Оксана. — Штук зо три залишилось.

— Ну, тоді я поголюся, — вирішив Євтихій і, діставши бритву, сів на низькому стільчику перед дзеркалом, проти вікна. — Ач, заріс як, а ще тільки позавчора голився!

Оксана любила, щоб Євтихій був свіжий, чисто виголений, вмитий, і коли він за роботою забував про бритву, вона сама про неї нагадувала, надто в неділю. Але на цей раз Оксана зауважила, що борода у нього геть чисто голена і нічого зайвий раз шкіру дерти:

— Ще понатираєш поганих прищів, а тоді мажся різною гиддю! — Видно, вона таки добре пам'ятає оту вчорашню розмову і ніяк не хоче сходити з зайнятих позицій. Навіть більше, вона просто забороняє Євтихієві йти до художниці, та й годі. Як же, дружина хвора, під серцем дитину носить, а він іде до якоїсь рудої, — не казатиму до кого, — йде хто зна й чого, рівня вона нам, чи що?

— Я ж тобі розповідав, чого я до неї йду, — мирно виправдувався Євтихій. — Як ти не розумієш, що це щастя мені випало. Жива вчителька малювання в село приїхала, я порозумнішав, як з нею поговорив, а ще ж скільки треба спитати. Ну, от і з килимарні дають мені килим малювати на виставку, чуєш? Треба олійними фарбами малювати, а я ще в дитинстві і в армії як мазав ними, то з того часу й не бачив більше — хіба ж то фарби, що вивіски ними квалюють? Художниця мені розкаже толком, як що й куди, а не пити — значить, самому доходити треба, та чи й дійду?

— Дійдеш, — переконано говорила Оксана. — Я знаю, що ти навчишся. Сам кажеш, що вже мазав. А не навчишся, то й не треба. На біса нам здався той килим, хіба ми на наші трудодні не проживемо? Якщо грошей тобі треба, то швидко теличку продамо і гроші будуть, та й за молоко я вже назбирала. Скільки тобі потрібно?..

Знервована жінка почала гаряче підраховувати і доводити, як добре вони житимуть і без малювання, ніби справа була тільки в заробітку й грошак. Як же, потрібні вони Євтихієві! Прямо як дитина, не бачить, що малює він не для хазяйства, а для себе, ну, для душі там, чи що, хочеться.

— Не можу я не малювати, як другий не пити, і, їй-богу, якби мені руки поодрубували чи законом заборонили малювати, то запив би, як прадід

Єрехтей, і зап'ю, я тобі кажу. Піду сьогодні ж і нап'юся...

Євтихій чим далі говорив, тим більше розлючувався.

А тут ще на шиї прямо цілий куш волосся залишився і ніяк його не дістанеш, аби лівою рукою — так не вмю, — біда, та й годі! Як вона не розуміє, що піду ж я до художниці, хоч би що, піду, кричи, не кричи!

Але Оксана не кричала.

— То піди й напийся, — твердо сказала вона, — а до рижої не йди. Бо, слово честі, гвалту нароблю. І сама острамлюся, і ти сорому не оберешся. Ач, як вишаровується! Коли це ти так вибривався, як сьогодні?

Тоді Євтихій розлютився зовсім і замовк. Кинувши клятий кущик, — ще горло в серця перетну, хай йому! — витер бритву, поклав у запічок помазок і сів до столу похмурий, як ніч.

А Оксана спокійно висувала горшки, подавала до столу їжу, і саме цей овечий, як здавалося Євтихієві, спокій найбільше і лютив його. Він знав, що коли жінка отак затялася, то вже нічого з нею не зробиш, хоч бий.

— То куди йдеш? — спитала Оксана, коли скінчили обідати, і він взявся за картуз. — До рижої?

— В колгосп, — похмуро збрехав Євтихій і відшов з хати.

— Ну, гляди ж, — долетіло йому крізь шибки. — Каятимешся, як збрешеш...

У високому тоні останніх слів дружини Євтихій відчув розпачливе бриніння, — за ним неодмінно мали бути рясні сльози. А раз так, значить Оксана виплачеться й стихне і нікуди не піде робити гвалту. Просто біда з хворою дружиною! Хоч би скоріше минав час та родила, була б робота і дурно не ревнувала б, як оце зараз. Аж сором, просто сором, якби хто почув!

Ліда Копиток зустріла Євтихія в шкільному дворі. Чи то вона бачила його у вікно, чи почула, як цокнула хвіртка, тільки не встиг він завернути за ріг будинку, як художниця виросла на ганку, вся золота в ясному мареві бабиного літа. Буйне волосся її сьогодні було спритно підібране під блискуче плетево рідкої сітки, стрункий стан з трохи обважнілими грудьми щільно облягало вузьке кремове плаття, міцні ноги, коричневі в своїй засмаглості, чітко відтінялися білосніжними килимками, що ніби продовжували білі парусинові туфельки. Вона йшла Євтихієві назустріч, і в її лиці було щось нове, невловиме, але таке, чого він не помічав учора. Ну да, то, мабуть, підібране волосся і вузьке плаття проти вчорашньої розкуйовдженості, яку посилював пухнастий коричневий светер, роблять художницю

більш тендітною, не такою колючою і разом менш приступною.

Євтихій спіймав себе на тому, що розглядає художницю з мужською пильністю, і ледве помітно почервонів, одразу згадавши Оксану і те, в якому стані він її залишив.

Його похмура розгубленість не сховалася од допитливого ока художниці. Привітавшись легким потиском руки, вона одразу запитала:

— Що це ви сьогодні такий розсироплений?..

— Як це? — не зрозумів Євтихій останнього слова.

— Ну, розстроений, — поправилася художниця. —

Горе якесь?

— В мене давнє горе, — невизначно одказав Євтихій, але Ліда зрозуміла.

— Я чула про ваше нещастя і глибоко вам співчуваю. — В її голосі забриніла справжня ширість. — У мене теж було таке горе. Але не будемо про це говорити, — звично стрепенула вона головою, очевидно забувши, що волосся підібране. — Добре?

— Добре, — повторив її слова Євтихій і замовк, не сміючи щось сказати. Не змовляючись, вони виходили з двору, простуючи шляхом до лісу. Ліда йшла поруч Євтихія, сліпуча в своїй красі; з двору бачили їх люди; Євтихій знав їх усіх і вітався з тими, хто був ближчий до шляху або йшов навпроти, і фарба ніяковості, а разом і гордості, що саме з ним, а не з ким іншим, іде ця міська красуня

пекла йому лице. До цього всього домішувалися неспокійні думки про Оксану: „Що вона там робить? Мабуть, лежить на полу і сходить сльозами. Аж шкода жінки, та ще коли б хоч на дитині не відбилося“.

Настрій Євтихія не сприяв балакучості, і, помітивши це після кількох хвилин обопільної мовчанки, Ліда вирішила взяти розмову на себе.

— Ні, ви таки сьогодні не в доброму настрої, — сказала вона. — Чи ви завжди такий неговіркий?

— Майже, — посміхнувся Євтихій. — Одвик у лісі.

— А ви там часто буваєте?

— Цілі дні. Я колгоспний лісник.

— Он воно що! — протягла Ліда. — Це добре для художника — весь час стикатися з природою. Можливо, що саме ліс і збудив у вас художника.

— Можливо, — нерішуче сказав Євтихій. — Тільки ні, збудили в мені художника ви.

— Я? — здивовано притишила ходу Ліда. — Ну, знаєте...

Вона хотіла однести Євтихієве признання за рахунок невмілого компліменту, але він її перебив.

— Ну да, ви.

Євтихій пригадав свою поїздку до містечка за фотографом і одвідини редакції, проаналізував свій стан і вирішив, що справді, якби йому тоді не впав у око рисунок художниці, може, він ніколи б не догадався взяти в руки олівець. Отже, хоч і випад-

ково, а саме через неї, через цю жінку, він почав малювати. Євтихій коротко, не заглиблюючись у психологічні екскурси, розповів про це Ліді.

— Ну да,— задумано проговорила вона.— Я іноді малюю дещо для райгазети. У них свого художника немає, то редактор звертається до мене. Але чому я вас не помітила?..

— Хіба мало в редакцію людей ходить? Як усіх помічати, то...

— Так то так, але вас я повинна помітити. У вас є щось таке... відмінне від інших людей...

Вона зупинилась, як тоді в дворі, і глибоко за-вирнула йому в очі.

— Що ж саме?— жартівливо спитав Євтихій.

— Ну, хоч би очі,— сказала Ліда, рушаючи знову йти.— А от вуса оці ви даремне не поголите. Ще хоч би вуса, а то щось чорніє під носом невиразне, ні те, ні се.

Євтихій засоромлено погладив шорстке волосся під носом. „Придивляється, тьху! ще в зуби почне заглядати, як коняці“. Але обурення не вийшло. Ліда говорила дружньо, таким доброзичливим тоном, що сердитися на неї було неможливо.

— Збрию,— лаконічно погодився він.

— От-от,— зраділа Ліда.— Взагалі вам треба стилізуватися якось!— Вона збоку уважно оглянула Євтихія з ніг до голови.— А то талановитий художник, а ходить як якийсь мужик.

— Я і є мужик,— визивно сказав Євтихій, зачеплений за живе образливим словом.

— Ні, ви не ображайтесь,— спохопилася Ліда.— Мужик— це метафорично, не селянин і не колгоспник. Ну, дядько, що в нього сіно в бороді і сама борода як сіно.

— То виходить, я такий нечупара?

— Та ні,— почервоніла Ліда.— Ото як я зарпортувалася. Ну, мені хотілося б, щоб ви виглядали якось більш стильно. У вас таке інтелектуальне лице, коли збрити оті фраєрські вусики, одягти добрий костюм— ніхто не скаже, що ви простий лісник...

„Простий лісник,— знову кольнуло Євтихія.— Скажіть на милість, яка панія приїхала, ніби тільки в городі й люди, а тут усе мужики та лісники...“

Ліда помітила, що Євтихія покорило від її слів, і взяла його за руку.

— Ви на мене не гніваєтесь, що я вам неприємностей наговорила?

Вийшли за село. Ішли шляхом, що міленьким ярком вився між кущами ліщини. Люди перестали зустрічатися на путі, і Євтихій почав говорити сміливіше.

— Ні,— одказав він на Лідине запитання.— Чого там сердитися, як воно правда? Мужиком родився, значить, мужик і є.

— Ой, дивак, пробачте. Значить, розгнівався. Ну, як вам не соромно? Я ж жартома.

— Та я не серджуся, — виправдувався Євтихій. — Єй-же-ей, не серджуся.

Але Ліда заспокоїлася тільки тоді, коли він дав чесне слово, що таки не гнівається ані крихти, ані стілечки.

— Чесне піонерське, — сказав Євтихій, сміючись, і згадав Юрка. Це од нього він часто чув цей вираз.

Малий приніс клятву от старших приятелів і школярів. Вживши її в такій обстанові, Євтихій відчув дошкульний сором, ніби сказав щось погане про мертву дитину.

Ліда уважно спостерігала часту зміну виразу на обличчі Євтихія і далі говорила з ним обережніше, намагаючись стирати вугли і грані, що могли б непокоїти його, видно, таки чималеньке, самолюбство.

Євтихій тим часом заговорив про справу. Він розповів художниці про замовлення килимарні і про свою охоту навчитися малювати олійними фарбами. Ліда до самого лісу розповідала про відмінність роботи з олійними фарбами од роботи аквареллю, а на кінці заявила, що найкраще показати на практиці, як ними користатися, бо з сів зрозумієш не все. От якщо Євтихій хоче, нехай він приїде до Ліди в містечко. Вона якраз малює для виставки картину, то й покаже йому, як і що.

— Чи це ж зручно вам буде? — запитав Євтихій, зраділий з пропозиції художниці.

— А чого ж, — одказала Ліда, — скільки завгодно. Чоловіка я не маю, не те, що у вас дружина, та ще й вагітна...

Євтихію знову не сподобався зовсім непотрібний натяк на вагітну дружину, але пропозиція художниці так його захопила, що він вирішив не ображатись.

— То я неодмінно приїду!

— От і прекрасно. Тільки приїздить під неділю, щоб я була вільна. Житимете у мене в майстерні.

Увійшли в ліс. Дерева заколисливо шелестіли голим віттям вершин і рештками жовтого листя. Щедрий падолист м'яко вгинався під ногами, блискаючи вогниками роси і метким сяйвом сонячних зайчиків. Де-не-де під кущами проростала темно-зелена жалива і гордо, як переможець, стриміла над пониклим листям. Свіжа зеленява робила і цю кусючу рослину прикрасою осіннього лісу. Крижкі клени стояли вже зовсім голі, монументальні дуби поруч них виглядали суворими рицарями, закутими в мідну броню крилатого листя. Дуб пізніше від усіх дерев квітчається зеленню, — може, через те ще й січневі вітри знаходять на ньому кріпкі жовтаві листочки.

Ліда повними грудьми вдихала в себе винні запахи осіннього лісу. Ними і щедрим падолистом

платили дерева за своє солодке замирання. Під товстим шаром листя леліло плідне сім'я дерев; весною, потрапивши в ситу землю, воно вибухне молодю поростю малих дерев.

— Росту - у ! — широко потяглася Ліда, збуджена незвичними запахами і урочистим шелестінням. — Чую, як росту од цього повітря.

— На здоров'я, — сміявся Євтихій. — Хліб - сіль!

— Спасибі, — в тон йому відповідала Ліда. — Аж дивно, що ви такий помірний мужчина. Я серед цього лісу виросла б, як найбільший дуб.

— То що ж, записуйтеся у наш колгосп, лісником настановимо. Якраз вчасно, мене скидати збираються, кажуть, що доки малюватиме, то й лісу не стане...

— Самій страшно, — багатозначно сказала Ліда, і від цього жарту Євтихієві стало жарко в грудях, жарко і тісно, а ліс раптом задзвенів віттям, як металічний, і дзвеніння це складалося в прекрасну мелодію юності. Йому враз закортіло взяти цю чудну жінку за руку, рвучким рухом кинути собі на груди і притиснути міцно - міцно, до нестями...

Виходить, винні запахи лісу п'янять голову не тільки незвичній художниці, а й досвідченому лісникові, що два роки провів серед цих високих дерев.

Ліда ніби відчула бурхливий приплив пристрасті, що стис Євтихієві дихання і збаламутив мозок, вона

підбрала вузьке плаття і швидко, як дівчинка, побігла в гліб лісу.

— Доганяйте. Ау - у!

Лункий крик поплив лісом, вриваючись у дзвонне гудіння дерев звуком срібної флейти. Євтихієві здалося, що то гукає юна Оксана, як тоді, коли шукали вони у ліщині малих голубенят. Рожеві спогади дитинства і юності переплелися з дійсністю, — Євтихій відчув приплив великої сили і бурхливої радості і, помітивши серед дерев жовтаву пляму кремового плаття, з усіх ніг побіг доганяти чудну жінку.

Але й Ліда не стояла. Побачивши, що Євтихій біжить лісом, і зачекавши, доки він її добре помітить, вона знову кинулася тікати.

Добрих півгодини бігали лісом двоє розчервонілих людей, і невідомо яка сила гнала їх між деревами. Молоді сойки іронічно поглядали на них з високих верхів'їв, а одна, може знайома Євтихієві, — хіба мало їх літає до кущуватої сливи під його хатою за лепким клеєм? — кинулася за ним і летіла позаду, ніби спостерігаючи, що ж робитиме цей чоловік, коли спіймає золотоволосу жінку, і чи не можна підгледіти щонебудь таке, що можна б однести на хвості вагітній дружині спітнілого чудія?

Та сойка не побачила кінця химерної пасторалі, яку розіграла золотоволоса художниця. Вона стрибала з дерева на дерево, аж поки помітила на кущах запізнілого метелика, і прожогом кинулася вниз.

Саме тоді і догнав Євтихій Ліду на галявині коло озера, того самого, біля якого вперше прокинулася його плоть.

Озеро блиснуло йому в очі сліпучим рефлектором, зміло рожеву пелену захвату, на мить замружились вії і, коли він їх знову одкрив, зовсім по-новому показало чітку фігуру міської жінки, що жовтою квіткою зради перекинулася в тьмяному склі води.

Євтихій стишив ходу, обсмикав сорочку і вже зовсім спокійний, хоч і задиханий од шаленого бігу, підійшов до художниці.

— Яка краса! — розмагнічено промовила вона, зачувши кроки, ніби ні до кого не звертаючись. Голос її незвичайно тремтів, чи то, може, од бігу, чи од якихось своїх сподівань. Євтихій підійшов і став поруч.

— Дуже красиво. Я вже разів з п'ять малював озеро, і все виходить по-новому.

— Я пам'ятаю, — озирнулася до нього Ліда, і вогник незадоволення блиснув у її загадкових зіницях. Але це тільки на мить. За тим вона знову широко розкрила очі, поривчасто дихаючи, наблизилась до Євтихія, заклавши руки назад, торкнулася його високими грудьми і, раптом одбігши в сторону, впала на прив'ялену траву.

— Люблю осінь, — пристрасно зашепотіла вона. — Ясне небо, жовтий лист, голі дерева, достиглість трав, п'янке вмирання квітів. І щоб біле павутиння,

пух кульбаб у далеких дорогах небес, — собі б такою павутинкою знятися і линути туди, куди понесе тебе подих землі, над ліси, над озера, над гори й моря...

Ліда, розкинувши руки, лежала на траві і дивилася в небо. Там угорі таки літало легке павутиння бабиного літа; воно іскрилося кольорами райдуги, то наближаючись до землі, то знову поринаючи у голубу прозорість ясного неба, що перекинулося над лісною галявиною, вдивляється в озеро на свою вроду, непорушне й тихе, — як тільки вона й рухається, ота біляста павутина, чи то літає там непомітний голубий павучок і розмотує її доскочу, а тоді знов змотує і підтягує вгору?

— А я люблю весну, — сказав Євтихій, сідаючи поруч. — Квітень люблю! Теплий вітер після першої зливи і на вимитому небі рухливі хмарки. Блищить росою молода травичка, димно леліє напоена земля, ліс рясніє голубими пролісками і пахнуть фіалки, розкриваючись на схилах стежок. Крикке віття тягнеться вгору брунчастими паростками і пахне молозивом, запахом народжуваного життя...

— Молозиво, пхі, — ніколи не їла, — бредливо скрикнула Ліда і підвелася на лікті. — Слухайте, Євтихю, от ви художник... Ви любите красиве жіноче тіло, пружну ногу, виточену, ну, хоча б так, як оце моя?.. — Ліда безстыдно оголила ногу вище коліна. — Ось вам нога. Ви повинні дивитися на неї очима художника. Ну, як на античну скульптуру.

Ах, та ви не знаєте, що це таке. Так от, дивіться сюди.

Євтихій дивився розширеними очима на прекрасну ногу, зблідлий од пристрасті; по тілу його пройшов безумний дріж; ще хвилина — і він кинувся б у шаленій нестямі, забувши себе, дружину, весь світ. Але Ліді не пощастило довести до кінця ризиковану гру. Вона на півслові урвала почату розмову і швидко скочила на рівні ноги.

З лісу на галявину вийшла Оксана.

РОЗДІЛ XII

З понеділка почали садити посадку, і Євтихій од раннього ранку до пізнього вечора працював у лісі. Роботи було багато, а людей бригада прислала мало: на степу теж діло горить. Сказано — осінь: то картоплю копати треба, то буряки звозити, щоб упоратися до дощів! То ж лісникові треба встигати скрізь: там показати, як і що, а там і самому ямки копати.

За цією роботою Євтихій цілий тиждень не брався за кисть і олівець, хоч його нестерпно тягло малювати. Саме тепер, здавалося, як ніколи, візьмись він за альбом — і зацвітуть на ньому такі малюнки, яких ще ніхто до нього не малював — яскраві, багатобарвні і живі, як у прекрасному житті. І од

того, що малювати було не можна, він ходив як заряджений, в голові вирували мальовничі задуми, один принагідніший другого, акварелі змішувалися з графічними малюнками олівцем і пером, а десь у дерзкому куточку мозку вже стигло велике полотно, писане олією. Збуджена творча думка молодого художника гарячково працювала, вишукуючи теми, опрацьовуючи фарби і сюжети, він відчував, як у невгамовних мислях зростає його творча кваліфікація, набувається художня техніка, опановується рисунок, бо хоч і не було цілий тиждень практики, зате в своїй уяві Євтихій виконував найскладніші завдання, малював прекрасні образи, і з такою реальністю, ніби вони вже справді були написані на папері, а то й на полотні.

І лише в суботу Євтихій звільнився раніше — скінчили нарешті роботу в лісі, — хай йому абищо! Прийшов додому, як тільки пухке сонце звернуло з полудня, і, нашвидку пообідавши, сів на призьбі під хатою малювати.

Погода надворі була зовсім осіння, з Дніпра віяв поривчастий вітер, гнув верхів'яття дерев на південь, а вгорі, ніби по закону суперечності, інший струм повітря швидко гнав на північ важкі темносині хмарки. Здавалося, що закрутився цей вітер величезним колом знизу вгору і жене своїм шляхом все, що потрапляє легкого в сферу його сильного дихання.

Вітер угорі чимдалі наростав, похмурі осінні тучі рушили на північ хуткіше, в своєму безладному відступі вони наскакували одна на одну, рвалися і, сполучившись знову, швидко мчали голубими озерами прозорого неба, мінливо кумедні і часом страшні у своєму несподіваному перетворенні.

Тримаючи на колінах альбом, Євтихій замріяно дивився на рухливі хмарки і з натугою згадував теми й образи, що з такою графічною чіткістю переслідували його цілий тиждень під час гарячої роботи в лісі. Але скільки він не напружував мозок, нічого певного не спливало на ум, марилися в голові якісь судільні плями різнокольорових фарб, напливали одна на одну, мінилися кольорами, ніби рвалися, як хмарки на осінньому небі, і ніяк не складалися в стрункі обриси картини,— аж дивно, чи то переносив свої задуми Євтихій, не змігши вчасно викласти на папері, чи, може, вони ще й досі стигнуть, показавшись тільки однією стороною?

Від такого бездум'я і творчої безсилості Євтихія знову опановував гіркий розпач, як тоді, на початку золотої осені, в червонастому лісі. З безділля, щоб хоч щонебудь малювати, він розкрив альбом і, вмочивши кисть у темносиню фарбу, почав виводити на папері якусь жирну безформну масу. Так сидів він добрих півгодини з розпачливою порожнечою в голові і хотів був уже йти на город допомагати Оксані копати моркву, як раптом по-

мітив, що пляма на папері під його кистю набрала якихось певніших форм, на щось схожих,—ну да, це ж ось та хмарка з білястими краями схожа на кумедне двоголове курча, з срібним пухом на грудях і з волохатими ніжками. Євтихій кількома мазками додав малюнкові ще більшої схожості з хмаркою і перегорнув сторінку альбома, бо курча на небі вже трансформувалося на великого крилатого коня з круто вигнутою шиєю і пишним хвостом. Надвечірнє сонце прорвалося крізь навалу хмар і жовтавим світлом позолотило огирю важкі копита й легку куряву, що клубилася спід його прудких ніг. Та ось налетів порив вітру, і химерний кінь плавко перевернувся в повітрі, а коли став на ноги, то вже зовсім втратив свою подобу, хібащо грива його горіла на довгому тілі гнучкого удава, який і собі поспішив перетворитися на страшну двогорбу рибину.

Євтихій стежив за хмарками, і вони оживали в його уяві й на папері невиданими тваринами і речами кумедними і часом жахними у своїй фантастичній потворності, еластичності форм і незграбності членів.

Чим далі він малював, тим більше захоплювався,—крім синьої фарби, все частіше й частіше доводилося вживати жовтавої, а з наближенням вечора почали грати на малюнках рубінові вогники червіньки.

Щось було в цих моментальних зарисовках мінливих хмар од древніх ієрогліфів, малюнків і вирізувань на дереві, чи на камені або кістках, які знаходили при розкопках стародавніх могил і стоянок первiсної людини.

Захоплений малюванням, Євтихій не думав про те, навіщо придасться його кумедна сьгоднішня творчість. Почата від безділля, вона легко давалася, і хоч виглядала пустою забавкою, проте манила багатством фарб і відтінків мінливої натури. Він швидко схоплював рухливі силуети, намагаючись якнайшвидше зафіксувати на папері усе те живе, що помічав на осінньому небі.

Скінчив Євтихій свої справи тільки тоді, коли не стало на чому малювати. Сторінки Сергієвого альбома були геть чисто списані фантастичними відбитками хмар.

Переглянувши малюнки, він спочатку пожалкував за марно зіпсутим альбомом, а тоді вирішив, що як народиться дитина та підросте, то хіба ж така забавка буде!

І щоб малюнки були яскравіші, він уже без натури зробив їх виразнішими, — там, де було занадто одноманітно, додав яскравіших фарб, намагаючись оживити малюнки так, щоб вони не стали занадто вже простими, проте були б зрозумілі дитячій увазі.

Закінчивши роботу, Євтихій поклав альбом у хаті

на сволок і, замкнувши сінешні двері, пішов на город до хмурної дружини.

Минав тиждень, а Оксана ніяк не хотіла забути історію в лісі. Ходила мовчазна й похмура, тільки в крайній потребі обзивалася до чоловіка, і то не дивлячись в лице; через плече скаже слово і знову замовкне, або йде кудись собі на город чи до корови, порається, наструнчена вся, з'єретована, з великими сухими очима. Горіла в них якась нова рішимість, ніби жінка доброхіть взяла на себе важкий камінь і мала безконечно нести його через усе життя.

Євтихій, озлоблений дурною, на його думку, поведінкою Оксани в лісі, спочатку теж не вживав заходів до примирення, днів зо три уникав довго залишатися в хаті, та й не випадало — саме роботи було на посадці по саму зав'язку. Проте його сильно непокоїла поведінка дружини, і не так за саму неї, як за майбутню дитину турбувався він, — кажуть же, що всі переживання вагітної жінки зле відбиваються на зачатому житті, з малих літ буде дитя знервоване, неурівноважене, крику буде повна хата, хвороби чіплятимуться — такого наговорила колись акушерка в колбуді, що аж страшно стає, як подумаєш. А все через Оксанину нерозважливість; як вона не розуміє того, що руда художниця

потрібна Євтихіївці тільки як принагідний учитель, а як жінці, то куди їй, грішній, рівнятися до Оксани! І станом і вродою не вийшла, тільки й того, що золоте волосся та витончені ноги, але й у Оксани не гірші, а волосся ще й кучеряве, сама ж вона милувалася з неї, малювати наказувала, якогось великого художника згадувала! Ну, й намалюю! Думаєш, не зумію? Ого, свою дружину то я вже знаю, закрию очі — і без жодної натури писатиму. А вже коли вона згодиться ще й посидіти — то картина буде справжня, не соромно буде й на виставку, чи то куди, подати, аби тільки навчитись добре олією орудувати, бо де того паперу дістати, щоб аквареллю на весь зріст людину виписати?

І ради майбутньої дитини він вирішив поступитися принципом, піти на примирення, хоч і не почував себе винним. Власне, і Оксану здорово обвинувачувати теж не можна; любить вона Євтихія, а тут ще вагітність, от і приревнувала до міської жінки, це хоч би й хто, чию дружину не візьми, хоч би й ту ж Сергієву, однаково зробила б, та, може, ще й у коси вчепилася б, — довелося б розбороняти, як квочок, — тьху, противно як воно усе вийшло! Добре, хоч художниця виїхала, не доведеться зустрінути, а то ж очі на лоб вилізли б!

Та Оксана як затялася: слухає його пояснення, коли в хаті робота є, а треба їй вийти, то зривається посередині розповіді і, не дослухавши, йде

надвір, так, ніби їй зовсім байдуже до того, що він там каже. А вночі ляже собі на печі, — хай хоч яка жара, на піл не заманиш! — і мовчить, як щур у кручі; спить вона там, чи думає щось — не розбереш. Євтихій говорить, говорить, аж доки самому незручно стане — як горохом об стіну! — і замовкає.

Звісно, аби щодня весь час був з нею, то швидше домовилися б, а як на світанні йдеш з дому, а приходиш пізно уночі, то вже й виправдуватись як слід ніколи, вона затнеться, а ти розгніваєшся, лаєшся, у вогонь жару піддаєш.

Та сьогодні Євтихій вирішив домовитися будьщо, надто що й діло на завтра виспіло делікатне, — таке, що без Оксани ніяк ти його не розв'яжеш, а чи захоче вона піти йому назустріч, хто зна, — ач, і голови не підвела, ніби не чоловік її прийшов, а так, кузка якась між кущами лізе...

— Здрастуйте, тітко, — жартівливо привітався Євтихій. — Бог поміч.

Але Оксана до жартів була нескхильна. Вона ще крутіше одвернулася од нього і мовчки продовжувала свою роботу, так, ніби його й на світі не існувало, і не тільки його, а нікого, крім неї самої і малинкової моркви, яку так нагально треба викопати.

Засоромлений невдачею свого жарту, Євтихій теж замовк і ретельно взявся копати. Та думка покінчити з розгартієм у сім'ї — скільки ще може

тривати так! — не давала йому спокою; після невеликої перерви він зайшов до Оксани спереду, взяв за руки і рішуче сказав:

— Слухай, Оксано, довго ти ще комизитимешся?

Жінка хотіла була вирватися, щоб знову схилитись над грядкою, але він міцно тримав її за руки, зазираючи в очі.

— Ну, кинь же сердиться, бачиш, заграю з тобою, як Важко. Аж соромно...

В Євтихієвому голосі забриніли нотки щирої клоп'ячої образи. Оксана відчула їх і хоч сказала сварливе: „пусти, от іще!“, а над грядкою не нагнулася. Звільненими руками вона поправила кучери кіс, що спадали спід хустки, і застигла, ніби приготувавшись слухати.

— Цілий тиждень мовчить, як німа. А за віщо, спитать? — вів далі Євтихій. — Людям сказати — засміють...

— Лідки Котової спитай, за віщо, — нарешті озвалася Оксана. — А люди, вони й так сміються. Усі ж бачили, як ти з нею під ручку йшов.

— Не під ручку, — заперечив Євтихій. — Не під ручку, а так собі просто поруч ішов, та й годі. А чого йшов, то я тобі розповідав і перед тим і опісля, і зараз ще розкажу...

Він справді почав удесяте говорити про ту користь, яку він має од художниці в малюванні:

— Ти ж бачиш сама, що я самотужки до всього

добиваюсь, а воно ж важко. Он у кузні і то-як не покажуть, навіть ключа сам не зробиш. А це ж велике діло — малювати, почесне діло. Он бачиш, ще я нічого путнього не зробив, а люди мене більше поважати стали, та й користь із цього буде не мала. Казав же я тобі про замовлення килимарні, — намалюю, так сот півтори заплащать, а то й більше. Хіба ж таке пальто куплю тобі — учительці такого не снилося! От завтра починати хочу, а якби ти допомогла, то діло було б певне, таку картину утнемо, що ніхто й не повірить...

— Хай уже Лідка помага, — знову натякнула Оксана, але голос її звучав м'якше, і очі втратили свій сухий блиск. — Вона ж художниця. Тільки невідомо де навчалася, чи не там часом, де батько швейцаром був?

Євтихій насторожив вуха. Оксана говорила щось нове і таке, чого він не чув ні сном, ні духом. Видно, вона, хоч і мовчала з ним цілий тиждень, зате з іншими говорила шпарко, мабуть дізнавалася, хто й відки ота художниця, що так нагло прителіпалася до її двору. І хоч Євтихієві таки добре кортіло дізнатися подробиці Оксаниних розпитів, проте він стримався, і продовжував про своє.

— Ну, тут художниця нічого не втне. Тут треба вродливу рослу жінку, справжню красуню, як ти — закохано засвітив він очима.

— Знайшов красуню. І таке чорт батька зна що

вигадає!—удала обурення Оксана і нагнулася над грядкою. Проте її жіноче самолюбство було приємно втішене похвалою чоловіка. Та вона таки й сама добре знала, що куди тій рижій Лідці до неї. Хай би тільки не вагітність, а то, звісно, вона тонша, мабуть, тільки те й робить, що до акушерки ходить...

Євтихій почав гаряче доводити — це не вигадка! — і помітивши, що дружина, нарешті, одходить, розповів про свою делікатну справу.

— Щоб люди сміялися! Ну да ж, якже! — обурилася Оксана. — І не вигадуй...

— Де там ті люди? — просящим тоном говорив Євтихій. — Малюватиму я в хаті, якраз неділя, що тобі годинку-другу постояти? А набридне — відпочинеш.

— А як намалюєш схожою та Наталка витче? Отоді сором буде од людей. На килимі жива Оксана, тьху!

— Ну, то я зроблю так, щоб ти була на когось іншого схожа, — жартував повеселілий Євтихій, відчувши, що й примирення і делікатна справа таки розв'яжуться сьогодні на його користь. — На кого скажеш, на того і скидатиметься, — прокинулася у нього пиха.

— На Лідку Котову, — кольнула ще раз Оксана, але це вже було слабим гуркотінням далекого грому при прояснілому небі.

— Ото далася тобі та Лідка! До речі, чого ти її Котовою звеш?

— Бо Котова вона й є. З Копилівки. Знаєш, того, що ото на базарі хата під гонтом?

Заспокоєна Оксана охоче розповідала добуті відомості про родовід рудої художниці. Видно, носила вона їх довго на язиці, і тільки аж тепер з'явилася нагода викласти досхочу, та ще й з тітчиними Ганниними коментаріями про теперішню поведінку Лідки Копиток в районному місті. Не дарма тітка Ганна в такій дружбі з Секлетою Буримкою, — стала в пригоді жвава шкільна сторожика! Євтихій аж дивувався такій навалі подробиць, — адже Копилівка од Добровиці через три села, за якихнебудь двадцять верств, а містечко й того далі. А мікроскоп довгоязиких цокотух таки розгледів там найменші подробиці з життя Лідки, варто було тільки зайвитися їй на селі.

Батько художниці — за відомостями, які передавала Оксана — Максим Копиток, по вуличному Кіт, був житель Копилівки з давніх давен. Прізвище своє він добув уже трохи пізніше. Вродливий, статурний парубок, жив на селі ні багато, ні бідно, мав що їсти й пити, бився на водохреща навкулачки і зажив слави найсильнішого парубка на все побережжя. Дівки до нього так і липли, та й він був не од тих груш. — Сильно ласий, — переказувала тітка Ганна, — не раз і до нас діставався, з найкращими дівками ночував, як зараз пам'ятаю, хоч і давно це було. Та

раптом не стало його на селі, і невідомо було, куди подівся. Тільки через багато літ восени першого року революції появився він в Копилівці з жінкою-панією і дочкою-підлітком. Сам одягнутий бідненько, а жінка й дитина як з картини зняті. Бачили їх, ці картини, пізніше в Максимовій хаті, і сам він на них красувався, вродливий, з довгою чорною бородою, у білому комірці і темному костюмі, строгий і чепурний, як мировий суддя. І хоч була революція, землі вже ніхто не купував, а він заплатив барині готівкою за п'ять десятин по довоєнній ціні, збудував хату, розвів господарство і почав хазяйнувати. Робив сам-один, без наймитів, узяв ще до себе стареньку матір од брата, ото й працювали удвох, а жінка-панія так і за холодну воду не бралася. І невідомо, хто перший назвав Максима Котом, але ця назва так і прикипіла до нього, залишилася на все життя. Вже пізніше люди дізналися, що взяли Максима в далекому місті за його красу і силу швейцаром у заведеніє „Апполо“ для приїжджих дворян і купчиків. Жив він там довгенько, стеріг спокій „артисток“, як вони себе величали, і грошовитих одвідувачів, а як грошей у них не вистачало, то й витурював геть,— добре, що силу нагуляв на кулачних боях велику й страшну. Служба була немудра й зисковна, хоч і без утримання—тільки квартиру і ліврею забезпечував господар „Апполо“, а решту діставав Максим од щедрих гостей, спонукуваних

закоханими у душку швейцара „артистками“. Революцію Максим Копиток зустрів з доброю сумою грошей, вродливою дружиною і малою дочкою. Нові думки й віяння примусили замислитись над своєю долею і бездумного досі Копитка, надто що й „Апполо“ вже закривали, пустивши „артисток“ через медичний огляд на всі чотири вітри. Подумав добре Максим над своїм життям, може, почервонів за нищу роботу в такому закладі і поїхав спокутувати свої гріхи чесною роботою на копилівському чорноземі.

Ото в сім'ї цього Копитка і виростала Ліда-художниця. Зимою вчилася у вищій початковій школі у містечку, а влітку дома з матір'ю в садочку варення варили. А як скінчила вищу початкову— в художню школу аж у губернію поїхала. Ну, а це вже років три в містечку працює, в школі вчить дітей малювати, а дома чоловіків міняє. Чотири за три роки,—казала тітка Секлета,—один таки вчитель, другий начальник міліції, третій комедіанщик, а четвертий зовсім хлопчик був, у неї ж таки і вчився, а як скінчив, то й почав в нею жити...

— А батьки ж її як?—поцікавився Євтихій.— Ліквідовані?

— Оце вже і не знаю, не спитала. Знаю, що вона ніколи туди не їздить, то, може, вже й живих немає... Бери, я піддам, та будемо йти...

Оксана піддала йому на плечі важкий мішок,

і мирне подружжя рушило з городу — жінка заспокоєна й тиха, а чоловік весь в полоні якихось нерозв'язаних мислей.

Уже коли повечеряли, при світлі, в хату увійшла Наталка з килимарні. Принесла полотно, — готове як есть, у рамці, розмір і все тут, тільки бери та малюй! — цинкові дудочки олійних фарб, кисті, і навіть палітру захопила в килимсоюзі догадлива молодиця.

— Бери та малюй швиденько, — наказувала вона, — виставка весною, а ще ж ткати місяців зо три треба ото й міркуй.

Договорилися, що намалює Євтихій картину за півтора місяця. А за тиждень покаже малюнок на папері, що, як і якими фарбами буде намальовано, хоч приблизно, бо треба знати, якої шерсті шукати.

Наталка щойно з містечка, ще й дома не була, отож пробачте, іншим разом, сама радніша, у вас тут так гарно, тихо і електрика, а у мене дітей повна хата, чого і вам бажаю. — Ну, малюй, та тільки так, щоб не осоромитись. Бувайте!

Ткаля пішла, а Євтихій одразу звернувся до дружини:

— Ну, то як, Оксано? Згодна?

— Завтра буде видно, — одказала молодиця, стягаючи подушки з печі. — Як буде час.

РОЗДІЛ XIII

Днів через три, коли Євтихій надвечір повертався з лісу, його наздогнав сільський листоноша.

— Почекай, листа дам... Вже з півверстви за тобою женуся. Ідеш, як машина. Та й сліди після тебе автомобільні, ач, — показав він на мережані відбитки шин, — мабуть, голова райвіку приїздив.

Євтихій спинився здивований. Листів він, як прийшов з армії, сам нікому не писав, то й не одержував ні від кого, — аж дивно, хто б це міг йому написати, хіба якийсь товариш по підрозділу згадав через п'ять років?

— Получай. Ще й заказне, бачиш? Розписатися треба.

Євтихій узяв маленького рожевого конвертика і, розписавшись у книзі, хотів іти, але листоноша попросив зачекати. Він дістав із сумки ще одного листа.

— Не в службу, а в дружбу, Євтихю, — попросив він. — Оце ось лист для діда - американця. Один на весь ваш куток. А в мене ще діла — півсела обігати. То візьми, будь ласка, занеси, — однаково повз двір ітимеш. Добре?

— А чого ж, — згодився Євтихій. — Це можна. Давай, зараз і однесу.

— Ну, то й спасибі. А то ж через один лист треба було забиватися хто зна й куди. До побачення! То

я вже тебе проситиму, щоб зараз і заніс. Бо лист, видно, важний, закордонний, чи що.

— Добре, добре. Не турбуйся. Це, мабуть, од сина з Америки. Однесу, нехай читає старий.

Він узяв листа і, попрощавшись з листоношею за руку, пішов своєю дорогою.

„І марки якісь чудні, не наші,— розглядав він іноземний конверт.— І весь лист цупкий, ніби там гроші. А що ж, може й гроші шле батькові Федір; згадав, та й послав. Проте, хто ж це про мене подумав, ото дивно!“

Євтихій на хвилину спинився, розкрив рожевого пакетика і дістав листа.

В ніс йому війнуло приємним запахом пудри чи одеколону, і по цьому запаху він одразу збагнув, од кого лист.

— Ти ба, яка! — сказав він уголос.— Не забула. Мабуть, за Оксану лається...

Він схвильовано розгорнув листа і почав читати рівні рядки літер. Виведено було їх каліграфічно-чітко і охайно, з очевидним розрахунком на малописьменного читача. Євтихій швидко пробіг очима написане і глянув на підпис.— Ну да ж, Ліда!— і почав перечитувати знову. Надто багато в листі натяків і недомовок, одразу й не добереш, чого вона хоче. Ясно тільки те, що за Оксану не сердиться і запрошує приїхати у містечко, як тоді умовлялися.

„Я знала, що ви не приїдете в суботу,— писала

Ліда,— проте ждала цілий день. Здавалося не розумові, а серцеві, що ви, може, таки переборете свою сільську неповороткість і лють дружини, ради вищих інтересів приїдете, повчитися малювати олією і дещо з моїх робіт побачити. Але такий уже у вас склад характеру несмілий і, як б сказала, анемічний, що при такому здоров'ї, як у вас, навіть антиприродно...

Тільки через те, що мені так здається,— виправдувалася художниця,— я й пишу вам, жалко бо, коли засохне талант ваш на корені, без потрібної товариської кваліфікованої допомоги; талант ваш великий і свіжий, це видно одразу, але в умовах Добровиці, коли вас ніхто не розуміє, навіть власна дружина, хіба довго такому слабодухому чоловікові, як ви, повірити, що малювання — це справді пуста іграшка і більше нічого?“

Пекуча фарба залила Євтихієві лице, і з якого приводу — він не розумів сам. Чи то з обурення проти барського нехтування художницею Добровиці, чи то зневажливе зауваження про Оксану так його покоробило.

— Дивачка,— знову вимовив він уголос, і в цьому любимому його слові прозвучав новий відтінок.— Думає, що на дурня натрапила.

Далі лист складався з суцільних натяків, уривків із віршів і жартівливих недомовок, мовляв, приїдете, тоді розповім, а в мене щось на серці такого, що

треба сказати тільки вам, неодмінно. І сон мені снівся чудний, увесь геть чисто про вас...

„Приїздіть, коли хочете, ждатиму, рада бачити вас завжди“, — закінчувався лист, а внизу чорніла адреса квартири художниці.

Євтихій закінчив читати листа, і змішані почуття неясної тривоги, легкої радості і півсвідомого обурення заповнили його мозок. Що вона хоче од нього, ця Котова дочка? Чи справді щирі її намагання допомогти йому виявити свій талант? І чи такий він уже здібний, як здається художниці? А може, їй і не здається так, а просто закортіло погратися з наївним селюком?

В світлі Оксаниних відомостей Євтихієві вже не здавалася такою широю поведінка Ліди, надто великий захват виявляла вона до слабеньких малюнків, та й у лісі незрозуміле щось творилося з нею, малювання тут було ніби й ні до чого. Проте критикувала ж вона його малюнки, і таки здорово, — Євтихій добре пам'ятає, що все нею сказане правда, — біс його знає, не розбереш цю жінку, дуже вона якась плутана, мабуть, треба її обминати десятою вулицею, з фарбами вже діло клеїться, а з рештою сам упораюсь.

„А жінка цікава, — думав Євтихій вже після прийнятого вирішення. — Не красива, але є в ній щось таке чудне — тягне, як на вогонь. Знаєш, що обпечешся, а тягне. І дивно, чого вона до мене горнеться,

знайшла красня, як же, мало у містечку таких! Проте, посмішка задоволеного мужського самолюбства весь час поривалася заграти на його вустах.

„Ну да, воно приємно, коли така жінка дивиться на тебе очима, як жар... Тьху, хай йому чорт!“

Євтихій струснув чубом, повторюючи знайомий рух, і, порвавши листа на дрібні клаптики, повернувшись до діда Лаврентія. Якраз до його двору хватило думок про кляту художницю, а тепер — хай їй біс!

— Діду Лаврентію! Чуєте, діду, де ви? Ось вам лист. Танцюйте, так одержите, ану, швидко.

— Ось я, ось, — гукнув старий спід комори. — Хто там? А, це ти, Євтихію, — він приклав руку до очей і пильно вдивлявся в пришельця підсліпуватими очима, весь білий і в білому, як привид. — Лист, кажеш? Од кого б це, може, од Федора?

— Мабуть, — підійшов Євтихій ближче, — бо лист закордонний. Здрастуйте, діду.

— Здоров, здоров. Значить, от Федора, кажеш? Ану, давай...

Дід узяв конверта тремтячими руками, покрутив перед носом то тим боком, то іншим, глянув на світло і сказав:

— Це, мабуть, літ із сім уже як не писав. Думали, вмер. Харитино, чуєш, Харитино? — тонко закричав дід. — Іди сюди. Листа почитаємо.

— Може, я схожу покличу? — сказав Євтихій, якому

таки хотілося дізнатися, про що саме пишуть дідові з далекої Америки. — Бо хіба вони почують?

— Почує, — переконано сказав дід Лаврентій. — Вона чує, як миша. Старість не любить середини, — або глушить чоловіка, або дає йому слух звіра.

Баба Харитина таки справді чула добре. Вона швидко вийшла з хати, а от доки дійшла до комори, то довелося почекати. Ветха жінка ледве пересувала старечі ноги і високий горб. Євтихій хотів іти їй назустріч, але дід Лаврентій спинив його різким помахом руки.

— Прийде сама. Вона ще молода. На трійцю сімдесят три тільки стукнуло. Розкривай, а стара тим часом підійде.

Євтихій хотів було розірвати конверт, як і наказав дід, але не встиг.

— Постривай! — густим басом закричала серед двору баба Харитина. — Не смій рвати, чуєш? — Вона загрозово помахала дідком. — При мені розкривай. При мені, не слухай старого дурня. Ач, не може почекати хвилину.

— Кого ж слухати? — жартував Євтихій. — Давайте, мабуть, почекаємо, га?

— Та давай, — махнув рукою старий. — Чорт горбатий, думає, гроші прислав. Дулю він тобі прислав, твій Федір, цілуйся з ним, американцем. Краще йшла б у колгосп коноплі стерегти. Усе страшніше опудала.

Дід Лаврентій бурчав у такому тоні незлобиво і мирно аж доти, доки баба плюхнулася поруч його на східці комори. Ветха пара жила самотньо, молодший син помер, а старший далеко, — ще до війни виїхав за океан. Дід робив у колгоспі; то на коровах їздив, то сторожував, якщо де добре лежить, і хоч перевів його колгосп на дозвілля, а не мириться він, ходить на роботу, ще й на бабу гримає: сімдесят літ, а вона вже так щоб із печі не злазити, бісова комсомолістка, га?

— Ну, рви, Євтихію, а ти, стара відьмо, дивися добре, зараз копитал посиплеться.

Стара вже сама зорила на конверт, як заворожена, і тільки звичним поштовхом ліктя відповіла на бурчання чоловіка: одстань, мовляв, причепився, та ще при людях, і не сором, як малий!

Нарешті Євтихій розірвав конверта і дістав звітти листа.

На дупкому папері нерівні, мабуть, невправно написані, чорніли незрозумілі слова.

— Ну, читай, чого ти?

— Читай, синку, що він там пише, Федя наш?

— Мабуть, не буде діла, — зніяковіло одказав Євтихій. — Не втну я цього листа. Не по-нашому написано...

Він аж тепер додивився, що незрозумілий лист написано чужими літерами, та ще закрученими так, що не збагнеш жодної, хоч зір порви.

— Ото морока,—розпачливо промовив дід.—Що його робити в світі божому? Так таки й не розбереш?

— Не розберу. І навіть не знаю, хто б це прочитав у Добровиці. Хіба вчителька, Неоніла Никонівна?

— А може, то хтось посміявся з нас, старих?— зауважила баба Харитина.— Може, то й не лист, а так, казнащо... Федір же завсігди по-православному писав.

— Ні, це лист справжній,—заспокоїв Євтихій.— І таки з Америки, а от хто б прочитав його?

Він розгублено глянув на діда, що, кумедно розкривши рота, ніби од якоїсь несподіванки, і взявшись за коліна, з натугою підводився на тремтячі ноги.

— Царство йому небесне,—знічев'я зняв він з голови шапку.—Упокой господи душу раба твого Федора!

Євтихій розгубився ще більше.

— З ума дід тронувся, чи що?

Ця ж сама думка, видно, виникла і в баби Харитини, і вона її висловила одверто.

— Тю на твою дурну голову! Що це ти каркаєш, причинний, на дитину, га? Розуму рішився на старості літ!

Але дід Лаврентій був, очевидно, твердо переконаний у своєму здогаді. Не надіваючи шапки, він

тихо, як сногида, пішов у хату, здригаючи старечими плечима.

І ще до вечора куток облетіла чутка, що помер син діда Лаврентія, отой, що в Америку виїхав перед війною,—листа дід одержав,—і плачуть сидять з бабою. Хоч би онуків, кажуть, до себе було забрати та доглянути, а то ж як ото воно їм там за окіяном у чужій стороні?

Та не про це писалося у листі з Америки, хоч і було чого дідові Лаврентію з бабою Харитиною плакати.

Йдучи од діда Лаврентія, Євтихій і собі звернув увагу на свіжий знак мережаних шин легкового авта, що рівними стрічками вився понад коліями дороги.

„Мабуть, хтось із району у село приїздив,—подумав він.—Проте незрозуміло, чого сюди їхати. Через наш куток ніби нікуди доріг немає. Хіба так, до когось із сусід приїздив хто?“

Подумавши це, він вирішив знаком шин прослідкувати, до кого саме приїздила машина,—це ж не спроста вона сюди заїхала!

Та мережаний слід привів Євтихія якраз до його подвір'я. Тут він круто повернув, і залишивши жирний знак під ворітьми, зник на густому спориші двору.

„Невже повернуло до мене? — здивувався Євтихій і прискорив кроки, щоб швидше минути тітчину Ганнину клуню, — тоді буде видно двір. — Так і є, до мене. А людей скільки! Справжнє весілля, ще й з музикою. Хто б це міг бути?“

Авто справді стояло коло Євтихієвої хати, чорне й лиснюче, як жук. На тлі білої стіни воно втрачало об'ємність і здалеку здавалося намальованим на високій хаті. Тільки металічні частини своїм срібним блиском доводили, що це не картина, а справжнісіньке авто: вклучай підойми, завертай і їдь. Та їхати на ньому, видно, ніхто не збирався. Чималий гурт людей товпився перед хатою, слухаючи звуки якоїсь високої мелодії. Линула вона з червоного ящика, що з піднятою кришкою стояв на низькому обідньому столику.

— Мабуть, Оксана з хижки дістала, — подумав Євтихій. — На цьому столику їли ще як живі були мати. А то напевне патефон. Дивно, хто це приїхав, ще й з музикою?

— От і хазяїн іде, — загукали в гурті, коли Євтихій клацнув хвірткою. — Що, не сподівався?

Назустріч йому вийшли Сергій і весела Оксана.

— Ач, який, немає, щоб гостей зустрічати, так гості його зустрічають. А гість же який дорогий!

Сергій узяв Євтихія за руку і повів до гурту.

— Ось він, наш художник, товаришу Іваненко. Бачите, який великий у лісі виріс? Впізнаєте?

— А мене він упізнає? — підвівся од патефона невисокий міцний чоловік з ясними очима на добромому, трохи зачепленому віспою лиці, одягнений у чорне шкіряне пальто.

— Ну, здоров, Євтихю, — міцно стиснув він руку. — Вітаю з малюнками. Ми тут, поки тебе не було, вже все обдивилися, ти пробач, що без спросу. Тітка Оксана показала.

Чоловік у шкіряному пальті говорив щирим грудним баском, трохи ніби ніяковіючи, і ця манера говорити, може, злегка й трансформована часом, викликала у Євтихіївій уяві якісь неясні задавнені спогади. „Ну да, десь бачив я лице цієї людини, і не так лице, як ясне волосся, буйне, хвилясте, хоч і не під шоломом літуна, як оце зараз“.

Безсилий згадати, кого саме він перед собою бачить, Євтихій безпорадно озирався навколо, шукаючи того, хто б підказав. Але натовп весело гомонів, ніби змовився.

— Мовчіть, не кажіть, хай угадаю!

— Та воно, правда, і час не маленький минув!

— А я його упізнав би одразу, де б не зустрів, — весело посміхався приїжджий. — Це погано, Євтихю, художник мусить мати пам'ять не гіршу, ніж наш брат.

— Та який там з мене художник! — одмахувався Євтихій і звернувся до Оксани: — Та скажи, а то мені аж сором. Знаю, що зустрічався з товаришем, а де саме...

Оксана запитально глянула на приїжджого — скажати?

— Ні,— рішуче заперечив Сергій.— Нехай згадує. Адже впізнав його товариш Іваненко.

— Упізнав,— посміхнувся приїжджий.— Ну, та це важко. Стільки літ, такі зміни...

— Іваненко,— шепотів Євтихій.— Кирило Іваненко? Письменник?

— От, от,— закивали з гурту.— Він і є.

— Читав ваші „Позиції“. Як сьогодні пам'ятаю і Ступу, і Сокирного, і навіть собаку Чемберлена. Але де ж я з вами зустрічався, скажіть мені? Не ввісні ж?

Євтихій напружував усю свою пам'ять, щоб згадати, і воно таки близько було коло цього, на умі вертілося, пригадалася чомусь школа, п'ятий клас, учитель Немідний, а потім лавцюг спогадів знову урвався. Тоді приїжджий прийшов йому на допомогу:

— Пам'ятаєш самокат і пляшку?

— Віктор!— вигукнув Євтихій, враз згадавши.— Ну й ну! Так он воно хто! Ну, куди там згадати. Бач, який ти став... важний!

— А що ж ти думав?— жартував Віктор.— Ми такі, ми можемо!— І він розгонисто засміявся, міцно обіймаючи друга дитинства.— Та й ти, знаєш, ну, виріс, хоч і мало змінився. А от малюєш здорово! Ота жінка з лішкою, якби на полотні такою вийшла, зробила б тебе не знаю яким великим.

— Я й так до неба,— випростався Євтихій.— Аж соромно перед тобою.

— Наполеон в таких випадках казав, що ти не вищий, а довший. Але ти таки високий. Високий у тебе талант. І я страшенно радий, що здибав тебе. Просто як свято у мене сьогодні. Я часто згадував і шкодував, що нічого про тебе не знаю. Адже та книжечка в мене, я розшукав адресу Немідного і послав йому „Позиції“. А він прислав мені „Самокат і пляшку“ з написом: „Од першого героя“.

— То хоч би заграв хто,— обізвався в гурті якийсь хлопчик.— Аж шкода, що музика гуля.

— Авірно,— спохопився Віктор.— Сергію, де ти? Накручуй, нехай грає, а ми з Євтихієм поговоримо в хаті.

— Це ми можемо, як каже в „Позиціях“ Ступа,— охоче згодився Сергій, і по хвилі в надвечірній тиші осені полилися пристрасні звуки натхненої пісні про давнього бунтаря, що в багатого брав, а давав бідному, і закликав голоту не гуляти, та на нього виглядати.

„Кармелюка“ змінив „Стенька Разін“, волзького героя— пушкінські романси Козловського, а там пішли вальси й польки, гурт нерішуче переступав з ноги на ногу, то там, то тут ляскали в долоні, а коли на середину вийшла перша найсмівлівіша пара, гурт почав попарно розмотуватися і кружляти в задьористих танках.

А в хаті, запаливши світло, над малюнками схилилися двоє друзів — видатний письменник і колгоспний художник, і розмова між ними текла, як у рівного з рівним, як у брата з братом, і хто знає, чи розмовляв ще колинебудь з такою охотою, щирістю й розумінням письменник з найвизначнішим художником краю?

У дитинстві дружба їхня була наскільки яскравою, настільки й короткою. Тільки півзими провели вони разом в одній школі, а там у Євтихія порвалися матеріні чоботи, а Віктора батько повіз у далеке місто, до родичів, — старий учитель вирішив іти на фронт. Але спогадів ця коротка зима нагнала стільки, що не переговорити їх, не передумати і за цілий день.

Спільний захват мистецтвом у дитинстві, — одного — віршунням, малярством — другого, — спільні юні відчуття в одне сильне почуття щирої, пристрасної дружби. І потрібні були довгі роки бурхливого життя, щоб притамувати за давніми почуття, припорошити їх пережитими пізніше горем і радістю, любов'ю й зненавистю.

Євтихіїві малюнки і начерки викликали бурхливу радість письменника, так, ніби він знайшов якусь річ, найдорожчу в світі.

— Знаєш, — признався він, — я завжди був трохи сентиментальний. І, може, тому, переглядаючи нашу спільну першу книжечку, я відчував давлючий сором

за те, що сам домігся свого, а ти загубився десь на невідомих шляхах життя. Мені здавалося, ніби я зрадив тебе, адже ми заклалися тоді, пам'ятаєш, іти разом до високої мети? Звісно, багато тепер нам видається не таким, як тоді, і сама мета, матеріалізувавшись у конкретних формах, виглядає трохи інакшою, проте найвищу радість дістаєш у тому труді, до якого відчуваєш пристрасть. І глушити цю пристрасть — великий злочин, недаром наші давні попередники навіть в своєму релігійному кодексі написали, що закопувати талант у землю — найбільший гріх. Побачивши твої портрети в колгоспі, я зрадив так, як не радів навіть під час найвищої власної творчої удачі, бо вже з портретів видно, що талант твій яскравий і свіжий; побувавши в землі, він дав прекрасні сходи...

Йому ще дорогою розповідав Сергій, як саме і за яких обставин народилася Євтихіїва пристрасть до малювання.

Буйна фантазія письменника одразу яскраво уявила прекрасний трагізм народжуваного таланту, і вона вже верстала його в рядки й сторінки захватної книги про радість людини, що після довгих блукань знаходить нарешті себе.

Євтихій був менш схильний до патетики й сентименталізму, сільське життя привчило його не виявляти свої почуття з такою бурхливістю, як цього хочеться, але й він сьогодні настроївся на

ліричний лад, радісно схвилюваний згадував найтонші деталі з дитинства і спільної дружби, деталі, зрозумілі тільки мозкові, звичному мислити асоціативно, мозкові людини з високо розвинутою інтуїцією і інтелектом. Цій ліричності, може, ще сприяло вечірне освітлення і весела музика за темними шибками, придушений гамір збуджених голосів на товпу у дворі, що все зростав у міру того, як звільнялися добровичани от денної праці.

Євтихій говорив про свої нездійснені творчі задуми і плани, про велику охоту вчитися і побувати у великих містах, побачити, що створили великі майстри малярства за всі віки. І ще він розповідав другові про свої сумніви, безсилля й труднощі, — надто важко працювати, коли кисть чи олівець ніяк не хоче слухатися мозку, коли в голові квітнуть картини незрівняно прекрасніші, ніж ті, що слабкою тінню стеляться на папері.

Віктор слухав уважно і впізнавав свої мислі на початку творчої роботи, коли йому так само важко діставалась удача.

Проте Євтихієві було ще трудніше іти до вершин здійснення своїх бажань, надто вже мало для цього чотирьох з половиною років учби в сільській школі, адже після цього перед Віктором ще йшло добре десятиліття вчення в семилітці, в профшколі та інституті.

— Вчитися! Наполегливо, серйозно! Вчитися не

тільки малювати, а й рахувати, писати, читати, вивчати світ, людину. Малюючи людину, треба знати не тільки те, яка вона зовні; малюючи фарбою, треба знати, з яких хемічних речовин вона складається...

— Самому хочеться, але колеться, та чи й не пізно?

— Дивак. Пізно! Тридцять років — це молодість людини. Через п'ять літ можна скінчити інститут. Півсотні років свідомої творчості попереду. Тільки вчитися, і негайно. Починати сьогодні, завтра. Не знаю, як там у малярстві, а в літературі багато є прикладів, коли люди в п'ятдесят років вперше бралися за перо і давали шедеври. Ніколи не пізно вчитися, — це гасло будуть вирізувати на фронтонах домів! — Віктор гаряче переконував, доводив, розповідав найконкретніші шляхи того, як саме почати учебу. — Тільки трохи підігнати, а там в художній інститут з радістю приймуть. З таким талантом я б неписьменного в інститут прийняв!

Десь годині о десятій Віктор почав збиратись.

— На одинадцять у містечко треба. В театрі моя п'еса йтиме, треба поговорити з колективом, по телефону умовився неодмінно приїхати. Дуже шкодую, я б радніший, але я ще приїду неодмінно. І ти приїжджай. Ідь просто до мене, як додому. Ось адреса. Тепер про малюнки. Портрети я сфотографував, оцю акварель теж. А цей альбом я хотів би взяти з собою. Оригінали тобі повернуться.

Євтихій знизав плечима.

— Навіщо там повертати? Це я так, дурачився. Бери й не думай, якщо подобається.

— Якщо це дурачество, то я тоді не знаю, що таке мистецтво. Це така штука... ну, та побачиш сам! А з цього пиши велику картину, чуєш? І щоб було точно так.

— Добре. Слухаюсь, — сміявся Євтихій. — Як тільки почнуть коритись фарби, так і напишу картину. Та й Наталка підганяє.

Віктор застібнув пояс шкіряного пальта, насунув на вуха шлем і поправив на плечах ремінь од футляра лейки.

— Ну, хай живе! Буду запрягати свого коня, — хоч би ключика не загубити. Ні, е. Так запам'ятай адресу, щоб не затеряв.

— Не забуду, — одказав Євтихій. — А питати тебе по псевдоніму чи справжнім прізвиськом?

— Кирило Іваненко. Я вже й сам забув, що мене колись Віктором Кірівановським звали. Ну, пішли.

— Ходім. А ти ж не заблудиш, шлях у містечко знаєш? Може, і мені з тобою поїхати?

— Знайду. А ти, якщо хочеш, — їдь. Є діло в містечку?

— Та воно знайшлося б, — зашарівся Євтихій, — але нехай іншим разом.

— То як хочеш. А до мене в місто неодмінно приїзди. І про учобу, що ми говорили, добре па-

м'ятай. Сергій теж на цьому настоює, казав, що колгосп допоможе.

Вийшли надвір, і письменник почав прощатися з добровичанами. Сергій упаковував у машині під сидінням патефон і пластинки.

— Пробачте, товариші, що так мало у вас побув. Іншим разом надовше приїду. А сьогодні вже трое сіл одвідав, вирішив подивитися на місця, де колись працював батько...

— Тільки приїздить неодмінно!

— Та щоб на цілий місяць!

— І книжок своїх привозьте!

— Ні, книжок колгосп купить!

— Які хитрі, чоловік пише, то хочете, щоб він сам ще й привозив?

Під гул приязних голосів письменник сів у машину і, повернувши ключа, натиснув на педаль. Машина враз кліпнула ясними очима і прослала на шпориші дві сліпучі стежки.

— До побачення! — помахав Іваненко шлемом. — Євтихю, так ти гляди мені.

Він хотів уже рушати, але од воріт залунав тонкий старечий голос:

— Ой, подождіть же, ой, не їдьте. Почекайте, я вас прошу!

Коли письменник приглушив машину, з нічної пітьми, весь білий як привид, з листом у руках виступив дід Лаврентій.

— Ху! — стомлено зітхнув він і опустився коло машини просто на землю. — Думав, не застану. Євтихю, де ти? На, дай товаришеві листа, може, хоч він прочитає. Уже й у школі був, так ніхто не втне.

— Що ж то за лист такий, дідусю? — нагнувся до нього Іваненко з машини. — Якщо ніхто не розбере, то, може, і я не прочитаю!

— Прочитаєш, синку, прочитаєш. А хто ж тоді розбере його, коли такий чоловік та не втне?

Євтихій узяв з дідових рук листа і подав Вікторові.

— Це з Америки. І по-їхньому написано.

Він включив лампочку коло спідометра і почав розглядати листа. Зацікавлені колгоспники — чоловіки, діти і жінки — стовпилися навколс машини, чекаючи розкриття дідової таємниці. І тільки сам дід Лаврентій сидів на траві, стомлений і ніби уже зовсім байдужий до того, розберуть листа чи ні, однаково видно, що син помер, раз чужі люди та ще й чужою мовою за нього пишуть.

— Ну, таку мову я ще розбираю, — засміявся Іваненко і почав читати листа вголос. Зачувши, од кого лист і збагнувши зрозумілі тепер слова, дід Лаврентій одразу піднявся з землі і, розштовхавши натовп, продерся до машини ближче.

— Ну, от, от, бачите, — захоплено сказав дід, коли Іваненко дочитав листа. — А то, грамоті! Я ж

так і знав, що цей чоловік розбере. Кому тоді й розібрати, як не йому? А Федь, виходить, не вмер. Ну, й слава всевишньому, — широко перехрестився дід. — Хоч і в тюрмі, зате живий. Ото зрадіє Харитина!

Мертву тишу під час читання листа тепер заступив жвавий гомін. Слухачі почали докладно обговорювати прохання з Америки. Ну да, це ж усього миру стосується, раз наш такий чоловік, хоч і за окіяном, потрапив у скруту, то треба ж йому допомогти! Але подумать тільки, — от тобі й Америка — золоте дно! У нас би за тую пшеницю держава на руках його носила б, а там сміття, ну, чисте сміття, раз чоловік висипав за містом. І ти глянь, пшениця ніщо, а коні міської управи з голоду дохнуть?!

Вражені листом колгоспники ніби на мить відкрили таємничу завісу і зазирали в чуже, невідоме життя, в життя справжнє, без прикрас і романтичного туману, що часто оповиває далекі од нас краї. Вони побачили шматочок живої Америки, з живими, знайомими людьми. Адже Федора добре пам'ятала половина присутніх. І це ще більше підкреслювало безглуздість системи, в якій б'ється людина, мов риба об лід, і доходить до безумного розпаду, як і той хоча б Федір.

— Ну, а що ти справді зробиш, коли хліб там нічого не вартий?

— А я не вірив, коли вичитав у газеті, що пшеницю американці зсипали просто в море.

— І пшеницю, і кофе.

— Чого ж її везти додому, коли вона гірше половини? Тільки коней морить?

— Я так думаю, що треба нам усім написати Федорові листа. Як тільки з кутузки вийде, так нехай і приїздить з усією сім'єю. Місця у нас в колгоспі вистачить, і роботи досить, хоч пшениця на землі тут даром і не валяється. Га, як ви думаете?

— Правильно.

— А чого ж, написати йому...

— Нехай приїздить.

— А в листі описати докладно, як ми живемо, щоб знали, которі переселялися, яке ми дома життя зробили!

— На правлінні колгоспу зачитаємо листа, а тоді й вирішимо, — сказав Сергій. — Як ти думаєш, Вікторе?

— Правильно, — кивнув той головою і ще швидше зашпів пером.

Під захватні вигуки він щось ретельно занотовував у записну книжечку. Ну да, це ж так цікаво. Два світи, дві системи, батько й син.

Він на хвилину одірвався од писання і ще раз перечитав листа. Написано його було ламаною українською мовою, але латинськими літерами, через те і не розібрав його ніхто з колгоспників, а вчителі, мабуть, не додивилися, подумали, що справді англій-

ська мова. Писав син Федора, дідів Лаврентіїв онук — Майкл Макуха. Народився він за океаном; видно, вчився в американській школі і хоч з батькової говірки українську мову трохи й знав, а писати не навчився, де там, коли й сам Федір по складах шкрябає!

Смішною мовою, з кумедними закінченнями слів, Майкл Макуха сповіщав дорогого діда Лаврентія про велику біду своєї сім'ї. Справа в тому, що його батька, батька багатьох синів і дочок, ось уже днів п'ять як забрано до міської тюрми і що сидіти йому там іще цілих вісімдесят п'ять днів, а що буде, як повернеться — невідомо, бо спродують їхню ферму з молотка вже третій день, збіглися всі строки сплат, а платити нікому й нічим.

„Треба вам знати, — писав онук дідові, — що все наше господарство, як і в більшості фермерів, тримається на кредиті... Не знаємо, як там у вас, а в нас уся Америка живе в розстрочку. Мащини, худобу, ліс на хату, землю ми придбали не за готівку, а під векселі, хоч і довготермінові, але їх накопичилося стільки, що кожного місяця треба чималу суму грошей, інакше наша молотарка буде не нашою, наш кінь — не наш і навіть наша хата ще кілька років не буде нашою, — за десять літ ніяк за неї не сплатимось.

Закон у нас правильний, як кажуть у школі, але для дому він дуже суворий. Нехай буде заплачено

ва хату дев'яносто дев'ять внесків, а на сотому зробиш прострочку — і хату заберуть у двадцять чотири години.

Для нас уже ці страшні години почалися, — наївно скаржився дідові онук. — Доки не було клятої кризи, тато сяк-так викручувалися, — не було великого врожаю, пшениця стояла в ціні, і хоч ми жили впроголодь, зате на виплати гроші мали. Давалося це в трудом, тато сильно постаріли і полисіли, на голові у них тепер стільки волосся, як на моєму коліні. Але сталося це трохи пізніше, коли великий урожай зовсім знезцінив пшеницю, і фермери залишилися на міліні в міцному павутинні векселів. А що у бідного фермера, крім пшениці і несплаченого реманенту? Голодні діти і більше нічого...

Невідомо було, скільки років дідовому кореспондентові, проте було явно видно, що він починав старувати і говорити під дорослого. І ця невідома луна трагічних розмов дорослих фермерів найбільше доходила до сердець колгоспників. Письменник читав листа, вирівнюючи ламані слова, і відчував, як стискуються груди і кулаки слухачів у великій напрузі: колгоспники психологічно примірялися до бою з тією гадською системою, що так обплутує людину, об'їдає їй волосся, ссе мозок, бо тільки зовсім засмиканий і загнаний вексями чоловік може так діяти, як отой добровицький американець Федір Макуха.

„Одного разу їхали ми з батьком до міста, —

писав далі онук, — везли повний ящик найкращої пшениці: хоч би небагато грошей вторгувати і однести в банк, а коли залишиться якась сума, то й чобіт купити, бо в чому зимою до школи бігатимете? Тато був розчулений і тихий, тривожні сподівання обсіли йому лису голову, він, видно, знав, що ціни на пшеницю вже немає, і сподівався тільки на якесь щастя. А по чому я примітив його сумніви, то скажу. Коли ми вже підїздили до міста, до нашого воза пристали голодні коні муніципальної ради, що падали на толоці. Тато набрали двоє відер пшениці і висипали шкапам просто на шлях. — Хай їдять, хіба мені жаль! — З того й почалися наші пригоди. На базарі зерна ніхто не купив, ще й посміялися купці: пропонували високі ціни, а тоді показували газетку з фото, де корабель „Вашингтон“ сипав пшеницю у море.

Розлютований тато пішов у банк просити одстрочку, а коли там з ним не скотіли говорити, повернувся на базар, і ми поїхали до банку знову з повним возом зерна. І працювали ж ми того дня! Коло самісінького банку тато витягнув чіп з коробки воза і зерно швидко висипалося на землю.

— Оце вам внесок, — якось чудно сказав тато і тільки сів на воза, щоб їхати геть, як прибігли до нас аж два поліцаї з гумовими палицями і наказали негайно прибрати тротуар. Отоді й почалася робота. Довелося збирати до зернини. У батька коло

рота виступила рожева слина, і я страшенно боявся, що він ось-ось стукне поліцаєм по голові важким відром з пшеницею і заголосить як по мертвому. Але він витримав, і, зібравши все зерно, ми поїхали додому без грошей і без чобіт, з клятою пшеницею, — вона переслідувала нас як червона свитка з руської казки, що мені розповідала матуся. Вже за містом ми її спекалися. Тато знову одкрив чопа і, коли зерно витекло, плюнув на неї тричі слиною, червоною як кров. Але і з цього вийшло нещастя, бо днів за три прийшла з суду оповістка: муніципальна рада позивала тата за голодних коней, що подохли, об'ївшись тричі проклятого і обпльованого зерна.

Ото й сів тато в тюрму, наговоривши на суді такого, що й у газетах писали. Може, через те й дали йому аж три місяці, і сидить він там тепер спокійно, а ми трусимось, що ось-ось з хати виженуть, і куди ми тоді підемо — невідомо...

Наприкінці листа Майкл Макуха несміливо й делікатно натякав, — тато про це не казали нічого, то я сам, — чи не можна б якось до вас у СРСРську землю приїхати, говорять тут про неї багато хорошого, та не розберемо, чи правда, щось ви не дуже нам про це пишете, а може вас і на світі вже нема...

Кирило Іваненко дочитав листа, зробив ще якісь помітки в книжечці і звернувся до Сергія:

— На, візьми листа, його варто на бригадах зачитати, хай усе село знає про американський рай.

— Так і я думав, — одказав голова колгоспу, ховаючи листа. — То що ж, діду Лаврентію, приймете блудного сина?

— Я? — ніби аж вжахнувся білий дідусь. — Федю прийняти додому? Онуки... Харитина...

Не в силі щось сказати од почуттів великої батьківської радості і горя, що обсіли старе серце, він захлинувся, гикнув і враз вибухнув гіркими слізьми.

— Не плачте, діду, — сказав письменник, переводячи підойми. — А хоч плачте, — махнув він вільною рукою, згадавши, що після пережитого дідові таки найкраще виплакати досхочу, як малому, бо ж сказано, що старе...

— Ну, до побачення, друзі. Євтихію, пам'ятай нашу розмову. Тітко Оксано, де ви там ховаєтесь? Родіть хорошого, хорошого сина.

По цьому письменник кувікнув сиреною, щоб злякати малих добровичан перед фарами, і, круто повернувши машину, рівно повів у ворота.

Збуджені незвичайним гостем і чудною новиною, колгоспники шумно вітали його прощальними вигуками і побажаннями щасливої путі. Густим ватопом вийшли вони виражати аж за ворота і тільки тоді, коли вже зовсім погасли в нічній пільмі два рухливі вогники, почали розходитися по домівках колгоспники, несучи в собі глибокі мислі, солодкі марення

і високу радість того, що живуть вони не в щасливій Америці.

Вже другого дня Євтихій сховався у школу і домовився з Неонілою Никонівною про те, що за невеличку плату вона підготує йому з загально-освітніх дисциплін. І несучи додому підручники, він почував себе найщасливішою людиною в світі, так, ніби вже почерпнув мудрості не тільки з цих ось книг, а з найцікавіших фоліантів людського ума. Колгоспний лісник твердо вирішив за всяку ціну домогтися того, щоб і мозок, і вір, і рука діяли в повній гармонії, — тоді вже він зуміє передати в точних фарбах яскраву красу, що вирує в голові, шумує і п'янить, як міцне виноградне вино. Пахучим пагінком крихкого квітневого дерева стигнув свіжий талант молодого колгоспника.

РОЗДІЛ ХІV

По дорозі додому зайшов до килимарні. Хату, де вона тепер містилася, Євтихій добре знав, недарма двоє ліг од паски до покрови наймитував у колишнього її власника Івана Грозного. Міцний куркуль був, кріпко тримався крізь усі громи й блискавиці революції і до свого логічного кінця 1929 року прийшов

дебелий і непорушний, як дуб. Нову хату під оцинкованим залізом збудував він тільки в 1922 році, в найстрашнішу весну лютого голоду. Більша половина голодного села працювала на будівлі великої хати; за чечевичну юшку двічі на день до Івана Захаровича сходилися всі, хто хоч трохи міг працювати. Опухлими ногами люди мішали суміш глини з вапном; воно роз'їдало страшні водянки, і другого дня робітників меншало наполовину, бо місильники неспроможні були долізити на будівлю і в страшних муках лежали під своїми хатами, щедро осяяними сліпучим сонцем животворящої весни. Не мало возів глини привіз на цей будинок і Євтихій, саме бо того літа служив він у Івана Захаровича, викликаючи безумну заздрість численних претендентів на чечевичну юшку. Жив тоді Іван Захарович у старій хаті, приплюсклій серед густих зарослів троянд, малини, чорної смородини і бузку. В ту хату не мав доступу юний пастух, далі сіней заходити було суворо заборонено. Спав він у геплому хліві разом з дорослою наймичкою, яка хоч і мала доступ до хати, але тільки тоді, коли в ній була сама хазяйка чи хтось із красивих, рожевощоких хазяйських дітей. З хати смачно пахло гарячим хлібом, часником і олією, і ці запахи безудержно вабили до себе голодного Євтихія, як тонку голку найсильніший магніт.

Він ще й зараз яскраво пам'ятає ці нестерпно

манливі, неймовірно смачні запахи; од них на язык спливала рясна слина, доводилося спрагло ковтати, і це, либонь, ще більше загострювало апетит, і ще сильніше привертала до себе духовита хата з повними полицями смачного харчу.

Та весна робила своє, росли щавлі, козельки, шовковиці, а там і картопля,— голодні животи наповнялися рослинною їжею, спухлі ноги і руки одходили і невідомо куди спливала спід шкіри вода. Безумні очі ясніли й квітчалися думкою, село вичувало немов од страшної хвороби. Довелося змінити Івану Захаровичу свою стереотипну юшку на смачний борщ і куліші, а там і за роботу платити настав час, бо робітників на будівлі не вистачало, ожиле село взялося за свої городи і вузькі степові смужки, зовсім нехтуючи куркульську великодушність. Іван Захарович спочатку був не на жарт розгнівався, ображений такою невдячністю: „Я для них добро роблю, як цар Іоан Грозний, можна сказати, тільки що той у часи голоду церкви будував, а я хату, проте і масштаби не ті: там ціла держава, а тут якесь паршиве село“. Та він швидко втішився, надто що чорнову роботу зроблено, стіни зведено і піднято дах, а решту за гроші можна зробити дешево, а то й за позаторішню муку.

І ще на кінець літа приїхав Іван Захарович — з новим прізвищем Іоан Грозний — у нову високу хату.

— Отут можна й умерти,— задоволено сказав він, переступаючи поріг з великим образом троеручиці в руках, на чолі своєї сім'ї, що чималеньким хвостом тягнулася перед ганком.

І ці слова його стали пророчими; Євтихій згадав їх, коли Іоан Грозний упав на його очах мертвий такий у цій хаті, вигорьованій голодним селом. Але це було пізніше, і не та була то смерть, про яку мріяв розчулений куркуль, переходячи новий поріг.

Прізвище Грозний швидко пішло по селу, бо Іван Захарович свою скаргу про невдячність у зв'язку з хатою згадував щоразу, як тільки вживав більше чвертки. А через те, що це було не так рідко, то й прізвище нове приставало чимдалі дужче, і вже до зими інакше як Грозним ніхто на селі і у волості його не звав.

Проте на це прізвище Іван Захарович не ображався, воно лестило його самолюбству,— з царем не кожного порівнюють! І діставши підручник, він по Іловайському почав стилізуватися під Іоана. Та це було і не важко, варто тільки виростити бороду і завести товстий ціпок з гострим залізним наконечником, а зростом він якраз вийшов і люті в його погляді не менше, а може ще й більше, як у гнівного царя...

Може, саме через те стилізування під давнього царя, надто через довгу палицю, і спіткав Івана За-

харовича непередбачуваний смертний кінець, хоч і в задалегідь указаній хаті...

З років дитинства Євтихій ішов у цей будинок утретє. Перший раз він тут був пастухом, вдруге щойно демобілізованим червоноармійцем і втретє іде зараз колгоспним лісником, але в справі зовсім не лісовій. Думка про те, чого він сюди йде, хвильно стрепенула серце; воно забилося частіше, знайоме почуття неясної тривоги опанувало мозок, так, ніби йшов Євтихій не до своєї давно знаної односелиці Наталки Цаподой, а на високий суд.

Тремтливими руками — аж чудно! — він одкрив фіранчасті двері і увійшов у хату. Колишнє житло невдахи царелюбця безслідно щезло в цієї великої кімнати, тільки надвірній вигляд дому нагадував про його колишнє існування. Всередині будинок тепер складався з одного приміщення — всі стіни і перегородки було геть чисто викидано і навіть знаку від них не залишилося жодного. Важко тепер одгадати, де саме стояв Євтихій з головою сільради, а де впав мертвий куркуль.

Білі стіни майстерні було прикрашено строкатими килимами і мальованими зразками. Коло вікон стояли високі верстати з сірими нитками готового начиння і барвистими шматками початої роботи. Перед ними по дві коло кожного на низеньких стільчиках сиділи знайомі жінки і спритно орудували пальцями, пристукуючи химерними щітками кольорову шерсть.

Вони весело тріщали довгим зуб'ям, приганяючи нитку так, як їй належить сидіти в мальовничому узорі, і було в цьому тріскотінні щось легкокриле, летюче... Спочатку виникла у Євтихія зорова асоціація і тільки тоді він збагнув, що це скрекіт сорок нагадують йому щітки, — цю схожість ще більше підкреслювало птиче клювання немудрого інструменту в рівне плетиво начиння.

— Євтихій! Здоров, — підвелася од крайнього верстату Наталка. — Заходь, заходь, давно пора. Скільки ми тут працюємо, і хоч би для інтересу зайшов. Ач, яка фабрика!

Ясносірі очі немолодої вже ткалі блискали щирим захватом і радістю. Євтихій знав, що це її стараннями організовано артілі, і чим далі оглядав майстерню, тим більшою повагою проймався до малописьменної жінки, яка налагодила такий ладний труд.

Ткалі вітали Євтихія веселими вигуками й жартами. Вони знали про замовлення і нетерпляче чекали ескізу, — адже виготовити килим на виставку справа не тільки Наталчина; якщо він справді вийде хороший, то буде гордістю всієї артілі, всього села, цілого району, що здавна славиться ткацькими роботами.

— Ну, показуй, — нетерпілося Наталці. — Приніс?

— Приніс, — одказав Євтихій ніяковіючи. — Але почекай, дай я спочатку огляну майстерню.

— То давай я дивитимусь, а ти оглядай. Добре?
Все ще зніяковілий, як учень перед строгим учителем, Євтихій віддав ескіз і одійшов до верстатів. Побачивши, що Наталка розглядає малюнок, ткалі припинили роботу й кинулися до бригадирки.

— Покажи, що він там намазав?

— Дівку якусь, чи що?

— Щось дуже на Оксану схожа.

— Ану пустіть ближче.

Розглядаючи начиння і малюнок узору, виведений під нитками жирним олівцем, Євтихій вразливо слухав репліки ткаль. В них він тонко відчував і недовір'я до себе, і легку іронію, і тепле підбадьорювання, — мовляв, не лякайся, буває з усіма, що не виходить, та й не художник ти справді, а простий лісник!

І оце підбадьорювання найбільше не сподобалося Євтихієві. Ніби я справді якесь сопливе хлопчисько. — І гірке розчарування охопило його на мить. „Навіщо тільки я й зв'язувався з цими сороками, хай їм абищо!“

Щоб не чути більше образливих реплік, він одійшов у найдавший куток майстерні і почав розглядати готові килими. Вивчаючи їхні узори, він помітив особливу тональність фарб. Спершу ніби надто строкаті, при дальшому огляданні вони приємно тишили око. Очевидно, тут зважається і на блиск ворси, і на світло, і ще на щось невловиме,

мабуть, на якусь свою ткацьку особливість. Саме їх не враховував у своєму ескізі Євтихій, — це тепер цілком очевидно, таки даремно він не послухався Наталки, треба було зарані подивитися стандарти. А тепер, звісно, їм ескіз не сподобається, це хоч би й кому... ну, і біс із ним, намаляю картину, та й усе, треба тільки повернути їм гроші за фарби і полотно.

Євтихієві сумніви припинив Наталчин оклик:

— Де ти там заховався? Ану, йди сюди, Євтихію, — гукнула бригадирка од столу, і вже по її голосу він відчув, що ескіз сподобався.

Ткалі тепер дивилися на нього захопленими поглядами, розглядаючи як незнайомого, ніби зустрілися з ним уперше в житті. Ласкаво, удавано грубиби словами, вони старалися по-сільському інтимно й тепло висловити свій захват перед несподівано яскравим малюнком.

— Де воно в тобі й узялося!

— От, чорт, прямо око вбирає!

— Весна це, чи що?

— От тільки що жінка вагітна, хто зна...

Репліки сипалися як рясний дощ; Євтихій слухав їх і відчував саме ту чисту захватну радість, що опанувала його пам'ятної весняної ночі, коли на спраглу землю випав крупний дожджаний дощ.

— Дуже добре, — сказала Наталка після мовчазного вдивляння в ескіз. — Ніколи не чекала, скажу

по щирості. А от про жінку, справді, я не знаю. Може, хай буде молода дівка, щоб без живота? Хоча... — видно якась нерішуча думка стигла в її свідомості. Євтихій жадібно дивився їй просто у вічі з таким виглядом, ніби од цього „хоча“ залежало щось надзвичайно важливе.

„Чи зрозуміє сама?—вертілася думка.—Якщо не дійде до неї, то й інші подумують, що це тільки через Оксану...“

Та Наталка зрозуміла.

— Правильно, — спохопилась вона. — Ну да ж, так краще. Це вроді все народжується? От от. А я думаю, навіщо він?

Любовно дивлячись на Євтихія сірими очима, вона вже бачила килим на стіні цілком готовий, одпресований, і сходила тихою творчою радістю.

— Тільки про кольори, — нарешті перейшла вона до діла після щирих вихвалень про те, як чудесно вона витче картину. — Тут не все гаразд. Яюсь вони в тебе дуже обриваються: тут зелене, тут жовте... Треба поступово щоб...

З невмілих Наталчиних слів Євтихій зрозумів те, що йому самому прийшло в голову при розгляді готових килимів.

— Розумію, — сказав він. — Я знаю, про що ти кажеш. І на полотні як писатиму — виправлю.

— От і добре. Знову ж про очі. Май на увазі, що це важко так виткати...

— Ну, над очима це вже доведеться попопріти, — посміхнувся Євтихій. — Очі в людини головне. По них упізнається, добра людина чи зла, хмурна чи весела. Моя жінка людина добра й радісна, од того, що вона матір. Оде треба і виткати.

Поговоривши з ткалями в такому дусі, розповівши про свої задуми, Євтихій почав прощатися.

— А де тут була спальня Грозного? — спитав він уже з порога. — Здається, як увійти, то праворуч.

— Ось тут, де мій верстат стоїть, — показувала Наталка. — Бачиш, ось долівка сходиться. Була стіна...

Євтихій ще раз повернувся, оглянув долівку і під здивованими поглядами ткаль вийшов у сіни.

— Що це ти дивився? — запитала Наталка, виходячи його виражати.

Євтихій посміхнувся.

— То я своє. В гостях колись у Грозного був.

— А-а, — пригадала й Наталка. — То сліду шукав, чи що? Дивак, тут скільки милося...

Та хоч на долівці сліду й не лишилося, проте в Євтихіїв свідомості він вирізьбився, мабуть, навіки. Цілу дорогу йому з голови не виходив Грозний і химерний збіг, що поставив Наталчин верстат саме на тому місці, де на нього зазіхала смерть. І хто знає, може саме на цьому місці витчеться тепер найпрекрасніша сторінка його життя?

В тисяча дев'ятсот двадцять дев'ятому році Євтихій повернувся з Червоної армії. Це був рік жорстокої класової боротьби, коли колгоспники грудьми стали проти озвірілих куркульських недобитків, знищуючи їхній поганий клас. Демобілізований червоноармієць міцно включився в цю роботу, дні й ночі проводячи разом із сільським активом. І якось так випало, що Євтихієві з головою сільради треба було йти до Івана Захаровича Грозного; може, він сам і напросився на ці одвідини, а може і послали його, знаючи, що колишній наймит добре вивчив куркульське логово, — тільки з цих одвідин мало не вийшло страшної біди. Після бурхливих перемов з головою сільради і молодим понятим, що пригадав своє поневір'яння, Іван Захарович, як справжній Іоан Грозний, схопив свою довгу палицю і з безумною силою кинув гостряком уперед в груди колишнього наймита. Євтихій присів, і страшний ціпок моторошно продзиччав коло його вуха, глибоко вгрузнувши в стіну. Невідомо, що був задумав куркуль і якою мала бути його помста переможному класові, але, вихопившись проти нестерпно огидної наймита, він тепер мусів іти на одверту. Не поціливши ціпком, Іван Захарович просунув руку під подушку і дістав великий блискучий пістоль. Та його попередив голова сільради. Сухим пострілом з жіночого браунінга він припинив божевільну лють озвірілого ворога. Іван Захарович важко гряк-

нувся об дерев'яну долівку, безсило випаливши із важкого сміт-віссона у розчинені двері, білий світ. Це був останній звук, що його чув dobroвицький Грозний.

РОЗДІЛ XV

До Неоніли Никонівни Євтихій ходив тричі на тиждень. Вчення давалося туго, здобути в чотирьох з половиною групах сільської школи знання давно вивітрилися в голови, а коли щось затрималося, то його треба було переглядати заново, бо випадкові вчителі у вирі громадянської війни не дуже дбали за точність наук і формул. Тільки з суспільних предметів було йому легше: Червона армія добре підкувала вдумливого парубка, орієнтувавши в питаннях класової боротьби і політики, та в природознавстві придалися його спостереження в лісі. Суцільна біда була з математикою; найелементарніші арифметичні правила випарилися з голови, залишивши тільки практичний навик рахувати. Довелося починати з простих і составних іменованих, а тільки потім переходили до таємничого дроблення. До уроків треба було добре готуватись дома, бо хоч як ясно розповідала Неоніла Никонівна, а мозок опановував предмети з чималою натугою, не так, як у дитинстві, коли варто було послухати викладача, і все, що він говорив, у стрункій системі

відкарбовувалося в голові, ніби занотоване на невидимих сторінках.

Вчення, робота в лісі і малювання так ущільнили малий осінній день і вечори, що для господарства Євтихій не міг викроїти жодної хвилини. Воно знову лягло на Оксанині плечі, як і в страшні дні після Юркової смерті. Жінка безропотно несла тягар господарювання, ще знаходила час і позувати, але ходила мовчазна й тривожна, — гризли її якісь дошкульні побоювання і сумніви, декілька разів вона хотіла завести про них розмову з дружиною, але захоплений малюванням чи заклопотаний вченням, чоловік не йшов їй назустріч, не вникав у болючі для неї думки, легковажно одмахувався, і Оксана знову залишалася на самоті з своєю чорною тугою, загостреною хворобливим станом.

Дні спливали швидко, як жовтий лист на рясному дереві, догоряла осінь в бузкових туманах і сильних вітрах, ранками били кріпкі морози, залишаючи чимдалі щедріше срібло колючого інею, в ясну годину передзимних приморозків феєрично горіли племенисті заграви сходу і згасання кривавого сонця; холодні ночі квітчалися крупними зорями, і неймовірно ясне коло місяця стелило на землю містичне зеленаве світло. Швидко згасали терпкі пахощі сухих трав і квітів, припорошені інеєм приморозків, сіверкі вітри натомість доносили дні-

пряньські запахи свіжої риби і червоної лози, і тільки полудневе сонце ясного дня відживляло тонкий аромат польового зілля, лугової трави. Ліс стояв похмурий і грізний у своєму величому завмиранні; графічні дерева спліталися рукамитим віттям, готові до спільного бою з негодою; скісне проміння осіннього сонця грало на яскравих наростах зеленого моху кори і рухливим золотом вибухало на шелестливому листі жовтих дубів.

Никла в останніх подихах згасання пізня осінь, заходила молода зима; але заклопотаний Євтихій її не помічав. З надмірної щоденної напруги він схуд, заросле чорною щетиною лице загострилося, очі його знову зайнялися гарячковим вогнем, як у ті пам'ятні дні, що про них Оксана боїться згадувати.

— Хоч би ти трохи відпочив, — не раз казала вона чоловікові, переборюючи свою жіночу образу за неухважність до неї і до господарства. — На кого ти схожий став, глянути страшно!

Євтихій одривався од картини, дивився на дружину невидючими очима і, так-сяк збагнувши, про що йде мова, говорив якісь бадьобі слова, — почекай, мовляв, скоро повільнішає.

І тільки одного разу, коли на полотні вже певніше почали виглядати контури задуманого, Євтихій одірвавсь од роботи, широко потягнувся і, міцно обійнявши дружину, прошепотів на вухо:

— Хочу синові подарунок зробити. Розумієш?
Оксана зрозуміла. Вона вдячно глянула на мужа великими очима і міцно притиснула голову до його грудей.

Враз зробилося затишно і спокійно, приемле млосьь заповонила груди, затамувала неясну тривогу і сумніви, що обсадали садинок жінку.

„Таки хоросий він у мене. Тільки чудний!“

Оксана глянула Євтихіїві в очі і спіймала себе на тому, що порівнює його з іншими знайомими чоловіками. Чи не краще було б, якби і він був такий, як усі сільські, працював у колгоспі, дбав про господарство і сім'ю без цих кумедних пристрастей до малювання і наук?

Вона не знайшла відповіді на це запитання і одігнала коварну думку геть, проте солодка хвилина була зіпсута, в неї знову вплелася знайома тривога і терпка туга, ніби од'їздить кудись од неї Євтихій, все далі й далі, і може швидко прийде той час, що зовсім зникне з її очей?

А Євтихій тихо гладив її ясну кучеряву голову, не помічаючи сліз, замріяно дивився у фіалкові квадрати вікон і говорив, говорив про свої захватні задуми й плани, про яскраві неповторні картини, які він напише, що б там не було.

І тільки тоді, коли Оксана, розтривожена рідкою ніжністю мужа і незбагненними путями дальшого життя, вибухла нестримним риданням, Євтихій уві-

рвав довгу стрічку марень, враз помітивши, що за вікном густо падає перший сніг.

— Що з тобою, Оксано? Ну й чого ти?.. От їй-богу...—в несподіванки він не знав, що говорити.— Сядь на полу, я подам води.

Але жінка од води відмовилась. Вона сіла на лаву і, ковтаючи давлучі сльози, розпачливо прошепотіла:

— Чуєш, Євтихію, страшно жити мені з тобою. За себе й за дитя боязно. Спати не можу, сні жахні маряться, серце захлинається, прокидаюся вся мокра, як з пратви. Що я з ним, малесеньким, робитиму? І як проживу без тебе, адже я не можу, не можу...
Євтихій очманіло, дивився на дружину і ніяк не міг збагнути того, що з нею коїться.

— Чого це ти мене хорониш?—Йому навіть неприємно стало від того, що Оксана повірила в свої дурні сні і живим оплакує чоловіка.— Мене ще довбнею не доб'єш...

Але Оксана мучилася не зі сну. Її терзали сумніви, дошкульніші найжахніших марень ночі.

— Покинеш ти мене, Євтихію. Чує моє серце, що покинеш. Он який ти славний тепер став. У газетах про тебе печатають. Секретар райпарткому на дім їздить про картину справлятися. Куди ж мені, дурній та неотесаній? А ще коли ти вивчишся, що я буду проти тебе? Ні, не рівня я, сама бачу. Тобі б таки на, Лідді Копитковій

оженитися, вона городська, вчителька, і інтерес у вас один. А я що? Сільська баба!

Жінка шепотіла пекучі слова великого горя, і чим більше думала, тим яскравіше відчувала безвихідність свого стану. Ну да, єдине, що тепер їй залишається, це кинути Євтихія, не стояти йому поперек дороги, хай іде своїм шляхом, таємничим і незбагненим, — не пройти ним обом, шлях слизький, а вона не підкована. Але як же тоді дитина?

І ще гіркіший розпач заповняв збаламучену голову, ідучим туманом випарював здоровий глузд. Оксана схопила себе за коси і заридала в раптовій нестямі страшним голосом, без сліз, так, як не ридала й по мертвому синові.

Переляканий Євтихій бризнув на неї холодною водою і, поклавши на полу, бігав по хаті, не знаючи, що робити: чи бігти по жінок, чи за лікарем їхати, чи чекати — може, сама стихить? Що це в неї за приступ такий, аж чудно, ніколи цього не було, і слова кумедні, як у причинної; то ж певно весь час про це думала, по дурному нагнітала серце, от воно й не витримало, а як же це дитині?

— Цять, дуренька, — присів Євтихій коло дружини. — Що ти вигадуєш казнащо! Ніколи в світі я тебе не покину, та й не поїду нікуди, нехай тобі не здається. Це, мабуть, тітка Ганна настропала. Щоб бути художником — не обов'язково треба в місті жити, навпаки, серед природи йому найліпше.

Хіба може бути краще де, як у нашій Добровиді? А коли й поїду, може, вчитися на рік чи на два, то й тебе з собою заберу, і сина чи дочку. Люблю ж я тебе, як самого себе, усю люблю, таку, як є, і нікого мені більше не треба. І живіт твій люблю, гарячий він, живіт, дорогим життям стигне. Хороша моя, єдина, ласкава й чудна!..

Жаркі слова великої любові, безладні й наївні своєю жагучою щирістю, одразу дійшли до жіночого серця, і воно почало битися вільніше, розсотувався нестерпно давлучий клубок, що підкотив був під нього і стис груди; Оксана поволі одходила, важко схлипуючи, як наплакана дитина.

— І як ти могла таке подумати? — обурювався Євтихій трохи згодом. — Шість літ живемо і ти не встигла мене взнати? Я от знаю тебе всю, знаю, які в тебе жилки на п'ятках, як вони тіпаються, все, що ти думаєш, знаю без слів. І тільки оце за роботою прогледів твою чорну нудьгу. А ти не відчувала моєї любові? Чи так далеко ми одійшли одно від одного за ці короткі місяці малювання? Так от знай, Оксано, ніколи, ніколи в світі, що б там не було і чим би я не був, я тебе не покину! Дорожчої людини за тебе я не маю і не матиму, клянуся я тобі в цьому пам'яттю нашого сина. Чуєш?

У Євтихієвому голосі, трохи сентиментально-урочистому, бриніла глибока щирість і тверда віра в свої слова.

— І щоб ти назавжди викинула подібні думки із своєї кучерявої голови,— поцідував він притихлу в солодкій млості дружину у гарячий лоб.— Назавжди. Пора про дитину думати, а ти весь час з'єретована, як норовистий кінь. Не можна так, люба, чуєш?

— Чую,— тихо сказала Оксана.— Ніколи більше не буду. Прости. Але я так намучилась...

На дворі люто забрехав Важко. Хтось цокнув жвіркою. Євтихій одірвався од дружини і припав до вікна. Але годі було розібрати, хто йде,— пухкий сніг, як суцільна вата, сипав на мерзлу землю, застилав вікна сніжною завісою.

— Ти лежи, а я вийду у снін. Дуже вже ти заплакана, аж незручно...

За кілька хвилин він повернувся з великим конвертом.

— Листоноша прийшов. І знаєш що приніс?

Євтихій весь яснівся од великої радості, як на сонці морозяний сніг.

— Ану, вгадай, що він нам сьогодні приніс? Нізачо в світі не одгадаєш. Та й мене посік би всього на шматочки, однаково не одгадав би.

— Що ж там таке?— підвелася зацікавлена дружина, витираючи вогкі вії.— Знову в газеті щось?

— Ні, кажу ж, не вгадаєш... Це все Віктор. Ось бачиш оцю бумажку?— показав він довгий друкований папірець.— Оце тільки я його підпишу, так через тиждень і одержу... знаєш скільки?

— Грошей, чи чого?— не розуміла Оксана.

— Грошей. А скільки саме— угадай.

— Я ж не знаю, за віщо.

— Пам'ятаєш малюнки, оті, що з хмар? Ну, що ото кумедні коні, риби, гори, кораблі? Я їх для дитини малював, а Віктор забрав, і от пропонують гроші...

— Скільки ж вони за них дають?— не вірила Оксана, що за таке можна платити гроші.— Хоч рублів з двадцять?

— Ну, знаєш,— з робленою образою в голосі одказав Євтихій,— дешево ти цїниш свого чоловіка. Ось слухай, що пишуть:

«До товариша Євтихія Шукайводи.

Село Добровиця.

Шановний товаришу! Художня рада енської керамічної фабрики розглянула ваші ескізи, одержані через товариша Іваненка, і прийняла їх до реалізації на посуді. Надсилаємо при цьому договір, який просимо підписати, в разі вашої згоди, і терміново переслати нам. Належну по договору суму— тисячу п'ятсот карбованців— перекажемо вам одразу по одержанні підписаної угоди.

З товариським привітом

Дирекція фабрики».

— Півтори тисячі!— жажнулася Оксана.— Та глянь краще, може, сто п'ятдесят?

— Ні,— переможно одказав Євтихій.— Таки півтори тисячі. І в договорі так написано. Я й сам

сумлявся. Ну, старенька, що ми за них купимо для тебе?

— Хай ще як одержиш, — не вірила жінка. — Може, пожартував хто... Мислимо такі гроші за казнащо?

— Не казнащо, а такі хороші малюнки, — поправив Євтихій. — Проте, грошей забагато, аж соромно підписувати. Ну, та коли просять...

Підписавши договір, він одягнувся, вирішивши одразу однести його на пошту. Але була ще одна причина, яка спонукувала його до такої поспішності, та про неї Оксана не знала.

— Ти ж гляди, не розповідай нікому, — говорила вона, дбайливо обмотуючи чоловікову шийку старим башликом. — Бо, їй-богу, соромно перед людьми буде, якщо виявиться все це жартом.

— Потерплю, — засміявся Євтихій, непомітно намажуючи, чи не випав із пазухи ще один лист. — А таки хочеться похвалитися перед людьми; що, мовляв, божевільний? Чи в прадіда Єрехтея вдався? Ну, та доведеться таки справді почекаати, доки грошей не одержу. Що ми тільки з ними і робитимемо? Корова в нас є, хата теж є, їсти вистачить... Хіба почать пиячити?

— Хто зна, — тепло посміхалася дружина. — І сама не знаю. Проте, — посерйознішала вона, — хіба мало на вчительку грошей сходить? Щомісяця двадцять п'ять карбованців — це не жарт. Та ще книжки.

— О, почекай, — стукнув себе по лобі Євтихій.

Це ж я тепер книжок накуплю, картин. Газет навипуємо, як у сільраду. Щоб усі були, які виходять. А книжки про художників. Про отих, що казала Ліда Копиток. І пальто тобі справляю куди краще, як у вчительки.

— Годі вже, годі. Скажеш гоп, як перескочиш, — заговорила Оксана звичним голосом, вже зовсім спокійна. — Ще корова не побігала, а він уже боїться теляті спину вломити...

— Побігає, — переконано світив очима Євтихій. — І теля буде скоріше, ніж ти думаєш. Я таки чув, що художникам великі гроші платять, коли вони добре малюють. То, може, і я вже не погано мажу, га, Оксано, як ти думаєш? Ну, бувай, через півгодини повернуся.

Він глибше насунув на голову кудлату шапку і вийшов з хати. Оксана вирядила його закоханим поглядом, і в її сірих очах вже не було метушливих вогників похмурого сумніву, вони леліли тихі й спокійні в густих заростях вії, як вода затишного озера в лісі.

Євтихій вийшов з хати і зайшов у повітку. Він спочатку хотів прочитати листа дорогою, але де там на такому холоді, та й сніг ліпить, геть чисто забиває дух. І прорвало ж його одразу, це, мабуть, через те, що довго не було. Він розстібнув бушлат

і дістав з пазухи знайомий рожевий конвертик. Ну да, од Ліди. І пахне її духами чи пудрою, от добре, що вийшов у сіни, а то б Оксана присікалася — од кого, та що пише, чому, і почалася б баталія свіжим слідом без передишки. Дивачка, не розуміє, що потрібна мені ця руда Ліда, як торішній сніг при сьогоднішньому, надто коли вже і з олією сам упорався. Проте інтересно, чого вона хоче, ця химерна художниця? Щось то їй треба, раз пише вдруге, не діждавшись відповіді. Євтихій визирнув із повітки, чи не стежить, бува, Оксана, і, розгорнувши аркушик, чітко списаний знайомою рукою, почав швидко читати.

Художниця в перших рядках листа напівіронічно просила пробачення за свою настирливість, і невідомо було, кого стосувалася ця іронія — її самої чи Євтихія; закручено було химерно і двозначно, з посиланнями на французького мудреця Ларошфуко, що про нього Євтихій ніколи не чув, так само, як не знав він і Скаргу, і Лісію, що з них наводила Ліда красномовні цитати. В такому ж плані Ліда писала про Євтихієву незрозумілу гордість, — мсвляв, дивно, чому він їй не відповідає: певно, вже перші блиски успіху так засліплюють людину, що вона починає забувати старих друзів, які бажать цій людині тільки хорошого, думають про неї, часто згадують і хто знає з якими саме почуттями? На цьому місці знову йшли добре виписані цитати

про розлуку, що, як буря, або гасить іскру дружби, або роздмухує її в пожар, і питалася, як там у Євтихія, чи ще тліє жаринка спогадів про таку-сяку Ліду Копиток, а чи розвіялася вона легким попелом на вітрах її любимої пори?

„Я читала у нашій райгазеті передрук нариса Кирила Іваненка з центральної преси про вас і про ваші малюнки. Я не знала, що у вас є такий друг. Це дуже приємно, і інтересно близько знати цю людину, і користь з неї, як бачите, не мала, хоч і казав колись один такий чоловік Еразм Роттердамський...“

Тут йшла довга цитата незнайомими літерами, латинною чи німецькою, а може й французькою мовою, не знає їх Євтихій, і про Еразма чув уперше. „Треба буде закупити книжок та дізнатися, хто вони такі були, чи є, — вирішив Євтихій, пропускаючи незрозумілі місця. — Знає, що для мене вони пустий звук, а ні, пише, вченість свою показує, аж читати противно...“

Проте він дочитав листа до кінця. Ліда писала, що вона дуже радіє з його успіху, в містечку про нього ходить гучна слава, а на одних зборах навіть секретар райпарткому про Євтихія говорив, розповідав про задум нової картини і хвалив яскравий талант. Це ще було до нарису Іваненка, — приїздив він до вас, чи що?

„Звісно, мені приємно, — закінчувала листа Лі-

да,— все таки я перша хрестила ваш хист, хоч, може, це й не скромно, і я хотіла б, щоб наша дружба міцніла й далі та кріпла, як ваша творчість. То ж не гордуйте і заходьте, як будете у містечку, бож повз мій двір ходите, сама двічі бачила, але не встигла покликати. Я зараз закінчую для виставки велике полотно і хотілося б, щоб ви його побачили, вже не як учень, а як товариш по роботі, друг...“

Останні рядки листа підкупали своєю щирістю, вони змивали намул ворожості, що поставав був десь у куточку грудей в результаті зарозумілого тону. Євтихій подумав, що справді даремно він не зайшов, як був у містечку,— цікаво ж подивитися на чужу роботу, та й повчитися в неї є чому!— Треба буде неодмінно з'їздити, як закінчу картину. До речі, якщо гроші справді прийдуть, то й діла в містечку буде ціла купа.

Вже згортаючи листа, щоб на самоті виписати таємничі прізвища мудреців, Євтихій помітив у горішньому куточку аркушика дрібну стрічку літер.

„А як ваші вусики? — питала художниця. — Невже не зрізали, га?“

Євтихій почервонів і погладив під носом чисто виголене місце.

— Воно таки без вусиків краще, як не кажи.

Склавши листа в пакетик, він сховав його під стріхою і попростував з двору, твердо вирішивши

в найближчому часі одвідати Ліду Копиток за всяку ціну, що б там не було.

Тижнів через три після того, як поїхав з Добровиці Кирило Іваненко, Сергій приніс Євтихієві центральну газету. На першій її сторінці вгорі, крупним планом, на три колонки було видруковано портрет вождя, сфотографований письменником на стіні у конторі колгоспу. Під портретом чорнів чіткий підпис:

„Малюнок художника-колгоспника села Добровиці

Євтихія Шукайводи“.

Споживши Євтихіїв захват од несподіваної радості, Сергій розгорнув газету і показав на третій сторінці великий підвал. „Мій друг Євтихій Шукайвода“ — так звався нарис Кирила Іваненка. Яскраво й дотепно, з цікавими прикладами і глибоким значням села, він описував Добровицю часів громадянської війни, розгром „Верного“, захоплення малюванням і школу. Як живий із влучних деталей, тонко підмічених письменником, виростав у Євтихієвій пам'яті завжди п'яньський Немідний. В широких штаних і ще ширшому піджаку, з розкуйовдженим волоссям на голові і з ніколи нечесаною каштановою бородою під п'яно обвислими вусами, худий учитель видавався волохатим і кощавим, як голод-

ний ведмідь. Додавало йому схожості з цією популярною звірюкою смішне повертання короткозорих очей спід дешевих окулярів, — так повертав голову ведмідь перед рогатиною мисливця на малюнку у якомусь підручнику.

Не встиг новопризначений учитель обізнатися з учнями, як прикипіло до нього крилате прізвисьце „Немідний-ведмідний“. На мотив: „Верба б'є, не я б'ю“ залучало воно скрізь, де тільки проходив чи проїздив учитель, і, може, ця наївна рима стала за причину великої ворожнечі, що загорілася між учнями й п'яньким педагогом.

Розповідали пізніше, що пити почав він недавно, з великого горя, — десь загинув у вирі сутичок громадянської війни його єдиний син, і це нещастя пробудило в педагогові таку спрагу, що її не могли залити цілі відра жовтого самогону.

На свої уроки географії і природознавства він приходив завжди напідпитку, і хоч викладав цікаво, з великим умінням оживляти нудні підручники, але учні його не слухали, бо відчували неповагу до вчителя, що не може перебороти кумедної слабості. І часто бувало, що хтось з пустунів починав тихо мугикати без слів знайомий мотив: „немідний-ведмідний“, далі його підхоплювали на „Мадагаскарі“, тобто на задніх лавах, і за хвилину вже весь клас виспівував безглузді слова. Саме ця безглуздість найбільше й лютила Немідного. Обурено струшуючи

патлами, він скидав окуляри і, страшно водячи короткозорими очима, на чім світ стоїть кляв невігядливих учнів, що в своїй, мовляв, овечій тупості не змогли дотепнішого нічого вигадати і тепер витрачають час на йолопське виспівування ще дурніших слів...

І висипавши всю свою нетверезу лють, він тихо йшов з шумливого класу, пригнічений і нещасний. Багатьом з дітей хотілося тоді завернути його назад і ніжно-ніжно втішати, як малоого.

Був Немідний з вищою освітою і серед учителів славився як великий ерудит. Навіть у дризки п'яний, він консультував їх з найрізноманітніших питань, а от дисципліни у своєму класі встановити не міг, як не намагався. Приходив завідувач, випитував призвідців, але клас мовчав; не виказував пустунів і Немідний, скаржачись на свою короткозорість, хоч часом починали мугикати на перших лавах, перед самісіньким його носом. Завідувач довго умовляв, загрожував. Клас на який час ніби стихав, а там знов починалося по-старому. І от одного разу, коли вчитель був зовсім п'яний, клас учинив йому справжню обструкцію. Почали її на „Мадагаскарі“, але Віктор, що сидів поруч Євтихія, перший підвівся з місця, і його то й помітив Немідний. Другого дня Віктора викликав завідувач і зробив „внушення“. Од звільнення його врятувало тільки те, що батько його був учителем у молод-

ших групах і упросив строгого завідувача. Кілька днів клас ніби уважно слухав лекції нелюбимого вчителя. До того ж на лекції тепер часто приходив завідувач або хтось з вільних викладачів: поважаючи Немідного, вони вирішили йому допомогти. Але клас готував помсту за Віктора, при чому вирішив здійснити її не в школі, а десь на вулиці. Одного разу, надвечір, ця помста таки спіткала Немідного.

Невідомо, відки він їхав на своєму старенькому самокаті порожньою вулицею, — ніде нікого не було видно в морозяних присмерках, що окутували село. Учитель повільно їхав і задумано мугикав звичний мотив і слова: „Дивні діла твої, господи“. Саме ця повільність їзди врятувала Немідного од важких ушибів, а може й гіршого. Переїхавши висохла болото, що весною заливало дорогу, він сильніше натиснув на педаль, вибираючись на бугор. Але на бугрі коло низької ліси його чекало лихо. Не встиг учитель нічого помітити, як самокат дивно крутнув, загальмував і важко грюкнувся об мерзлу землю. Не почув Немідний і глузливого сміху за лісою, бо його обгюрнув, крім болю, ще й гіркий жаль. Якось воно так вийшло, — може, тому, що широкі штани, — падаючи з самоката, він виронив з кишені чвертку первака, і пляшка розлетілася вдризок.

Другого дня клас сидів тихий і уважний, як ні-

коли. Може, це підкупило вчителя, — він не згадував про вчорашню пригоду жодним словом і не виказував якоїсь люті, хоч перед уроками хлопці добре бачили, як він ішов у школу, спираючись на залізний ціпок, кинутий учора в спиці самоката.

Зате третього дня на уроках Немідного клас то там, то тут вибухав піроксиліном щирого реготу. Найсмівливіші пустуни вставали з своїх місць і, не зважаючи на урок, підходили туди, де лунав регіт, дивилися в якусь книжечку і, часто зиркаючи на Немідного, порівнювали малюнок до оригіналу.

По руках пішла барвиста книжечка „Казка про самокат і пляшку“. Під рясними малюнками, де з чималою подібністю передавалася позавчорашня пригода Немідного, чіткими літерами, виведеними од руки під книжку, дотепними віршами розповідалося і висміювалося Немідного, сірич Ведмідного. Клас шумував як опара, і тільки Євтихій та Віктор сиділи на передній парті притихлі й уважні, ніби цікавішого за лекцію з природознавства для них не існувало нічого в світі.

Барвиста книжечка на кінець уроку попід партами знову повернулася до Віктора. Він блисквично витяг її з ящика і непомітно поклав у підручник, але короткозорий учитель був сьогодні видючий, як ніколи. Він давно уже стежив за новим

предметом, що розважав клас, і, давши час на передперервну тишу, швидко вийшовши з кафедри, ніби виходячи з класу, на ходу взяв у Віктора книгу. Клас зацікавив у жажному передчутті. Віктор сидів як варений, ямочки віспи на лиці налилися кров'ю, а на високому лобі, під хвилястим золотом чуба, враз загоголили крупні крапельки поту.

„Тепер край,— мигало в голові.— Не допоможе й папаша...”

Про передчасний кінець свого навчання у школі думав і Євтихій. „Виженуть, неодмінно виженуть. Кого ж тоді й виганяти, як не сина старчихи, що теж туди поліз за гуртом кпинити з невдахи-вчителя...”

Немідний тим часом дочитав книжечку і зблід. Навіть розжарений кінчик його носа втратив червоний колір,— вчитель був неприродно страшний у раптовому хвилюванні.

— Сволочі! — прошепотів він одними губами і, заклавши руки з книжечкою і підручником за спину, почав швидко ходити довгим проходом між партами.— Ну й які сволочі! — повторив він угорос і став.

— Віктор Кірівановський! — владно гукнув він, щось подумавши.— Встать!

Віктор вайлувато підвівся, заскрипівши партою, і Євтихій коліньми відчув, як у нього дрібно затрусили ноги.

— Євтихій Шукайвода! — викликав далі вчитель.— Встать!

Євтихій підвівся у нестямі і безпорадно обвів клас переляканим поглядом. Але підтримки чомусь не було.

Школярі сиділи тихо і як заворожені дивилися на свої руки на парті, ніби на уроці лютого математика.

Хто знає, може жалюгідний вигляд витівників, а може ще якась думка розчулила розгніваного вчителя. Він сів за стіл, вдруге перечитав і переглянув книжечку і вже зовсім звичайним голосом наказав сідати. І тільки виходячи з класу, суворо оголосив:

— Кірівановському і Шукайводі зайти сьогодні після уроків до мене на квартиру.

Євтихій ще й тепер добре пам'ятає решту того пам'ятного дня. Він сидів на уроках, як у гарячій ваті, ніщо не доходило до його свідомості: ні співчутливі репліки товаришів на перерві, ні цікаві геометричні рисунки вчителя. Мовчки сидів коло нього Віктор, і, може, він один по-справжньому розумів душевний стан свого сусіди й друга.

Товариші виражали їх аж до квартири Немідного. Всім кортіло дізнатися, чого це він викликає Євтихія і Віктора не в учительську, а додому. Хто

зна, що надумав цей п'янений учитель, — може, готує якусь засідку або глум, то ми хоч здіймемо гвалт.

— А ви як що, то кричіть, хлопці, ми пильнуватимемо за парканом!

Віктор несміло постукав у двері, і якась жінка ввела їх у кімнату Немідного. Вчитель сидів коло столика несподівано причесаний і зовсім не п'яний, усе ще вивчаючи прокляту книжечку, — добра б їй не було! — навіщо тільки вони її і вигадали на свою лиху долю, на гірке нещастя!

— Заходьте, — сказав, одриваючись од книжечки, Немідний, хоч хлопці уже кілька хвилин толталися на порозі. — Сідайте. — І він враз посміхнувся ясною посмішкою, такою, якої вони ще ніколи не бачили на його синюватих губах.

— То це ваше сочиненіє? — показав він на книжечку. — Ти писав, Вікторе?

Віктор винувато спустив очі додолу, але не відповів.

— Не бійся, признавайся, я нічого не маю. А малював ти, Євтихю?

— Ні, — злякано збрехав хлопець. — Це не я... От їй-богу...

Але, помітивши зневажливий вогник у зеленкуватих Вікторових очах, він враз випростався і зухвало видавив:

— Тобто я!

— Ну, от і добре, — уважно дивився на нього вчитель. — Це добре, що ти не вмієш брехати. А що ти малював, то я й сам знаю. Так от що, хлопці. Хочеться мені з вами поговорити...

Голос учителя бринів задушевною щирістю; було в ньому щось таке, що гіпнотизувало, брало за душу, — не одриватися б і все слухати й слухати. І чого він так не говорить у школі, — тож і сварки ніякої не було б, із самокатом і з книжечкою не набралися б сорому, а тепер сиди як на голках, ніби з покійного батька насміявся...

Немідний говорив про високі завдання мистецтва, про їхню благородну роль у вихованні людини, про те, що бути письменником і художником велика честь, — дається вона не кожному, святий вогонь таланту треба високо нести над головою, нехай роздмухують його чисті вітри чесного життя і хай буде проклятий той митець, що зробить його курним димом наживи і поневолення людини...

Хлопці слухали гарячкову промову і хоч не розуміли гаразд, до чого хилиться мова старого, проте відчували, що гроза над їхніми головами минула, і, заспокоєні, всім еством всотували в себе зливу напіврозумілих, але хвилюючих слів.

— Навіть по цій каверзній книжечці, — сказав під кінець розчулений вчитель, — видно ваші яскраві таланти. Не заривайте їх, діти, в землю, запам'ятайте мої слова і все життя своє прагніть до того,

щоб вони буйними квітками розцвіли на користь людства!

Вчитель говорив патетично й квітчасто, — так говорили багато героїв з прочитаних Віктором і Євтихієм книг, — але щира пристрасть, яка бриніла в його густому голосі, оживляла ходульні штамповані слова, і вони проникали в самісіньке серце схвильованих дітей.

На прощання Немідний дістав з полиці товсту книжку і, віддаючи її Вікторіві, сказав:

— На, хлопче, бери і старайся бути таким, як великий Тарас. Це книжка мого сина, він теж писав вірші, але...

Голос старого урвався. Заїхавши раптом на високу дріжку ноту, вчитель замовк і вище насунув на носа грубі скельця окулярів.

— Ну, а що ж тобі дати? — звернувся він по хвилі до Євтихія. — Пробач, друже, нічого. Фарби дати б, так їх у тебе повно, одвоював Когут у клятих вбивців Вікентія...

Він знову згадав про своє невимовне горе, і рясні сльози враз заструмували спід скла окулярів.

— Ідіть, — якимось чудно схлипнув Немідний. — Ідіть, діти, і пам'ятайте мої слова.

Хлопці тихо вийшли з квартири вчителя, ковтаючи терпкі давлучі сльози. Євтихій дивився на Віктора, на його тріпотливі губи та тремтяче під-

боріддя і, як не старався, не витримав і собі. Вискочивши за хвіртку, вони гірко заплакали, з важким схлипуванням, тим сильнішим, що діти намагалися стримати тонкі голоси. До них мчали перелякані хлопці.

Євтихій яскраво пригадав цей незабутній епізод свого дитинства, хоч Кирило Іваненко в своєму нарисі згадував його кількома рядками. Невдовзі після того і порвалися мамині чоботи, а з ними й недовге вчення. І тільки тепер починає здійснюватися віще пророцтво старого вчителя...

Далі письменник писав про юнацьке життя Євтихія, гірке наймитування, аж до призову в Червону армію. — Виходить, докладно йому розповів Сергій і правильно про все, — коли тільки він і встиг! Змалювавши смерть дитини і народження художника, Кирило Іваненко перейшов до самих малюнків, підкреслюючи ними велику обдарованість колгоспного лісника і потребу йому допомогти.

— Він думає, що ми тобі не допомагаємо, — трохи аж образився Сергій. — Ніби ми нічого не розуміємо. Помічника в ліс тобі виділили? Виділили. Сам секретар райпарткому про це нагадав. Все зробимо, тільки малюй. Ну, кажи, що тобі треба?

— Та нічого мені не треба! Вчитися хіба, то це не од вас залежить.

— Чого не од нас? Ач, загордився. Ог і поїдеш учитися од нас, підготуєшся і поїдеш, а ми стипендію дамо і Оксані допоможемо. Тільки щоб ти не засів десь у городі назавжди, назад вертай!

Євтихій мовчки стиснув другові руку. Збуджений нарисом і Сергієвою чулістю, він швидко пішов додому і цілу ніч до ранку захватно працював над картиною. Нові сили сповнили широкі груди молодого художника; здавалося, немає їм краю й кінця, малювати б і малювати весь час, не одходячи од великого полотна.

РОЗДІЛ XVI

Думалося закінчити ескіз для килимарні за якийсь місяць-півтора, але діло показало інше. Перший місяць майже весь пішов на засвоєння олійних фарб, два на писання, і тільки за тиждень перед новим роком Євтихій одніс Наталці готовий ескіз. І коли не стало в хаті звичного полотна, наш художник аж засумував трохи. Йому здавалося, ніби з дому поїхала якась жива, дорога йому істота, і хто зна, чи й вернеться коли назад. Навіть Оксана шкодувала, коли прийшов час односити картину, — нехай би стояла тут, ач яка я, мов жива, на карточку не довелося знятися, то хоч би це було...

— А ти ж не хотіла бути схожою, — лукаво зауважив Євтихій. — Люди сміятимуться...

— Нехай сміються, — одказала дружина. — Та й не схожа я тепер стала. Хіба я тоді така була? — глянула вона променистими очима на живіт.

— Може, таки підмазати, щоб на тітку Ганну скидалася? Ти скажи; якщо той, то я швидко можу.

— Ні, нехай буде так. Навіщо псувати картину? Та хіба й найдеш де молодичю красивішу за свою жінку? — просипалася в Оксані чисто жіноча пиха.

Але вона була заслужена. Навіть тепер, на передостанніх місяцях вагітності, жінка була по-своєму прекрасна. Тиха, спокійна краса і міцне здоров'я випромінювалися з її свіжого лиця. Жінку не спотворював навіть великий живіт, він додавав їй якоїсь величності і сили, вся вона виглядала як живий символ плідного життя. Євтихій дивився на неї очима чоловіка й художника і відчував, як у грудях росте і шириться ще більша любов, радість, гордість і тихе замилювання з вагітної жінки, що має повернути його батьківським почуттям утрачене щастя.

Та хоч ескіз було й закінчено, проте роботи у Євтихія не поменшало. Він тепер цілими днями сидів у килимарні і стежив за тим, щоб його картину було якнайточніше відтворено шерстю. Ткала

килим Наталка з помічницею, працюючи день і ніч, щоб встигнути скінчити роботу до виставки. А все через Євтихія така спішка: затагнув з ескізом, а тепер доганяй, та ще хоч би сидів мовчки, так ні, сперечається, сам у начиння лізе, ніби щось утратить од того, як десь там буде на одну нитку не додержано кольорів. А може воно й краще буде!

Та Євтихій не зважав на бурчання незадоволених ткаць.

— Мою картину тчеш, моїх і кольорів додержуй, мені за них відповідати... Та й що це за самоуправство? Ти ж і на стандартах не маєш права вигадувати, а тут — картина!

Суперечки ці були цілком дружні і на роботі не відбивалися. За кілька день Євтихій побачив низ своєї картини вже на килимі. Зеленів шпориш, жовтими дзвониками цвіли кульбаби, ясніла під крижким стовбуром бузку синьоока фіалка, леліли фіолетові тіні речей.

— Добре виходить, — хвалив художник. — Йй бо, краще, ніж у мене.

— Ти ж думав! — переможно одказувала Наталка. — Це ще не те, а от побачиш, як ми лице зробимо.

— Ото я за лице й боюся. Не так за лице, як за погляд і посмішку. Просто не знаю, як ти й зробиш.

— Зробимо! — гордо запевняла ткаля. — І не таке робили.

Одного разу в килимарню прийшов незнайомий чоловік, по-міському одягнений, в окулярах, і запитав Євтихія:

— Я вже й дома був, кажуть — зранку немає, — говорив незнайомий.

Проте, коли Євтихій одірвався од килима і підійшов до міського чоловіка ближче, то упізнав його одразу.

„Це ж той самий, що тоді про фотографа говорив“.

Почуття глухого обурення поставало десь у найдальшому закутку свідомості, обурення і недоброчливості до цієї людини, що так підло розмовляла з ним у великому горі...

— Я — Шукайвода. Що скажете?

— А я з редакції. З райгазети, — зніяковів очкастий, очевидно, теж пригадуючи Євтихія. — Редактор дуже просить вас оформити нам новорічний номер...

— Ну, ні, — відмовлявся Євтихій. — Та я й не вмію. Ніколи подібного не робив...

Обурення проти співробітника ще більше зміцнювало в ньому небажання братися за оформлення. Та таки й не знає він, як і що саме треба малювати.

— Ні, ні, не відмовляйтеся, — занепокоївся очкастий. — Це треба зробити. Ви зумієте, я ж знаю. Я вам приблизно розповім, у якому плані треба малювати. А для зразка ось вам жовтневий номер. Бачите, тут малюнок художниці Копиток, а це й

вашої роботи портрет. Взяли з центральної преси.— Євтихій глянув на малюнок і вирішив, що в такому плані не важко намалювати й краще, проте одмовлявся далі.

— Ні, не могу я зараз. Нехай вам Ліда... товаришка Копиток намалює. А в мене робота. Ось, бачите...

Він з гордістю показав на ескіз і початий килим. Євтихієві було приємно показати картину цьому жучкові, що так зверхньо повівся з ним якихось півроку тому. На, мовляв, дивись, бачиш, з ким діло маєш?

Секретар редакції, оглянувши ескіз, вийняв олівець і почав щось швидко строчити в малому блокнотіку.

— Як зветься ваша картина? Загальний задум?

— Квітень, — сказав Євтихій і спохопився. — А це вам для чого?

— Для газети. Це дуже цікава річ. Я напишу маленький нарис.

В голові меткого строчкогона вже роїлися заголовки і образи майбутнього нарису. Він уже думав про те, чи не почати його із зустрічі в редакції, хоч вона була й не дуже приємна... проте, можна вигладити, і за давнім часом зійде...

Але Євтихій рішуче заперечив:

— Е, ні. Я не хочу, щоб ви писали про мою картину.

— Чого це так? — розгубився газетчик, і, помі-

тивши похмурий погляд Євтихія, враз сховав олівець. — Дивно. Ну, як хочете, я тільки хотів зробити вам приємність.

Він, очевидно, зрозумів справжні причини Євтихієвої недоброзичливості, бо розгубився ще більше.

— А як же з оформленням газети? Ми ніколи не думали, що ви одмовитесь. Це ж не для мене особисто. Редакторові сказав секретар райпарткому, щоб вас запросити, а ви...

Газетчик ображено замовк, не знайшовши слів для делікатного обурення, а так, як думав — у вічі говорити не наважувався цьому широкоплечому чоловікові, — лантухи б йому вантажити на пристанях, а не картини писати, і втулить же доля у таке тілице талант!

Євтихій тим часом пригадав розумне обличчя секретаря райпарткому, що приїздив якимось до нього аж додому розпитувати про роботу і про те, що Євтихієві треба, і йому скортіло зробити приємність цій чулій людині. Власне, обурення на цього типа тут ні до чого, газета — це не він, а все таки весь район...

І він згодився зробити оформлення. Розповівши тему малюнків і вручивши Євтихієві жовтневий номер, газетчик запитав:

— То коли до вас прислати?

— А на коли треба? — перепитав Євтихій.

— Ну, так, число на двадцять шосте.

Євтихій щось підрахував у думках і заявив, що малюнки він привезе в редакцію сам, якраз у нього є справа в містечку, то навіщо людину ганяти?

Газетчик полегшено зітхнув і одкланявся, а Євтихій знову припав до килима.

— О, вже не тим кольором почала. Буде мені діло, як поїду на два дні у містечко!

— Горенько мое, — розпачливо зітхнула Наталка. — Йй-бо, здурію з цим чоловіком. Та чи тобі трудодні хто записує, що ти тут сидиш, чи що? От побачиш, скажу Оксані, що ти до Івгені залицяєшся. Тоді знатимеш.

— А що ж, — засміявся Євтихій до зашарілої помічниці. — Хіба ж така дівка, оця Івгеня! Тільки я для неї трохи старий, правда?

— Як же, старий об'явився! Знаємо таких стариків.

Оформлення газети Євтихій закінчив за два дні, і хоч строк йому визначено 26 грудня, але він вирішив не чекати і одвезти роботу зараз, та й у своїх справах походити у містечку; наближається новий рік, з літератури треба дещо виписати, в крамницях подивитись, може костюм пугающий трапиться, то й купити. Ну, а там і до Ліди зайти можна, чого цуратися справді? А картину її подивитися так просто интересно!

Якраз ішов у містечко колгоспний грузовик по горюче, не треба було теліпатися конем годин чотири, а то й п'ять, по морозу. Євтихій сів поруч шофера в кабінці, — тепло й швидко! — і за якихось тридцять хвилин їзди вже вставав коло довгого одноповерхового будинку райгазети.

Проте, було ще рано навіть для містечка. В редакції нікого з співробітників не було, тільки в кабінеті редактора старенька прибиральниця густо куріла помелом, не догадавшись полити долівку.

— Вам до кого? — запитала вона Євтихія, коли той, поминувши дві порожні кімнати, увійшов у кабінет. — Рано ще.

— Мені редактора, — одказав Євтихій. — Проте, коли рано, то...

— Е, редактор сьогодні буде пізенько. Зранку засідання в парткомі. Ну, а секретар, той буде швидше, проте не раніше як години за дві.

— Секретар який із себе? — поцікавився Євтихій. — Такий чорненький, в окулярах?

— Ну да, ну да, не який біс... Соколович.

Прибиральниця вимовила це прізвище сердито, як лайку.

„Видно, залив він її за шкуру сала“, — посмінувся Євтихій і, сказавши, що прийде пізніше, вийшов з редакції.

Нідворі стигнув їдучий мороз, щипав у носі, забивав дух, мертвящим холодом дихав за комір

і в рукава одежі. Од низького сонця ясне небо рожевіло бузковими берегами і фіолетовими тінями одсвічувало на іскристій білизні підмерзлого снігу. „Такої пори замерзали телята в череві корів“, — згадав Євтихій образну розповідь діда Лаврентія про люті морози давніх часів і озирнувся в нерішучості. Куди тепер іти? В магазини — рано, раніше як о дев'ятій не відкриються, хіба на базар?

Він глянув на закутаних жінок, що швидко йшли повз нього з порожніми кошиками, на ходу пританцьовуючи од холоду, і повільно рушив до мосту, за яким, трохи осторонь, розташувався немоголюдний базар.

Але купувати йому там було нічого, — хібащо так подивитися, може, знайомого кого зустріну, все охотніше чекатиметься, доки відкриють крамницю. Воно, звісно, аби був хто добре знайомий у містечку, то піти б оце, та випити чаю, щоб аж за душу хватало, а то й кріпкішого чогось...

Перебравши в умі всіх своїх містечкових знайомих, Євтихій згадав про Ліду. Хіба піти до неї, запрошувала ж, та й цікаво подивитись на картину. Але надто рано, як до жінчини. Снить, мабуть, зараз найсолодшими мареннями. Проте писала ж вона, щоб заходив коли завгодно, хоч уночі, хоч удень, а тут може так вийти, що пізніше й часу не буде — машина не чекатиме, набере горючого, щось там у майстерні візьме та й поїде собі, а мені тоді залишатися?

„Ні, таки піду зараз, — вирішив Євтихій. — Нехай на цей раз устане раніше, до того ж і малюнок їй покажу, може, таке казнащо стидно і в редакцію нести?“

Лідину квартиру він розшукав на тій же вулиці, де колись шукав фотографію, але зима пригладила брук, простелила блискучі тротуари з матовими негативами ковзанок, завітчала сірі паркани веселковими вогниками колючого інею, і в новому оформленні колишня дворянська вулиця виглядала зовсім інакше, ніж та, що її бачив Євтихій весною. Може, саме тому думки його були спокійні і рівні, не затьмарені спогадом колишнього горя.

Як і сподівався Євтихій, художниця була ще в постелі. На його несмілий стукіт двері відчинила худа дівчина, може домробітниця, а може якась Лідина родичка.

— Ви до Ліди Максимівни? — запитала вона розгубленого одвідувача. — Так вона ще, мабуть, спить.

— Ну, якщо спить... — пробурмотів Євтихій і хотів завертати голоблі, але дівчина його затримала.

— То чого ж ви? Вам, мабуть, щось треба од Ліди Максимівни, то ви заходьте. Ідьте сюди, почекаєте, а ні — скажіть, що вам треба. Може, вона прокинулась, так я спитаю. Заходьте, я зачиню двері, бо холод, аж у носі злипає...

Євтихій, все ще зніяковілий од незручності свого стану — вломився чуть світ, як же, дуже тут потрібний! — увійшов у передню.

— Скажіть, що прийшов Шукайвода, з Добро-
виці. Тільки не будіть, а якщо встала.

Дівчина увела його в велику кімнату і вийшла, а Євтихій одразу накинувся розглядати картини, що прикрашували високі стіни. Це були копії з відомих картин Левітана, Васнецова, Айвазовського й інших художників. Багато з них Євтихій зустрічав у підручниках, але намальовані в фарбах вони виглядали зовсім інакше, — прекрасні, як чарівна казка. Придивившись пильніше, він помітив сліди грубої роботи копіювальника, проте спотворений ведмідь у Шишкіна чи надто товсті щогли рибальського судна на копії з Айвазовського не псували загального враження. І почуття високої радості з того, що й він причетний до таємниці яскравого відображення життя, охопили Євтихія.

Поруч копій на стінах висіли оригінальні картини, очевидно, Ліди, бо портрет голої дівчини, намальований в одному тоні з ними, дуже скидається рисами обличчя на художню домробітницю, що відкривала двері.

Портрет неприємно вразив його неприхованим підкресленням слабозвиннутих персів і голого живота дівчини, що випирали з полотна крупним планом, ніби художниця ради них починала картину.

До того ж не говорив на користь портрета химерний добір фарб, здебільшого брудносірих і темно-коричневих; вони надавали тілу дівчини мертвної

блідості і якоїсь несвіжості, як на стародавніх іконах, писаних по дереву. „Дайте мені трохи бруду, і я напишу тіло жінки“ — розповідала колись йому Ліда про висловлювання французького художника Делакруа. Здавалося, що цей портрет саме й намальовано брудом.

На інших картинах теж переважали голі постаті жінок і мужчин. Ось пляж, мабуть містечковий, бо можна впізнати дерев'яний міст, що видніється вдалині. Тече голуба річка, ясно світить сонце, але не омиває вода тіл на картині, не засмажує їх пекуче проміння сонця; як і на портреті дівчини, сіріють вони глизяві й огидні, з еротично підкресленими грудьми, животами, позами. Поруч — невеличке полотно, на якому голий парубок витягає утоплену. Він пливе голічерва і поверх себе тримає зовсім юне мертве дівча з досить нещотливо закоченою мокрою сорочкою. Проте, дбайливо виписана натуралістична деталь не вражає так, як одверто похитливий погляд голого парубка...

Далі ще виднілися якісь полотна й акварелі з голими тілами на жовтавому тлі осені, у кутку на триногах стояла велика картина, закутана напиналом, але розглянути їх Євтихій не встиг.

У кімнату, одягнута в широкий рожевий халатик, увійшла Ліда.

— Нарешті! — кинулася вона до нього, міцно стискуючи обидві руки. — Скільки літ, скільки зим!

Ану, який він? Ач, таки збрив вусики!.. Просто Аполлон, справжній Аполлон. Та роздягайтеся, чого ж ви так, у кожусі? Дунько! Став самовар.

Вона метушилася, дзвінко сміялася і щебетала, то розмотуючи башлик, то стягаючи кожуха, а Євтихій стояв як бовдур, мовчки повертаючись то сюди, то туди з розгубленою посмішкою на устах. Він все ще був під гнітючим враженням химерних Лідиних писань, він відчував їх як щось живе у цій кімнаті, і навіть дух несвіжості бив йому в ніс...

— Ви вже пробачте,— нарешті спохопився він.— Пробачте, що я так рано... Пізніше, думаю, не буде часу...

— Нічого, нічого,— сміялася художниця.— Вам я рада й серед глибокої півночі. Коли хочете, тоді й заходьте. Я ж казала... Та я вже й не спала, так тільки вставати не хотілося,— малювати холодно, в школу рано. Адже тут таки добре холодно, в цій майстерні? Ну, ходімо до мене, там тепліше. Дунько, ти вже прибрала?

— Уже,— долунав відкілясь здалеку голос дівчини.— Самовар ставлю...

— То ходімо, бо мене аж трусити починає.

Вона взяла його за руки і потягла в суміжну кімнату.— О, який ви хороший, що приїхали! Ну, сідайте, я хоч подивлюся на вас. Просто не впізнати без вусиків. Йй-богу. Цілком аристократичне лице. І в очах новий вираз — розумний і глибокий.

— А тоді я дурень був, чи що? — не зрозумів Євтихій, ніяковіючи.

— Ні, не так. Ото який ви, невже ображаєтеся? Це недобре, ви на мене, цокотуху, не зважайте. Я хотіла сказати, що у ваших очах інтелект світиться, але ви, думаю, не збагнете. Ну, киньте, я перепрошую.

— Та я не образився,— посміхнувся Євтихій.— Таке й вигадаете.

— Ну, от і добре. Сідайте ось сюди, на тахту. Ой, який ви великий, як ведмідь. Бу-у! Я аж боюся.

— Чого боятися, я плохий.

— Плохий, плохий, а якби тоді коло озера не дружина...

Та спохопившись, що згадка про Оксану не з приємних, Ліда враз змінила тему.

— Ну, що ви нового намалювали, крім того, що я читала в газеті?

— Та нічого такого... Що там я,— прибіднювався Євтихій.— Ось ви розкажіть. І покажіть... Ач, скільки у вас понамальовано!

Він обвів очима стіни кімнати, що, як і перша, була рясно уквітчана малюнками, але тут переважали акварелі і малюнки олівцем, тоді як у майстерні здебільша висіли полотна.

— Намальовано багато, та хто зна, чи до пуття,— скромно запишалася Ліда.— Знаєте, аби малював що хочеш... Хочете, покажу деякі дрібнички?

І забувши про свої недокінчені розпити, вона кокетливо звела Євтихія з тахти, показуючи на малюнки...

— Ну, оце осінь, символ, так би мовити. Через те в жінки груди, може, трохи більші, як треба. І ворона ото,—співці всі полетіли. Та хоч жінка ніби й гладка, але скоро вмере, видно по всьому... ну, слаба. Це осінь життя.

— А оце,—потягла вона Євтихія од неприємної осені,—це народження. На перший погляд воно ніби надто натуралістичне, проте малюнок треба розуміти умовно... Гляньте на вираз обличчя жінки. Їй боляче, вона проклинає світ, долю, життя, але почуває, що ось-ось їй стане легше, і вона засяє щасливою посмішкою.

„Не знаю, що вона відчуватиме згодом, а зараз дивитися противно“,—хотів сказати Євтихій, але стримався, похмуро розглядаючи решту малюнків, що темою і виконанням були не кращі за попередні.

— Ну, от і все,—сказала Ліда, грайливо, як дівчина, падаючи з ногами на тахту.—В майстерні покажу після сніданку, нехай там Дунька спершу натопить.

— Я вже трохи бачив,—сказав Євтихій, і, сівши на стілець, пильно глянув на Ліду.—„Відки в неї береться стільки гиді, аж дивно! Жінка, а таке малює, що чуб підіймається. Їй-бо, як на парканах“...

В його мозку ніяк не вкладалося те, що ця жінка і ці огидні картинки мають між собою щось спільне. І головне—Ліда не стидається,—навпаки, пишається цим брудом, ніби воно справді чогось варте! Невже це є теж мистецтво, як і Шишкін, Ренуар, Васнецов, Айвазовський, що з ним воно поруч висить?..

— Що ви задумались?—помітила Ліда.— Не подобаються мої роботи?

Вона лежала на тахті в своєму строкатому халатіку, падала ногами об килим і крізь пасма золотих закрутів волосся лукаво дивилася на Євтихія.

— Ну да, не подобаються?

Євтихій дивився на неї, щось думаючи, і враз яскраво уявив собі художницю, як продовження її потворної фантазії на папері і на полотнах. Картина вийшла не менш одворотна, він здригнувся і встав на рівні ноги.

— Ні, не те що не подобається,—з натугою згадав він, про що питала Ліда,—а от чого так багато у вас голих?

— Он що!—підвелася Ліда на лікті.— Ну да, це повинно було вас здивувати.

І зробивши серйозне лице, вона почала розповідати Євтихієві про античне мистецтво, посилаючись на невідомі імена, теорії і вислови.

Євтихій уважно слухав її переконливу мову і думав про те, що, може, вона й правду говорить,

хто зна, бачив же він у місті велику постать Прометея з розірваними кайданами, і справді, прекрасне там голе тіло, а в саду так і жінки голі,—дивишся на них і, крім захоплення красою та високою майстерністю творця, нічого більше не відчувавш. Може, і тут те ж саме?

Але уявивши собі Лідині роботи, він бредливо скривився, ніби щось поганого з'їв. Хотілося смачно сплюнути, і тільки картатий килим на підлозі стримав його, нагадавши про господарку. А вона все говорила, і говорила переконуюче, що нічого немає прекраснішого за людське тіло,—мовляв, це найвдячніший матеріал для художника, і тільки фальшива соромливість, дурна умовність суспільства закриває очі на звичайні явища природи, прекрасні у своїй доцільності і логічній простоті...

— Ну, от я й полюблю цей жанр, кохаюся в голому тілі, як древні. А вас, мабуть, вражає це,—засміялася Ліда, кінчаючи лекцію.— Ой, який ви дивак! Ідіть сюди, сідайте на тахту. У-у, бука, великий як дуб, а смішний мов дитя...

„Не таке тіло любили древні, не те, що на твоїх картинках,—уїдлимо думав Євтихій, сідаючи на стілець.— Просто диво, та й годі!“

— Чого ж ви не сідаєте на тахту? Мене боїтеся, чи що? Не з'їм же я вас, такого верзилу!

— Та ні... ще запачкаю...

— Йй-бо, як дитя!—зареготала Ліда, схоплюючись

на ноги.— Сказано, селяк. Хотіла б я подивитися, що буде з вас через десять років. Хоча...— вона стукнула себе пальцем по лобі, ніби раптом знайшла геніальну думку.— Хоча, це ми зараз дізнаємось. Хочете знати, що буде з вас через десять років?

— Ні,—сказав Євтихій, не розуміючи, куди вона хилить.— Що буде, те й буде...

— А я хочу знати. Давайте сюди ліву руку. Та давайте,—рішуче потягла вона його за рукав.— А тепер ідіть сюди, на тахту.

— Так,—таємниче протягла Ліда, вдивляючись в кривулясті лінії шорсткої Євтихієвої долоні.— Я так і думала.

— Що ж ви думали?—поцікавився Євтихій.— Виходить, ви вмієте ворожити?

— Мовчіть,—строго наказала художниця.— То я про своє.

І поведивши рожевим нігтиком по лініях, щось прошепотівши, тихо, ніби зі сну, почала вирікати прочитане на кривулястих рисках долоні, враз переходячи на „ти“.

— Житимеш до сімдесяти—сімдесяти трьох років. Житимеш щасливо, одбувши велике горе, яке, здається, вже було... а може, буде. Горе це прийде тобі од води. Ач, глянь сюди!

Євтихій подивився на лінію, вказувану Лідою, і справді, помітив на ній крапельку поту.

„В хаті жарко, а тут ще такі картинки“,—подумав

він, відчуваючи протє, як таємничий настрої ворожки захоплює і його: сказане про горе од води пригнітило своєю реальністю, збудило цікавість: „Може, і справді вмє вона читати на руці знаки примхливої долі? Адже скільки розповідають про циган...“

— А дітей скільки в мене буде?— запитав він червоніючи і хоч ще підкреслив, ніби жартує, — раз ви така ворожка!—але вже цілком підпадав під Лідин вплив. Його посилювало незвичайне ранкове освітлення, — сонячні промені проникали в кімнату через рожеві штори і бувковим туманом слалися на строкаті килими підлоги й тахти, срібними цяточками спливали на блискучих ніжках кровати.

— Дітей у тебе буде трєв. Одно вже, здається, було. Виживуть з них двоє, при чому обоє од різних жінок.

— Ну, це дзуськи!—обурився Євтихий, але Ліда його не слухала.

— Дружина друга, — ось глянь сам, бачиш, дві лінії поруч?—з себе буде так само білява, а може трохи руда. Видно, матиме з тобою спільний інтерес чи фах, — ач, риска її тягнеться до твоєї лінії життя. І житимеш ти з нею щасливо й довго, вона допоможе тобі здобути великої слави й грошей. Старість твоя протікатиме радісно при загальній повазі людей...

— Усе?

— Усе, — пустила Ліда долоню і потягнулась, ніби

зі сну. — Є ще дещо, але то вже для самої мене. — І, розгонисто засміявшись, заговорила звичайним голосом: — Ну, що, страшно?

— Не дуже, — одказав Євтихий і потягнувся й собі. — Дурниці все!

— Ні, — серйозно сказала художниця. — Тепер я не знаю, що вам говорила, але говорила правду. Ну, так будемо, мабуть, снідати. Дунько!.. Пробачте, одну хвилинку, я й забула...

Вона скопилася з тахти і швидко змінила кімнатні сандалії на туфлі.

— Почекайте тут трохи, а я вискочу на хвилину з дому. На одну тільки хвилину, і зараз прибіжу.

Не чекаючи Євтихїєвої відповіді, вона вибігла з кімнати і через кілька хвилин її постать у волохатій шубці швидко промайнула за рожевими шторами.

Од безділля Євтихий почав оглядати кімнату. На малюнки дивитися його вже не вабило: тільки настрої псується, хай йому, аж душно од них у цій кімнаті, чи то, може, Дуня так жарко натопила?

Зацікавили його книжки на етажерці, що стояли рівними стовпчиками, поблискуючи золотими корінцями. „Мужчина и женщина“ — прочитав він на двох товстих томах. Поруч стояв „Половой вопрос“ Фореля, а далі блищали лиснючими обкладинками цілі полиці літературно-художніх додатків „Нивы“. Внизу, серед товстих комплектів „Родины“ і „Все-

мирного обозрення“, Євтихій побачив знайоме чорне слово „Апполо“. Спочатку йому здалося, що це од Аполлона, якого згадувала Ліда, розповідаючи про древніх, але згодом мозок підказав інше і, захищений, він витяг книгу з етажерки.

Як виявилось, це була не книга, а альбом з фотокартками.

У плюшевій обкладинці бурякового кольору з металічними застібками, як на великій євангелії, на зелених аркушах товстого паперу було прикріплено пожовклі портрети голих жінок у найрізноманітніших позах.

— Настя Жемчужная, Ала Циганка,— читав Євтихій друковані підписи.— Анжеліка Тріолетті, Дуся Гіацинтова, Маруся Холодная, Діна Страстная...

— Ось відки в неї той жанр,— вголос промовив Євтихій і з обуренням кинув альбом на полицю. Але згадавши, що нелад може помітити хазяйка, узяв його і дбайливо поставив на місце.

— Папашина спадщина!

На високому шкафчику перед люстром він знайшов і самого папашу. Він упізнав Максима Копитка на фото по малій дівчинці, що сиділа на колінах пишнородого чоловіка в білому комірці і міському костюмі. Дівчина разюче скидалася лицем на художницю.

— Так, так,— шепотів Євтихій, збуджений відкриттям, і хоч про Лідине походження він довідався

раніше, проте ніби тільки цей альбом остаточно одкрив йому очі на все — і на художницю, і на її малюнки, і на цю ось задушливу кімнату, що тисне на нього своїми стінами, килимами, подушечками, доріжками.

„Друга жінка, кажеш? Руда, з одними інтересами! Як же, найшла дурня,— розлютовано думав Євтихій.— А він і вуха розвісив. Скільки дітей?— перекиривив сам себе.— Йолоп!“

Чи то од задужи в кімнаті, чи од гніву, чи од огидних картинок на стінах, а може од усього разом йому враз забракло повітря і притьмом захотілося швидше вийти туди, на вулицю, на мороз, де сонце й іскристий сніг, далі од малинового альбому з Дінами Страстними і од бородатого дяді з кучерявим ангелочком, що малює огидно-непристойні картинки.

— З однаковими інтересами, з одним фахом!.. Як би не так! Різні у нас інтереси, різні дороги, чуєш ти, Котяче сім'я?— гнівно прошепотів він до фота на високому шкафчику і, сплюнувши на картатий килим, відчинив двері в майстерню.

Назустріч йому вбігла весела, червона од морозу Ліда. Вона несла пакунки, і серед них іскрилася срібною головкою пляшка дорогого вина.

— Пробачте, що примусила чекати. Ходімо, ходімо, картину будемо дивитися після сніданку. Ні, ні, і не кажіть, тільки після сніданку.

Вона думала, що Євтихій не дочекався і хотів сам подивитися на полотно.

— Та йдіть же, — жартівливо пхнула вона його грудьми в кімнату. — Ото ще ведмідь. Я таки дурна, хоч би Каліоппе була завела йому ради скуки.

Швидко поставивши на стіл пакунки, не роздягаючись, вона підбігла до високого шкафчика, на якому стояло фото, розкрила дверці і вставила всередину великий металічний круг, побитий дірочками, як бляшана тертушка. Круг повільно завертівся, і з ящика забулькали одноманітні звуки якомсь стародавнього вальсу.

І може, саме це плісняве булькання ветхого інструмента, що так пасувало до плюшевого альбома і задушливої атмосфери кімнати, переповнило Євтихієве терпіння. Йому здалося, що коли він не вийде зараз, цієї хвилини, секунди з кімнати, то не витримає, почне трошити все, що потрапить під руку — музику, етажерку, вікна.

Не прощаючись, мовчки, він вибіг у майстерню і, схопивши наопашки кожуха, швидко вийшов надвір.

Ліда ошелешено зацікавилася, не розуміючи, що коїться з її гостем, і тільки по хвилі надумала щось своє, гукаючи домробітницю:

— Дунько, де тебе біси носять!.. Вийди надвір і покажи гостеві, де убиральня. Швидко!

Але не догнати Дуньці гостя.

Глибоко вдихаючи в себе морозяне повітря, Євтихій швидко простував до редакції.

РОЗДІЛ XVII

Може, комусь приносила дітей лелека, а Євтихієві чорний дрозд. Голосистий птах перший заспівав у бруньчастому лісі, як тільки опівдні почало пригрівати сонце, і хоч ранками та вечорами ще скляніли блискучі латки калюж, але пісня його була від того не слабша; дзвінка й прозора, вона лунко відбивалася в кріпкому повітрі ранньої весни.

На північних схилах лісних яруг ясніли поклади синього снігу; він танув повільно, цупко тримаючись за підмерзлу землю, проте вже було добре видно, що недовго йому залишилося скніти. Невидима іржа мережила трухлявий сніг рясними дірочками, їдуче проміння сонця проникало крізь них аж до самої землі, і відти спливав смертельний туман, руйнуючи хисткі рештки лютої зими.

Торішній падолист квітчався зелено-голубим килимом барвистих пролісків, що безстрашно підступали до самого снігу, дмухаючи на нього пахучими запахами тепла; ліс стояв урочистий і тихий, прислухаючись до великої таємниці народжуваного життя.

Чорні дерева набухали коричнявими бруньками, ясніли молоді соковиті пагінки, готуючись продовжити гілля в ширину і в височінь, і вже чекали на

них зелені клубки лишайників, найперших провісників весни. Євтихіїві і його помічників одразу прибавилося роботи. Треба було геть чисто познімати їдуче плетиво паразитарної рослини з набубнявілих дерев.

Колгоспний лісник цілі дні проводив у лісі, закинувши всі інші роботи, — та їх у нього й поменшало. Килим ткати закінчено, інструктор забрав його в спілку, проте невідомо, чи потрапить твір на виставку, — надто вже кривився представник за ескіз. Переказувала Наталка Цаподой, що глузував і лявся, — такі килими, каже, хіба в родильному домі вішати, а не на виставці, який дурень тільки й затверджував малюнок!

Наталка дуже горювала, неприємно було і Євтихіїві, та він не подавав вигляду, наказав тільки, щоб повернули почорнілий ескіз. Проте глибока образа, помножена на нові сумніви у своєму таланті, таки заповонила його. З того часу, як поїхав інструктор, він не брався за фарби, а як підспіла робота в лісі, пірнув у неї з головою, намагаючись забути про все на світі, перервавши навіть учбу з Неонілою Никонівною.

Дома на господарстві тепер поралася незамінима тітка Ганна, чекаючи на близькі пологи. Оксана майже зовсім не ходила, сповнена тривоги за близькі муки і майбутнє немовля. Вона цілими днями сиділа коло вікна і все кроїла й шила маленькі

сорочечки, пелюшки і плаття з тонкого батисту, що його цілий сувій привіз із містечка Євтихій.

Думки про дитину були для ображеного художника єдиною втіхою. Він знову до дрібниць згадував покійного Юрка, марив ним уві сні, перебирав у пам'яті його розмови, витівки, і майбутня дитина в уяві батька цілком персоніфікувалася в образі покійного сина, ніби він мав народитися вдруге.

Євтихій був певний, що народиться син. Про сина він мріяв, про сина говорив з дружиною; в жадобі до відтворення покійної дитини він ніяк не міг собі уявити того, що у Оксани може народитися дочка.

Одного сонячного дня Євтихій ішов з Сергієм понад озером у лісі. Вода коло берегів ще леліла зірочками ранкового шереху, але посередині озеро було вже зовсім чисте, як люстро, і, як у люстрі, в ньому повторювалися матові стовбури тополь, димна жовтавість вербових котиків і рухливі хмарки, що стрімкими парусами пливли по голубому морю весняного неба.

Євтихій дивився в прозору воду і враз побачив хрещату тінь великого птаха, що швидко випірнула ізза хмарних бескеть.

— Орел! — захватно гукнув він, продовжуючи розмову. — Несе мені сина.

— Ні, — заперечив Сергій і підвів голову, шукаючи птаха. — Чуєш, гуде? Літак!

— Справді...— помітив аероплан і Євтихій.—
А високо як! Ледве чути.

Крилата машина швидко плывла небом, розти-
наючи яблунове шумовиння весняних хмарок, час
од часу зникаючи в них, як у великих заметах
чистого снігу.

— А сина тобі приніс дрозд,— раптом зауважив
Сергій.— Чуеш? Це перший.

Євтихій прислухався, і його чуйне вухо виловило
з лагідного вуркотіння літака музикальний пташиний
спів.

— Так сина, кажеш?

— Сина!

Євтихій узяв Сергія за руки, міцно стис і залився
щасливим нестримним сміхом.

— Ну, гляди ж мені! Якщо не так — винищу всіх
дроздів.

Увечері, коли Євтихій підходив до своєї хати,
у вухо йому долетів басовитий дитячий крик.

— Син. Юрко!— радісно прошепотів Євтихій і ки-
нувся в двері.

На полу лежала раптом схудла Оксана і щасливо
сяла великими озерами ясних очей. А поруч неї
в сліпучих пелюшках комашилося маленьке живе
створіння, трубно оглашаючи хату сильним криком.

— Син,— проговорила Оксана йому назустріч.—
Хлопчик.— І, ніби вгадавши чоловікові мислі, вивела
одними губами: — Юрко.

Безмірно щаслива, вона спустила вії, і спід них
викотилася крупна сльоза. Євтихій дивився на дру-
жину вдячними очима, і в раптовому солодкому
пориві, схопивши її безкровну руку, побожно при-
клав до своїх гарячих вуст. Оксана якусь хвилину
лежала заплющивши очі, ніби боячись одігнати пре-
красний сон, а тоді підвелася, розкрила пелюшки,
і Євтихій побачив маленьку рожеву істоту, що лич-
ком так нагадувала когось із його рідні, чи то
батька, чи матір, а може діда Євмена.

— Вилитий ти!— прошепотіла Оксана і, закривши
дитя, знову одкинулася на подушках.

— Да, це вже твого роду, Євтихію,— включилася
тітка Ганна, увиходячи в хату.— Шукайвода справж-
ній. Чорнявий козак і здоровий. Ач, гуде, як хто-
нобіль!

— А це ось тобі листоноша приніс,— згадала
тітка Ганна і висунула спід лави фанерний ящик.—
І що воно таке там, ніби не дуже й важке, а такі
важкеньке. Книжки?

— Хто зна, що воно там,— перекинув Євтихій
ящик.— Ніби нічого такого і не виписував.— А-а!—
догадався він, прочитавши зворотну адресу.— По-
дарунок на хрестини. Це вчасно. Посуд тут, тітко
Ганно. Дістаньте під лавкою топорець.

— Який посуд?— не розуміла стара.— По пошті?

— Це, може, той, що ти казав?— зраділа Оксана.

— З твоїми малюнками?

— А ось зараз побачимо,— тремтливим од збудження голосом одказав Євтихій.— Зараз одкрию.

Він швидко працював топірцем, боячись розчарування.

Може, повертають малюнки в цьому ящику, хто зна! А там ще й гроші назад затребують. Найбезглуздіші думки ширяли в голові, бентежачи розум. Але в ящику таки був посуд. Євтихій поставив ящик на лаву і почав виставляти з стружок чашечки, блюдця, тарілочки. В сліпучому світлі електролампи вони мінилися дрібними малюнками, знайомими і разом чужими оку художника. Тільки роздивившись пильніше, Євтихій упізнав на посуді свої сильно зменшені малюнки чудних хмар, трохи підправлені і підчищені фабрикою.

— Оце так подарунок!

Він набрав горку посуду і поклав перед Оксаною.

— Глянь, яка краса!

— Прямо око вбирає,— захилилася тітка Ганна.— Оце чашечки! І скільки ж то вони, матінко моя, стоять? Ну да, звісно, тобі можна купувати...

— Та це, тітко, не куповане,— сказала Оксана.— Це так прислали, даром. Бачите, от цяцьки,— гори, лебеді, вода, човен з парусом. Це Євтихій малював.

В голосі її бриніла велика, щира гордість за талановитого мужа.

А тітка Ганна ніяк не могла добрати.

— Як же ти малював, коли тобі тільки тепер посуд прислали? Чи він у тебе раніше був?

— Я на папері малював, а вони вже перепечатували.

— А,— зрозуміла тітка Ганна і чомусь швидко захрестилася. Вона згадала Євтихієве малювання при мертвому сині і з жахом дивилася тепер на візерунки чашок, вбачаючи в тому, що вони з'явилися саме в день народження другого сина, якийсь свій забобонний знак.

Але молоде подружжя не зважало на похмуре шепотіння старої жінки. Збуджені великими радощами, що їх приніс щасливий день, чоловік і жінка, не стидаючись бабусі, міцно обійнялися і злилися в жаркому поцілунку.

— Я скоро на одного тебе працюватиму,— жартував другого дня листоноша, спіймавши Євтихія у сільраді, де він записував новонародженого сина.— То газети, то книжки, то листи щодня носи тобі, а вчора ящик прийшов такий, що доки доніс, усі бебехи собі пообривав. На, розписуйся.

З удаваною сердитістю він дав йому телеграму і листа.

„Спішно шліть виставку усе намальоване вами“— писалося в телеграмі з Наркомату.

Лист був од Кирила Іваненка. Він теж писав

про виставку, що має відкритися через кілька тижнів у художньому музеї, і сповіщав, що там буде виставлено посуд з малюнками Євтихія і самі ескізи.

„Ти вже дістав, мабуть, той посуд, правда, прекрасна річ? Мені прислав один комплект директор фабрики, з подякою за те, що догадався послати їм твої малюнки. Всі мої знайомі, а серед них чимало видатних художників, щиро захоплені і ніяк не хочуть вірити, що ти простий колгоспник.

Неодмінно приїзди на виставку, — наказував письменник. — Тут ти побачиш багато цікавого, та й договоришся про твою дальшу учбу. З пристані їдь просто до мене, їдь як додому, моя дружина знає про тебе і горить бажанням зустрітися.

До речі, — зауважував Іваненко в постскрипті, — тут є одна людина, яка тебе трохи знає, а ти її мусиш пам'ятати добре, бо без неї з тебе, можливо, ніколи не вийшов би художник. Проте, нехай ім'я цієї людини буде покищо маленькою таємницею. Приїдеш сюди, зустрінешся, а чим зустріч з другом несподіваніша, тим вона ще більше приємна“.

Далі йшли поради вчитися, не закидати малювання, багато читати і при нагоді їздити в музеї великих міст.

„Та й тітку Оксану бери з собою скрізь, нехай і вона підтягується, бо найгірше у сім'ї — це відставання жінки од чоловіка. А з твого листа видно,

що воно у вас таки намічається. Отож як тільки Оксана народить тобі прекрасного сина, так і бери її в роботу, найми вчительку, — гроші у тебе є, — нехай вона її вчить, а ти дома підтягуй і допомагай. Жінка вона розумна, сама вхопиться за науку“.

Євтихій того ж дня спакував свої роботи і послав на адресу, вказану в телеграмі. А за п'ять днів він одержав офіційне запрошення від Наркомату неодмінно прибути на відкриття виставки.

РОЗДІЛ ХVІІІ

Друзі йшли головною вулицею великого міста. В фіалкових присмерках надвечір'я тьмяно блимали кольорові скельця світлофорів і ліхтарів, купаючи свої вогники в мокрому вилиску блискучого асфальту. Ясно горіли кольорові реклами великих вітрин центрального універмагу. Повільно крутилися в них струнки манекени, всіма сторонами обертаючи перед глядачами найновіші фасони весняного вбрання. Воскові обличчя механічних людей у барвистому сьйві строкатих ліхтариків посміхалися весело, як живі. Різнокольоровою зливою сипалося на них барвисте конфетті, створюючи ілюзію буйного свята. Тисячі людей густим натовпом купалися в сьйві розкішних вітрин, повільним потоком спливали по

широких тротуарах вулиці. Рум'яні обличчя молоді блискали білими зубами ясних посмішок, широкі плечі юнаки і стрункі юнки жадібно дихали поглинаючи грудьми, мрійно вдивляючись у темну синяву квітневого неба з нестійким нагромадженням опалових хмар над обрисами кучерявих садів придніпрянських узвиш.

— Весна!

Статечні старики і бабусі, побравшись за руки, щоб не розгубитись у шумливій навалі весняного натовпу, повільно дибали краями тротуарів і, задрісно позираючи на молодь, згадували про свій далекий вісімнадцятий квітень.

— Весна!

Строкатим лиснючим потоком повзли обабіч вулиці чорні, коричневі і зелені панцері автомобілів, покірних ясному підморгуванню кольорових світлофорів. То тут, то там строгість чіткого походу моторних жуків порушували по-весняному відкриті кузови машин, повні веселих пасажирів. Кувікали сирени, м'яко шелестіли шини авто, десь на суміжній вулиці музикально дзвенів трамвай, рокотом морського прибою гули рухливі стрічки людей по обидві сторони вулиці, але і крізь цей шум збудженого міста проникав радісно-тривожний клекіт журавлиного ключа.

— Весна!

Обвішані мовчазними бубенцями рясних бруньок,

тонко пахтіли кучеряві каштани, стрункими сторожами обступаючи лиснючі пішоходи. Їхні запахи змішувалися з лісним духом синьооких пролісків і хрещатих фіалок, що линули з кошиків цвіточниць і букетиків юрби; помножені на пахощі парфуми і випарів свіжого асфальту, вони невидимим туманом бентежної молодості перекочувалися в присмерках весняного міста.

— Весна! — захоплено сказав Кирило Іваненко, вдихаючи в себе терпкі запахи вечора. — Вона пахне селом, дитинством, полинем і добровицькими луками!

— І молозивом, — додав Євтихій своє відчуження запахів весни. — Квітень — моя любима пора!

Він ішов поруч Кирила без кашкета, чисто виголений і чепурний, відчуваючи незвичайну легкість з того, що нічим не відрізняється від добре одягненої рухливої юрби. Білосніжний твердий комірець чітко окреслював його сильну шию, спускаючи мінливі кольори шовкової краватки під сірий шевіот зручного міського костюма. Твердо ступаючи довгоносими черевиками, він зовсім не відчував незручності незвичайного одягу, так, ніби ходив у ньому з дитинства. Десь поділася селяцька неповороткість і розмашисто важка хода, ніби залишилися вони назавжди у Кириловій квартирі, сховані в юхтових чоботах.

— Дивак я! — згадав Євтихій свій переляк перед незнайомими речами, що їх викладав на прилавку

продавець. Довго довелося Кирилові умовляти і переконувати його в тому, що не так то й важко зав'язувати галстук і що добрий костюм набагато краще, ніж найрозкішніша толстовка на плисові штани, а чоботи влітку тільки ноги парять, хоч нехай вони будуть з найтоншого шевра. І, відчуваючи тепер якусь ефемерну легкість в усьому тілі, Євтихій був вдячний другові за виявлену стійкість у своєму умовлянні.

— Ну да, так краще!

А письменник тим часом продовжував почату розмову.

— Це прекрасно, — говорив він Євтихієві. — Значить, у нас цілком однаковий смак. Я теж найбільше з усіх місяців люблю бруньчастий квітень, і, коли ти пригадуєш, в моїх творах найкраще написано саме квітневий пейзаж. Квітень — це народження, квітень — молодість, розбухання буйних сил природи, усього життя. Коли хочеш, квітень — це вся наша країна, соковита й бруньчаста в своєму величому становленні, з рясними пагінками прекрасних і свіжих починань, що несуть омоложення древньому всесвітові, щастя людству...

Письменник говорив запально й широко, і ці захватні слова проникали в мозок Євтихія як його власні мислі, висловлені в точних формулюваннях. Саме про це — нехай напівсвідомо — думав він, коли писав ескіз для Наталчиного килима. Та, мабуть,

не доніс він своїх марень на полотно, раз здалося воно інструкторові охматдівським плакатом...

— І вони почувають це, — показав Кирило на велике відкрите авто інтуриста, повне похмурих надутих людей. — Їх не радує наша весна, наш розгонистий квітень, череваті людиці чують в тих он хмарах на чистому небі жажні громи свого близького смертного часу...

За віддаленою асоціацією Євтихій згадав добровицьких іноземців, що їх зустрів у останню хвилину свого від'їзду.

Вже стоячи в черзі на похідні до пароплава, він помітив незвичайних як для Добровиці пасажирів з міськими чемоданами, зручно ув'язаними вузлами і постелями, рясно обклеєними квіточками далекого подорожування. Пасажири виходили з пароплава метушливою юрбою. Попереду ішов цибатий парубок у картатій сорочці, заправленій у вузькі штани, які в свою чергу були підібрані добротними гетрами. З його голови зсувалася притиснута великим чемоданом на спині гостроверха широкопола шапка. За парубчаком, без шапки ішов лисий чоловік з чисто виголоною шкірою морщинистого лиця, далі трое дівчат, ще один хлопець, всі навантажені валізками, вузлами, згортками постелей.

Замикала незвичайний вихід старенька жінка, спітніла і заклопотана, а може й зморена під важкими речами.

— Майкль, чуеш, Майкль! — просящим голосом гукала вона до переднього парубка. — Ну, я тебе прошу, будь обережніший і пусти папа наперед... Майкль, дитино моя...

Парубок повільно повернувся до пароплава і, гнівно блискаючи карими очима спід насуплених брів, обурено огризнувся:

— Мама! Скільки разів вам говорено, що я тепер не Майкль, а Михайльо. Михайльо Федорович!

Тільки по цій розмові Євтихій дізнався про те, хто ці кумедні подорожні, і, щось згадавши, гукнув до шофера колгоспного грузовика, що привіз його на пристань.

— Якове, агов! Зачекай, ось пасажир. Забереш дідового Лаврентієвого сина...

Сказавши це, він посунув за чергою в пароплав, показуючи квитка вартовому матросові. Пароплав давав останній поривчастий гудок, наказуючи підіймати похідні.

Євтихій швидко зійшов на палубу і глянув на грузовика. На нього вже летіли речі зраділих пасажирів, і тільки лисий дядько, ніби байдужий до всього, стояв на колінах, припавши вустами до піскуватої землі...

Згадавши, що про сина діда Лаврентія знає і Кирило, Євтихій сказав:

— А наші американці таки приїхали.

— Які американці? — не врозумів письменник.

— Ті, що ти листа читав. Пам'ятаєш — не нашою мовою? Ну, як приїздив у Добровицю...

— А, — згадав Іваненко, — це того білого дідка? Чудний він, білий, аж прозорий, мов димок. Так, кажеш, приїхав?

— Приїхав, — сказав Євтихій і докладно розповів про свою недовгу зустріч із переселенцями.

Друзі виходили до круглого майданчика, що від нього тікала в різні боки нова вулиця, зникаючи одним кінцем за зламом зеленої гори з древнім пам'ятником на вершині, а другим підіймаючись між високими будинками в нагірну частину міста, славу своїми гаями пахучих лип.

Людей тут було менше, проте машини кружляли безугавно, завертаючи поза великою клумбою, що вінчала майдан, ніби їх зігнали сюди з усіх вулиць міста.

— Тут, — показав Кирило на великий будинок, що монументальними колонами впирався в білий мармур широких сходів.

Але Євтихій сам уже помітив мінливі літери з сліпучих лампочок, що, то притухаючи, то загораючись з новою силою, писали на фронтоні будинку вогневі слова:

ВИСТАВКА НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ

Проходячи повз кам'яних левів, які, поклавши важкі кудлаті голови на передні лапи, мертво сте-

регли широкі сходи, молодий художник відчув терпкий нервовий дріж, що пройшов у нього поза шкірою. Він одкашлявся як перед співом і, весь тремтячи од раптової тривоги і неясних сподівань, прискорив кроки, наздоганяючи друга.

Увійшовши в залитий світлом вестибюль і глянувши на статечних дідів, що стояли на дверях, бородаті й важні у своїх шитих золотом лівреяx, Євтихій розгубився ще більше. Його охопила така тривога й страх, що не будь тут Кирила, він повернувся б назад в освоєну вже метушню вечірнього міста.

Але увійшовши за письменником у перший зал і глянувши на експонати, він зразу заспокоївся і з жадібною цікавістю кинувся розглядати виставлені речі.

Високі стіни залу були густо увішані вишиваними сорочками, мережками, манишками, вуставками й комірцями. Під кожною чорнів друкований напис, хто саме, яка колгоспниця і з якого району працювала над річчю. Були тут найрізноманітніші зразки, узорі і малюнки численних жанрів давнього мистецтва — вишивання і гладь, і низь, і хрестики, і вирізування. Барвисті мережки, прекрасно виконані здебільшого чорною й червоною заповоччю, вбирали око, приваблювали своєю художньою тонкістю і закінченою майстерністю.

Євтихій вдивлявся в ці візерунки, і в його пам'яті пропливали яскраві картини і спогади з далекого

дитинства; чомусь приходили на пам'ять казки старої бабусі про живі містичні квіти, що вміють говорити, про трилистник щастя, чарівну папороть і про химерних тварин, яких домальовувала його уява, спостерігаючи рухливі хмарки осіннього неба.

Коло експонатів товпилося чималенько глядачів, одягнених у міський одяг, але траплялися між ними жінки й чоловіки, прибрані в корсетки й чумарки, схожі на ті, що рясніли на стінах. То були, очевидно, такі, як і Євтихій, учасники цієї незвичайної виставки.

У кутках залу вишиваними і витканими ширмами було огорожено цілі кімнати, устатковані зразками народних меблів. Височилися білі печі, розмальовані за стародавніми рисунками, важкі стільці, столи і канапи з дубового дерева вражали своєю масивністю і чистотою роботи, горіли в мистецьких мисниках стильні череп'яні миски, чашки й інший посуд, переливаючись васильковими відблисками вогників на жовтавості кріпкої поливи.

Друга зала була геть чисто увішана народними килимами, що їх виготовили спритні руки колгоспниць. Важко собі уявити, як це малописьменні жінки з таким смаком і високою художньою чуйністю користуються кольорами і лініями, створюючи чарівні мистецькі зразки! Великою природною обдарованістю майстрів віяло од експонатів, чи були це вишивки, килими, ганчарні роботи, а чи різьба по дереву.

Коли б не Кирило, Євтихій цілий вечір, а може й цілу ніч ходив би по цих залах; забувши все на світі, дивився б і дивився на рясні плоди могутнього народного таланту, але письменник підганяв його, нагадуючи, що часу мало, швидко почнеться відкриття, а експонатів стільки, що однаково сьогодні всіх не передивишся.

— Треба нарешті глянути, де твої речі виставлено!

Євтихій згадав про свої малюнки, і холодний страх знову виступив на його чолі вазькими крапельками поту. Він яскраво уявив собі те, якими мізерними здадуться на тлі цього горіння пишних фарб його картинки, і враз пошкодував, що поїхав сюди на сором і глум, який можна було заздалегідь передбачити. Проте він покійно йшов за Іваненком із залу в зал, трохи аж хитаючись, як п'яний, і перед його очима нескінченними стрічками пливли щедрі витвори мистецьких трудящих рук, один яскравіший другого, і на кінці цих стрічок, як ганебне завершення дерзких бажань, Євтихій бачив свою неоковирну мазню. Провалитися б йому в той час, коли рука уперше здійнялася не за своє діло братися!..

Обійшовши всі зали нижнього поверху, вони рушили за юрбою по сходах угору. Євтихій почав заспокоюватись, вирішивши, що, очевидно, в останню хвилину хтось тямкий зняв його речі з виставки, помітивши їхнє убозтво. Але, ступивши на площадку другого поверху, крізь розчинені двері він побачив

знайомі плями Наталчиного килима і свої акварельні малюнки.

Він знову похолов і, переступаючи через поріг залу, сам собі подумав, що, мабуть, з таким почуттям іде під обух на різницю віл...

А Кирило Іваненко вже читав через голови юрби перед килимом чіткий напис:

„Творчість художника-самоука колгоспника села Добровиці Євтихія Шукайводи“.

Протискуючись між людьми, він пішов ближче до Євтихієвих робіт.

А Євтихій як увійшов у зал, так і занімів у тривожному спогляданні килима і своїх малюнків. У вухах йому дзвонно гуло, як змалку на дзвіниці, серце стукотіло суцільними ударами, здавалося, воно ось-ось вискочить із гарячих грудей. Але чим далі він дивився на свої роботи, тим воно починало тіпатися вільніше і стишувався, спливав із вух дзвонний шум; по хвилі Євтихій уже починав розбирати захоплені вигуки юрби.

Йому здалися не такими вже поганими його малюнки, як думалося внизу, а килим так просто нічим не поступиться перед баченим тут. „Збрехав, виходить, інструктор, ну да, збрехав, ні біса не розуміє він у мистецтві!“

— Прекрасно, — лунало в юрбі. — Знаєте, такий настрої!

— Справжня весна. Як надворі.

— Ви помічаєте, яка тонка гра кольорів?

— Ні, ви зверніть увагу на очі жінки. В них горять святі почуття материнства!

— Що не кажіть, а здорово!

— Колосальна сила. Справжній Рубенс!

— І це простий колгоспник малював?

— Ніколи не повірю. Розстріляйте, не повірю.

— Тут видно руку майстра.

— І він тут, цей Шукайвода?

— Кажуть, що ніби тут, а хто його знає...

Сотні очей шукали по залу невідомого творця килиму й малюнків, але нікого схожого на нього не знаходили. Найдовше погляди спинялися на сивому дідкові з рідкою борідкою, що стояв осторонь у сивій чумарці і широких штанах.

— Невже то він? — котився по натовпу придушений шепіт. — Не може бути, щоб стара людина відтворила цю молодість, буйну силу, плідну наснагу життя...

А Євтихій тим часом стояв у юрбі, слухав репліки і розглядав її столике обличчя. Люди були тут такі самі, як і на вулиці, як і там, у нижніх залах, але тепер серед них було більше значких чоловіків, з довгим волоссям або зовсім лисих, що своїм одягом чимсь вирізнялися з юрби. Здебільшого були вони в плисових блузах, з широкими галстуками, або в наймодніших костюмах, зразків яких ще не встигла підхопити юрба.

„Мабуть, художники“, — подумав Євтихій і прислухався до розмови двох сусід. Вони, так само як і багато глядачів, сперечалися про те, хто міг намалювати ескіз килима і ці чудесні акварелі.

— Безумовно, не колгоспник, — казав один, з опуклим черевцем, що відторочувало поли картатого піджака. Євтихій глянув на його широкі штани і побачив, як вони смішними гузирями понадувалися над вузькими гамашами.

— Напевне якийсь попович, або ще якийсь сучасний різночинець! — твердив черевань.

— Може, й колгоспник, — напівзгоджувався з ним носатий блондин з випнутими по-верблюжому губами. — Це можна допустити, але видно, що він, безумовно, багато вчився. Так, так, хіба мало було таких, що вчилися в закордонних академіях, а за роки революції опростилися і стали селянками?

— Ні, ви гляньте на отой містичний малюнок з мальвою на снігу. Хіба доступне таке видовисько уяві простого колгоспника?

— А голі пастушки коло озера? Це ж справжній Тіціан. Ні, ніколи не повірю...

Євтихій слухав розмову і міцно стискував губи, щоб не вибухнути розгонистим реготом. Та його одірвав од спірки двох голосний поклик Іваненка:

— Де ти, Євтихію? Товаришу Шукайвода!

Юрба розступилася, і од килима просто на Євтихія вийшов Іваненко, а за ним ще кілька чоловіків,

Серед них один був чимсь знакомитий Євтихіїві, десь бачив він його, хіба, може, на портретах?

— Ось де він, а ми його шукаємо!

Письменник обійняв друга і, легенько підштовхуючи його наперед, сказав:

— Оце і є Євтихій Шукайвода. Прошу знайтися.

Кирилові знайомі один по одному підходили до Євтихія і, тиснучи йому руку, вітаючи з успіхом, називали свої імена.

Були це відомі письменники і художники, що їхні прізвища Євтихій зустрічав у газетах.

Доки вони знайомилися, чоловік, який здався Євтихіїві чимсь одмітним, стояв осторонь, пильно вдивляючись у молодого колгоспника розумними карими очима. І тільки тоді, коли привітався і одійшов од Євтихія останній з тих, що вийшли з гурту, одмітний незнайомець підійшов до нього і, загораючись ясною посмішкою, спитав:

— Впізнаєш?

— Пізнаю! — раптом сказав Євтихій, блискавично згадавши „Верного“, горящий пароплав і гори акварелі.

— То то ж! — жартівливо суворо сказав Махтей Когут і, міцно обійнявши молодого художника, тричі, по-селянському, поцілував у губи.

— На добре пішли партизанські фарби, — промовив він у напруженій тиші принішклої юрби і, ніби

витираючи запорошене око, змахнув з вії розчулену сльозу.

Відкривав виставку колишній добровицький партизан Махтей Когут. Він говорив схвильовано й пафосно, на яскравих прикладах і зразках показував великий розквіт народної творчості в країні визволеної праці. Пафос і схвильовання, поєднані з ліричними відступами й зворушливими спогадами, гіпнолізували слухачів, і великий зал тонував у німому мовчанні, підкреслюючи дзвінкий голос промовця.

Євтихій стояв поруч Кирила, тримаючись за його руку, і нервовими потисками сейсмографічно занотовував коливання настрою полоненої юрби. Підготовлені баченням у великих залах, слухачі жадібно ловили яскраві слова, що в них вони знаходили осмислений підсумок великої роботи, яка буйно квітне в країні великих починань.

— Товариші, — говорив Махтей Когут, показуючи на стіну. — Гляньте на картину, зображену на цьому гобелені. Бруньчасті пагінки росяних дерев тягнуться до вродливої жінки, що поливає сад. Весела пташка співає на соковитому вітті, оживають трави і квіти, тягнуться до голубого неба. Гаряче сонце щедро ллє життєдайне тепло на весняний сад і на жирну землю, що її засівають колгоспники. Буйне народження прекрасного життя майстерно показав на

своїй картині колгоспний художник Євтихій Шукай-
вода. На килимі квітень, квітень в наших залах,
квітень мистецтва великого народу, що переживає
весну вільного життя!..

Квітневою зливою оплесків вибух нестримний
ентузіазм, велика любов до квітневої батьківщини
в буйною паростю щасливого життя.

Довго не міг продовжувати свою гарячу промову
старий партизан. Оплески змінилися захватними вигу-
ками на честь тих, що через великий Жовтень привели
країну до щасливого квітня і що ведуть її до ще
прекрасніших місяців плідного, невмирущого літа.
Гукав письменник Іваненко, гукав дідок у синій
чумарці, гукав Євтихій, гукав скептик у гузирястих
штанах, — весь зал дрижав од нестримних почуттів
буйної радості і великої любові.

А коли зал стих, в нього враз увірвалися нові
шелестливі звуки — звуки щедрого квітневого дощу.

Весна 1936 р.
Чигирин — Київ

Редактор
М. Тарлов
Художник
Г. Пустовіт
Техкерівник
М. Штуліфкер
Коректор
В. Вороніна

Друкарня ім. М. В. Фрунзе. Харків,
вул. ім. Фрунзе. 6. Уповноваж. Головліту
№ 4333. Зам. 592. Тираж. 15.000. 8 др. арк.

Видання № 646 Пап. ф. 70×108—45 кг.
4 пап. арк. Р 1 пап. арк. 75 000 літ.
Здано в роботу 29-IX-36 р. Підписано
до друку 17-XII-36 р.

5/12/57

Центральный архив

37-766

766

АРХИВНИК

793

17 + 13